

HOLMI

XIV. évfolyam 7. szám

2002. július

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György:* Kosztolányi időn túli szabaddobásai • 831
Még ma is lázong • 832
- Polcz Alaine:* Halál és cserepek (I) • 832
- Varga Éva:* Éjszakai vadászat • 846
- Berniczky Éva:* A bábozódás kora • 857
- Somlyó György:* Választások • 862
Még egy „Tominak – Tomiból” • 863
Ki hogy? • 864
- Tandori Dezső:* Magam, vita tárgya;
vagy bokra-virága • 865
- Jónás Tamás:* hármass oltár • 867
- Dávidházi Péter:* Egy nemzeti tudomány első ígérete
(Irodalomtörténeti dilemmáink Toldy
ókori mottópárjában) • 868
- G. István László:* Ítéletedből • 888
Hitetlen • 888
- Báthori Csaba:* Tisztítóvíz • 889
Egyszer és ezerszer • 890
- Burka Viktória–Vida Judith–
Wizner Balázs:* Szalakóta – a roma érdekképviselet
sorsa egy északkelet-magyarországi
faluban • 891
- Furmann Imre:* Az út vége • 905
- Fábri Péter:* Hús-vér vers • 905
- Szóke György:* „Pontosan, szépen...” • 906

- Eörsi István*: Használati utasítás (Enzensberger
esszéiről) • 912
Horváth Bazil Balázs: Szivarnovella • 917
Aczél Géza: kocsonya • 920
Horváth Péter: Om (Béresné fejen áll) • 921

FIGYELŐ

- Szilágyi Márton*: Telemakus, Bélizárus, Szigvárt, Kartigám
és a többiek (Bodor Béla: Régi magyar
regénytükör I–II.) • 928
Vári György: Lassan kialszik a kép... (Kertész Imre:
Sorstalanság. Filmforgatókönyv) • 933
Pór Péter: Az egyetlen vers költője
(Beney Zsuzsa) • 937
Péter László: Engel Pál: Szent István birodalma.
A középkori Magyarország története
(*Barabás András fordítása*) • 942
Ujvárosi Emese: Kép-regények. Négy könyv
a hollandokról (Tracy Chevalier: Leány
gyöngy fülbevalóval; Sylvie Matton:
En, Rembrandt lotyója;
Deborah Moggach: Tulipánláz;
Geert Mak: Amszterdam) • 949

- A Holmi postájából*
Czigány Lóránt: Tűzbe felét! • 955
András Sándor levele • 956
Szalai Júlia levele • 957

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rába György

KOSZTOLÁNYI IDŐN TÚLI SZABADDOBÁSAI

A köröm meg a szakáll azok igen
a kiszabott és ráalkudott időn túl is nőnek
de a bátorságról fennen hirdethetem
bátor aki Rómában a kommunizmust
Moszkvában viszont a fasizmust élteti
most sehol sincs fekete ing se vörös zászló
mégis az én síron túli műveim manapság
itt sorakoznak fél- sőt egészvászson kötésben
ezt sose gondoltam volna ugyan
írtam regényeket négynek az értékével
magam is tisztában voltam persze
novelláim száma majdnem annyi ahány
hónapot töltöttem földi vendéglátékomban
a vers pedig ha nem is úgy született
mint ahogy lélegzetet vesz az ember
de ahány mély levegőt magaslaton
valóban írtam hetente megélhetésért
soha kényszerűen írásra ajzott
a síró kalauz a meglopott hőember haldokló ház
a mindennapi álarcosbál a sebtapaszos ló a légy
egy könyv idegen város színházi élmény
a nyelv lúdbőröztető szépsége torzulása
ám hogy tíz kötetbe rendezzék sóhajaimat
szösszeneteimet mint díszszemlére katonákat
sose gondoltam volna erre sose
pedig terepszínű hadrendjük mellett
immár glédában s fehér egyenruhában
állnak ugyanők utószülött gyermekeim
mint amikor zászló alá hívják
az egymást követő évjáratokat
lehetséges-e hogy egy armádiát teremtettem
ha igen legyenek ők az új üdvhadsereg
orvosok határok (és fegyverek) nélküli csapata

MÉG MA IS LÁZONG

Még ma is lázong a kamasz
engeszteletlen éhezik
bennem mert kiköpi a felnőtt
emészthetetlen tetteit
nem hízik megállapodott kor
ételén a mindennapi
elé rakott tányér falatját
undorodva félrelöki
lefitymálja és gúnyolódik
a pókhasún a gömbfejen
milyen olcsóság zsírja tömte
hogy ily vágósúlyú legyen
a kamasz inkább nagyokat
nyel s akár sose nőne föl
nehogy így tengődnie kelljen
egyenkosztok csöbreiből
de arra feni a fogát
amit egyszer élvezhetett
a föld végéről hozta el
csak rá gondoló szeretet

Polcz Alaine

HALÁL ÉS CSEREPEK (I)

A hagyatékról

Mészöly Miklós hagyatéka sok meglepetést hozott. Számomra is, aki több mint fél évszázada vele, mellette éltem.

Mivel megszoktam, hogy íróasztalát, szobáját teljes tiszteletben tartsam, a hétvégi ház és a pesti lakás fiókjait, irattartóit csak jóval halála után kezdtem kinyitni. (Még mindig vannak lezárt dobozok.)

Sok meglepetés ért. Az egyik ez a kézirat volt, amit 1977-ben én adtam neki karácsonyi ajándékként. Az előzménye, hogy

szoktam mesélni a munkám közben látotokról, utazásaimról. Pontosán elmondtam, mi volt, mit láttam, mi történt. Arra kért, hogy mondjam magnóra, amit aztán Bernáth Márta barátnőm legépett. (Bibó István szamizdatgépírója is ő volt.)

Ezeket dolgozta fel Miklós a PONTOS TÖRTÉNETEK, ÚTKÖZBEN című regényében. Megjelölve: „*Hálával A-nak, hogy megőrizte ezeket a történeteket.*”

Ezt a P. Miklós bácsi, nagybátyám halá-

láról szóló történetet is készült megírni, de elmaradt. Az első lapon kézírásával ott a cím, amit ő adott: HALÁL ÉS CSEREPEK. A kézirat oldalán jelzések, hogy mi fontos, mit kell elhagyni.

Nem került rá sor.

Én úgy éltem meg, úgy éreztem, hogy ez az ő tulajdona, mivel neki írtam le, neki adtam át.

Márton László biztatására nekiültem, és – számomra is meglepetésként, nem szándékosan – úgy dolgoztam a szövegen, ahogy Miklós szokott, ami a rövidítést és

pontosítást illeti. Hogy ez mennyire sikerült, azt majd az irodalomhoz értők döntik el.

Új anyagot, gondolatot, történetet nem kívántam hozzáfűzni, noha ezek a saját élményeim, de sem elvenni, sem bővíteni nem akartam, nem tudtam, vagy nem mertem. Maradtak pontos történetek.

Budapest, 2002. március 14.

Mészöly Miklósné Polcz Alaine

Indulás

Karácsony hetében, kedden Edit nővérem férjének temetése. Szerdán Gera Gyuri temetése. Csütörtökön kicsit fellélegzünk, és azt gondolom, hogy most igen, most már jöhet a karácsony.

Éppen ideje, mert szabadságot vettem ki, és dolgozni, írni szerettem volna, de ez a hét ráment a temetésekre. Azt hittem, hogy most vége.

Délben Egon bátyám felesége, Borika hív: nem tudja, ki telefonált Vízaknáról: „Miklós bácsi meghalt.” Karácsony délutánján, szombaton fél háromkor lesz a temetése.

Egon pénteken reggel hozta föl anyukát Cecéről, hajnalban, sötétben indulnak, hogy oda tudjunk majd érni a temetésre.

Megérkeztek. Anyuka egy nappal későbbre várta az indulást, a családi karácsonyes-tére, még nyers volt a töltött káposzta, a levágott csirke. Miklós rántott csirkét kívánt. Kirántotta neki, itt hagyta. Elkészítette a töltött káposztát is.

Én a huszonnyolc karácsonyi csomagot szerencsére már szétosztottam, a mi karácsonyfánk is elő volt készítve. Kicsi, cserepes ezüstoffenyőt vett Miklós, hogy majd kiültethessük Kisorosziban. Csak nem tudjuk, hova. A ház kertjébe, ahol most lakunk a faluban, vagy a telekre, amit vettünk? A telek gyönyörű, fõnn a dombon, Visegráddal szemben, lenéz a Dunára. Mögötte az erdő, alatta szőlők.

Ez a telek, ez a töltött káposzta és a rántott csirke.

Egon közben azt mondja: – Add ide az útleveledet. – Elveszi a mamáét is, megváltja a jegyeket, megpróbál, ha lehet, hálókocsijegyet szerezni. Mama gyűlöli a hálókocsit, szerintem azért, mert drága. De talán kivételesen hajlandó lesz a kedvemért elfogadni. Nagyon fog fájni a hátam, ha egész éjjel ülnöm kell. Egyébként mindegy, hogy alszom vagy nem alszom.

– A pénzváltást is elintézem – mondja Egon. – Este értetek jövök, taxival megyünk ki, mert a kocsit nincs hol hagynom. Miklóst hagyjuk nyugton dolgozni.

Aztán eszünkbe jut, hogy mi legyen a koszorúval.

– Nem fér be a vonatba, a taxiba se tudjuk begyömöszölni, nem utazhatunk vele.

– Talán én reggel kiszállok Szebenben, hatkor vagy hétkor érkezik oda a vonat, megvárom, míg az üzletek kinyitnak, megveszem a koszorút, és utánatok viszem Vízaknára.

– De akkor hogy megyünk mi be a mamával? – kérdezem. – Messze van az állomás. Taxit nem lehet kapni. Ha busszal mennénk. És kinél hagyjuk a csomagokat?

Fölmerül az is bennem, hogy én merre jöjjek vissza. Szeretnék Kolozsvár felé jönni, ott kiszállni.

– Azt megteheted – mondja Egon –, akkor én is rád bíznék még egy csomagot, vidd el egy barátomnak. Kicsit nehéz, de megoldjuk.

Latolgatjuk az utazás lehetőségeit. Valaki azt javasolja: rendeljem meg a koszorút inkább művirágokból, tegyem a bőröndbe, és ott állítsam össze. Aztán az is fölmerül, hogy Böskének föladunk egy villám táviratot Vízaknára, s megkérjük, rendeljen koszorút. Egon végül is ezt választja.

Estére összeverődünk. Karácsonyestét tartunk itt. Épp gyertyagyújtásra érkezik meg Egon a gyerekekkel. Tulajdonképpen nem értem, hogy volt itt délután is, este is. Tény az, hogy itt voltak a gyerekek, mikor a pici ezüstfenyőt díszítettük Miklóssal együtt. Joci mama csodálatos csillag-, szív-, hold-, nap-mézeskalácsokat süt, szép rózsaszín-fehér zománccal díszíti. Csak ez volt a fán, és néhány piros selyempapírba csomagolt olcsó szaloncukor. Öt kilót vettem, mert Miklós ezt a fajtát szereti. A drágát nem, ezt az olcsót, ezt igen. Itt-ott a szekrényekbe rejtek csomagokat, hogy legyen egész évben.

Átadjuk a gyerekeknek az ajándékokat. A mamának, aztán egymásnak is. Szerencsére elkészítettem mindent.

Gyönyörű holmikát kapok. Francia parfümöt, szép bőröndöt és egy, szerintem olasz, kivételesen szép pulóvert. Úgy érzem, szinte túl elegáns is nekem. Pillanatig végigfut rajtam: milyen szoknya kell ehhez?

Aztán: ruha, kölni, bőrönd – sír, temető. Annyi koporsó, annyi temetés volt ezen a héten, és most a Miklós bácsi temetése...

Anyám – természetesen – azonnal vállalja, hogy jön. Tökéletesen nyugodt és fegyelmezett. Noha tudom, hogy Miklós bácsival most Vízaknától végleg elbúcsúzik. Nyolcvanéves, rákbeteg, szívbeteg, reumája van és még sok más minden. Nem is tudom, hogy fogja bírni az utat.

Már többször mondta az orvos, hogy vigyázzunk, mert útközben bárhol a karjaink közt maradhat, ott hal meg. Ehhez is hozzászoktunk. Úgy hozzászoktunk, hogy egész nyugodtan indulunk.

Vákon bízunk a mama kitartásában is.

Valahogy összecsomagolunk, én már nagyon unom a tárgyaimat. Sok mindent összeszedtem, hogy vigyem Ildikónak, Kingának, Böskének és Katinak.

Régóta akarok menni Kolozsvárra, beszélgetni meg ezeket a holmikát kirázni az életemből.

Szabadulni, szabadulni a tárgyaktól, egyre sürgetőbben érzem. Fölém nőnek, nyomnak, unalmasak, értelmetlenek. Folytonos miértként néznek rám, és gondozást igényelnek. A tárgyak olyanok, mint a kutyák és a macskák, törődni kell velük. Egy macskát sem lehet csak úgy tartani a házban, hogy nem törödsz vele. Az összepiszkolódott, összedobált tárgyak nyugtalanná tesznek. A túl sok ruhától pedig egyszerűen félelem és életundor fog el. Ennyit a tárgyakról.

A taxiban nagyon jókedvű Egon. Anyám is láthatóan élvezi, hogy mind a kettőnkkel van. Egon friss, kedves.

– Mindent elintéztem, maradjanak nálam az útlevelek, a pénzt ott majd elosztjuk. Kivételesen nem viszünk semmit, amit a vámosok előtt takargatni kéne.

Azaz, mint utólag kiderül, én viszek bibliákat Vízaknára a református papnak, legfőlültre tettem a csomagban. Egon utólag nevetve mondja, hogy nem akart szólni és ijeszteni, de akinél bibliát találnak, annak mindenét kiszórják a csomagjából, és meg is motozzák.

– Bosszantott volna – mondom neki – visszarakosgatni.

Gyógyszereket viszek még Sanyiéknak. Ha elveszik, elveszik, különösen nem érdekel. Állítólag ez is tilos. No de hát ez, biblia és gyógyszerek, semmi ahhoz képest, amit máskor viszünk, csináljanak a vámosok, amit akarnak.

Egon azt javasolja, menjünk ki egy órával hamarabb, fél kilenckor indul a vonat, legyünk ott fél nyolcra, mert betolják előre az erdélyi vagonokat. Nem kötelezően helyjegyes, de azért vett helyjegyet, biztos, ami biztos. Zsúfolt szokott lenni, de karácsony szombatja van. Reménykedünk, hogy nem lesz sok utas.

Megérkezünk, elég hideg van. Lerakodunk a csomagokkal. Anyám nem akarja letenni, kezében tartja az elég nehéz kis táskáját és nagy táskáját, kivételesen csak két táskával van vele. Én egy csomó mindent készítettem Böskének ajándékba, Bubukának, Katinak, a Böske gyerekeinek. Elég nagy csomag. Anyám lelkesen vigyáz rá, nehogy ellopják. Könnyörgök, hogy tegye le a táskáit, de nem lehet vele beszélni.

Nálunk is a lépcsőházban le akart vinni egy csomagot, pedig örülünk, ha le tud menni egyedül.

Egon szerez egy hordárkulit, fölpakol, és odaállunk a negyedik vágányhoz.

Anyám izgulni kezd: „Nem a negyedikre jön, hanem a harmadikra.” „Negyedikre.” „Harmadikra.” Így vitatkozik Egon és anyuka egy darabig. „Ötödikre”, mondja anyám.

– Anyuka, megkérdeztem az eligazítóban. – Egon határozott, szigorú: – Kérem, hagyja abba! Azonkívül tessék odamenni előre, megnézni, ki van írva: Balt Orient expressz, negyedik vágány.

Már egész megkukulok, nem tudom, negyedik, harmadik vagy ötödik. Nem szeretem, ha annyi számot ismételnék.

A hangosbemondó is be fogja mondani, meg aztán betolják előre a kocsikat. – Arra vigyázok én – mondja Egon, és elfordul, hogy véget vessen a vitának.

A hangosbemondó közli: egy óra késés.

– Kutyafáját – szisszen fel Egon. – No de nem baj, majd behozza. Megpróbálunk még egyszer hálókocsi után nézni – néz rám biztatóan. – Te mehetsz külön, ha akarsz.

– Nem, inkább veletek maradok – tudom, hogy anyámat nagyon izgatná, ha külön utaznék.

Eddig nem sikerült hálókocsit szerezni, pedig telexeztek Berlinbe vagy isten tudja, hova. Egonnak IBUSZ-összeköttetései vannak, és tudom, hogy ilyenkor megpróbál mindent, amit lehet. Evidens: hálókocsi nincs.

Végre, nagy sokára betolják a két vagon. Csöndesen közelednek, az emberek ugrálnak föl a tolató kocsikra.

Azt mondja Egon: – Te föl szállsz a mamával, ha megállt, gyorsan elfoglalod a helyet, mert tudod, hogy van, ha más leül, akkor már hiába van helyjegy. Aztán az ablakon beadom a csomagokat.

Igen ám, de meglepődve látom, sokan ugrálnak föl, alighanem elfoglalják a helyeket. Erre én is fölugrom a mozgó vonatra.

Természetesen a mamát nem lehet fölsegíteni. – Negyvenhét, negyvenkilenc, ötvenegy – kiált felém Egon. Elvétem. Egy másik kupéba megyek be. Aztán fölszedem a mamát. Egon kezdi föladni a csomagokat, amikor rájövök, hogy elvitettem a kupét.

Nem tesz semmit, átrakodunk a másikba. Már ülnek a helyünkön vagy nem, nem tudom. Mindenki szorong, vitakoznak, óriási kavarodás: az Erdélybe menő vonatoknál így van. A Romániában megszokott helyharc áttevéődik ide.

Végül is nagy nehezen elrázódunk. Az én oldalamon még egy férfi ül, és egy nő, a férfi hamarosan feláll, és kimegy, így nekem két hely jut. Azonnal eldülök, és elalszom.

Arra ébredek, hogy Egon eszik. Almát vesz elő, sajt szeleteket, és rágszálja. Száztíz kilós – fogyókúrázik –, most vidáman rágszál.

Én nem szoktam a vonaton enni. Fölösleges, meg úgyis éjszaka van. Nappal is kibír az ember egypár órát. No de hát mivel eszik, én is megkívánom.

Furcsa dolog az evés, úgy látszik, társaság kell hozzá, és akkor nem lehet ellenállni. Később anyám is szendvicseket szed elő, ezt-azt, megint együtt rágszálunk.

Közben nagyokat alszom.

A határon mindenképp fel akar ültetni az ellenőrző tiszt. Csodálkozva kérdezem, hogy miért. „Az arcát akarom látni”, mondja. Másik alvó nőt is fölébresztenek, összehasonlítanak az útlevélképekkel. Rendkívül gyorsan dolgoznak.

A bal sarokban lévő férfi föláll, és kimegy a folyosóra, láthatólag egy szót sem tud magyarul. Ruhája rosszul szabott, gyűrött. Két óriási bőrönd van nála. Nagyon hallgatólag, zárkózott. Néha egy-egy érthetetlen szót mond a vámosoknak az útlevél-ellenőrzéseknél.

Újból elalszom. Anyám örül is, bosszankodik is.

Egyszer kimegyek a folyosóra, látom, hogy sokan állnak. Elképesztő, senki sem ébresztett föl, nem kiabáltak, nem szidtak össze. Ez megint jellemző az erdélyi vonatokra. A románok, erdélyiek másképp tekintik az életet: ha valaki alszik, az szentség, nem ébresztik föl, inkább állnak.

Kicsit resteltem magam, visszamegyek a helyemre, és most már ültömben alszom el. Azt hiszem, elég fáradt lehetek, hogy ennyit alszom. Anyám le se tudja hunyni a szemét, Egon is ébren van.

Nekik nehezebb lesz, mert a következő éjszaka visszatérnek Budapestre.

Közeledünk Szebenhez. Anyám mindenképp azt akarja, hogy álljunk fel, öltözzünk, készülődjünk neki a leszállásnak.

Háromnegyed órával előbb kiállunk az ajtóba. Mozgósítjuk az egész vagon. Mögöttünk állnak fölpackolva a csomagok, elbarikádozzák a folyosót.

Jön a kalauz: – De hiszen messze van még Szeben, addig nem áll meg a vonat, tesék még leülni.

Nem lehet a bőröndök közt visszamenni. Anyám mindenképp kezében tartja a kék táskáját, ingadozik, majdnem elesik.

Megkapaszkodik a végéjében. Valaki éppen lép ki, megbillen. Odavezetjük, megkapaszkodik a két vagon összekötő ajtóban. Ott is hirtelen jön valaki, kirántja, anyám majdnem elvágódik.

Most már kezdünk idegesek lenni Egonnal. Kivesszük a kezéből a táskát, karon fogom, és úgy támogatom. „Nem!”, a táskát el akarja venni.

Hosszas vita, hogy jobb vagy bal oldalon lesz-e a leszállás. Egy nő, aki magyarul be-

szél, nagyon nyugodt, tárgyilagos hangon mondja: – A bal oldalon. A vasútnál dolgozom, ismerem.

- Két óra késés.
- Nem késik a vonat, tízre fut be mindig.
- Hát először is hét óra helyett Romániában már nyolc van.

Most mégis tíz óra. No nem lenne gondunk a koszorúval, de már megrendeltük. Viszont kicsit később fogunk kiérni. – Késétt a vonat – tűnődik Egon.

- Nem – mondja a nő –, menetrend szerint tíz órakor ér be Szebenbe.

Egon legyint.

Nem szokott ilyen udvariatlan lenni. Úgy látom, bosszankodik, hogy a mamával olyan sokat álltunk.

Végre megérkezünk Szebenbe. Azt mondja: – Leszálok, te lesegíted nekem a mamát. Akkor én valahogy biztonságba helyezem, és te leadod a csomagokat.

- Igen, de mi lesz a mögöttünk állókkal?
- Hát addig engeded leszállni őket.

A mamát le akarja ültetni egy padra, de ő nem hajlandó. A verekedésig, de ellenáll, ott marad. Nincs mit csinálni, hogy le tudjanak szállni a mögöttünk lévők, adom le a csomagokat, hiszen útban vannak.

Alighogy lelépek, megindul a felszállók rohama. Mamát majdnem elsodorják, csúszós jégen állunk, amely egy kicsit domború is, mama ide-oda dülöngél. Alig tudom tartani, ha elesik, rátaposnak.

Dühbe gurulok, románul kiabálok:

- Nem látják, hogy idős nő? Leverik a lábáról?

Nem sokat törődnek vele. Viharos, rohamszerű fölszállás. A vonat Bukarestbe megy tovább.

Végre nagy nehezen kivackolódunk a csomagokkal. Megállunk az állomás előtti téren. Szikrázó napfény: mínusz tizennyolc fok. Belém mar a hideg, érzem a havasok tiszta, közeli jelenlétét. Ez a hideg teljesen más, mint itt. Ettől az ember nem fázik, először fájdalmat okoz, később aztán könnyű zsibbadást, aztán nem érez semmit.

Amikor nem érez semmit, akkor könnyedén jár, de ez veszélyes; mivel nem érez, sokkal könnyebben csúszik, esik. Kezdődik a fagyás, akkor már jó bemenni valahova. Erre mindig vigyázni kell. Gyerekkoromban sokat küszködtem a fagyott lábammal, kezemmel, orrommal. Társaságban a kezem mindig pirosan duzzadt volt, az utcán kékeslila. Az orrom is. Benn a melegben aztán tüzelve, égve dagadni kezdett. Fagykenőcsöt használtunk. Már megszoktam bandzsítva nézni az orromat, hogy milyen állapotban van. Egész kamaszkoromat ez szötte be. Itt aztán az enyhe magyar teleken elmúlt.

Szóval, ismerem jól a hideget, és most jövök rá, hogy egy vékony talpú bőrcsizma van rajtam. Pillanatok alatt fázni kezdek alulról.

Anyám türelmetlen: – Ülünk fel a buszra, vagy menjünk vonattal Vízaknára.

– Anyácskám – magyarázom –, várj, előbb Egonnak meg kell tudni, hogyan mehetünk tovább, meg aztán itt hagyjuk a ruhatárban az én holmimat, amit Kolozsvárra viszek.

Egon közben szerez valakit, ütött-kopott kocsijával kivinne százötven lejért Vízaknára. Ez kb. a duplájának felel meg forintban. Aztán lealkusza száz húszra.

Anyám elküldi ingerülten, azt mondja: – Busszal megyünk! – Intek a férfinak, hogy maradjon a közelben. Az ide-oda ódalog.

Közben pár lépést teszek, ott van előttünk a Zsigmond-kereszt. Kicsi, nyomorult kápolnában ez a középkori csoda. Hatalmas szürke kőből faragott kereszt. Középkor.

Krisztus kifeszített keze és összekötött lába alatt szabályos rendben körteforma vércseppek állnak, soha le nem csordulnak. Tíz percet ha rászánhatnék, odaszaladhatnék, megnézhetném.

De nem lehet, anyámat nem hagyhatom itt, Egon se.

Közben oldalt nézek: egy kerítés mögött – de ez még a vasúthoz tartozik – sínek. Kutyákat vagoníroznak be, dresszírozott farkaskutyákat, rendőrök. A vagon elé ferde deszkalapot támasztottak, ezen kell fölszaladni a kutyáknak. Aki vezeti őket, a földön marad, csak a pórázt fogja, korbáccsal biztatja vagy szidja, vagy a nyakörvénel fogva húzza a kutyát.

Egyik-másik kutya könnyedén beugrik, van, amelyik a hasán csúszik, van, amelyik nem akar menni. A bent ülők acsarkodva fogadják a belépőt vagy barátságosan. Vakantások, elfojtott morgások, emberek és állatok furcsa játéka. Nézem.

Anyám rám szól: – A buszt kéne megkérdezned.

– Nem hagylok itt, anyácskám, jön Egon, és nem talál. Hadd el, ő megkérdezi a buszt is.

Anyám, hogyha jól van, rendkívül aktív, állandóan intézkedik. Nagyon nehéz vele boldogulni. Rendkívül határozott.

Egon visszajön, és közli velem, hogy az én vonatom reggel fél hétkor indul Vízaknáról. Ott válthatok egy kilométer differencia jegyet, és közöljem, hogy nem Curticinak, hanem Kolozsvárnak megyek vissza Budapestre. Valami okból Curtici felé váltotta a retúrjegyemet, így volt talán egyszerűbb. Ebben megegyezünk.

Az marad hátra, mi legyen a csomagjaimmal. Szerinte üljünk a személyautóba, és menjünk be mindnyájan Vízaknára Böskéékhez.

Elindulunk a szikrázó napfényben. Gyönyörű szász faluk. Magas talapzaton álló magassághoz illeszkedő szász házak, zöldre festve. A fehér tájban – itt hó van – ezek a zöld házak „élesen” furcsák a ragyogó kék ég alatt.

A sofőr barátságos. Magánkocsi vagy állami kocsi? Nem tudom. Még egy középkorú bundás férfi van velünk. Hárman ülünk hátul, összeszorulva. A bundás férfi nevetve kiugrik a város határán.

A sofőr kérdezi, hogy hoztunk-e valamit. Hoztunk-e szappant, kölnit, levesport, konzervet, zsilettpengét? Mindent megvenne. Semmit nem hoztunk?

– Nem, nem hoztunk semmit, temetésre jöttünk.

Úgy tűnik, pár perc, s már ott vagyunk Vízaknán.

Megyünk át a hídon, befordulunk a hosszú utcába, szembejön egy nagy traktor, majdnem elgázol bennünket. Az út közepén jön. Nekünk kicsi helyünk van, a csúszós jégen a sofőr nehezen tudja félrekapni a kormányt. Fölfutunk a járdára vagy a járdának nevezhető nem tudom, mire. Éppen hogy megúsztuk.

Anyám láthatólag nem veszi észre. A sofőr könnyen veszi, a traktoros se sokat törődik az üggyel. Nyilván nem számított rá, hogy személykocsi fordulhat be itt, ezen a helyen, most.

Anyám már közben elkezdte, hogy menjünk a paphoz, de menten. Szálljunk ki a kocsiból, és menjünk a paphoz, azt a pár percet is takarítsuk meg, és beszéljük meg, ha Miklós bácsinak lenn ásták a sírt, akkor ásatunk egyet fönn, mert Miklós bácsi megcsinálta a sírkövet, ott fenn, és az volt a kívánsága, hogy Róza néni mellé temessék. Ági unokahúgom megesküdött volt, hogy nem engedi, ne nyugodjon ott a Helmeczyek között, ez akkor volt, amikor elárvereztették a Miklós bácsi holmiját.

Anyám nagyon kétségbeesett és haragos volt. A tárgyaláson részt vettek Egonnal,

annak a vége lett aztán az árverezés. Külön leutaztak, mikor beperelték Ágiék Miklós bácsit, hogy Róza néni ápolták, és azért 16 000 lejt kérnek. A bíróság érthetetlen módon ezt nekik megítélte.

Miklós bácsi nem tudta kifizetni, és a holmiját elárverezték. Az árverésre senki se ment el. Kitárták a kaput, kitették a holmikát az udvarra, de a szomszédok visszahúzódtak. Ági állítólag fönn ült a dombtető oldalán, és nevetett. Onnan nézte.

Aztán valahogy minden Évának, Ági testvérének maradt. Ez az árverés Miklós bácsinak iszonyatos bánat és szégyen volt. Akkor állítólag a tárgyaláson Éva megfenyegette Egon, hogy följelenti a rendőrségen, hogy sokat jön-megy, és különböző holmikát hoz-visz.

Akkor Egon azt mondta: – Vigyázz, mert pofon váglak.

Már a vonatban megpróbáltam őket békíteni: – Úgy hallottam, hogy Miklós bácsi Évával kibékült, és Éva járt Miklós bácsihoz. Akkor miért haragudjunk mi?

– Nem – Egon kemény.

– Az ember sokat mond dühében, nem fontos, hogy mit mondott. Most meghalt Miklós bácsi, temetésre megyünk, nem lehet veszekedni.

– Nem, én nem veszekszem, de hozzájuk nem szólok.

Anyám is kemény: – Ha Miklós bácsival ezt megtették, mi nem állhatunk velük szóba.

– De anyáskám – próbálok leszerelni –, ha egyszer Miklós bácsi megbocsátott nekik, és szóba állt velük, akkor igazán mi is megbocsáthatunk.

– Nem, ezt nem lehet elfelejteni, és különben is, miért nem ők értesítettek? Látod, nem akarták, hogy eljőjjünk a temetésre. Mindent maguknak akarnak megszerezni.

– De mit? – kérdi Egon –, hisz úgyminden az övék, kinek kell? Az a kevés rozszant bútor? Talán Böskének – fűzi hozzá tünődve. – No, majd meglátjuk, hogy alakul.

Szóval, azt akarja anyám, hogy menjünk a paphoz. Egon leszereli. Megállunk a Böskék háza előtt. Magas, szürke deszkakerítés. A kapun kis csöngő lóg, amikor belépünk, rekedten megszólal. Jobbról nem a nagy farkaskutya ugat, hanem egy kicsi korcs.

Fölmegyünk a három lépcsőn, ami az előszobába vezet, kis, zárt helyiség. Innen lépünk be a konyhába, jobbról nyílik egy szoba, balról a másik.

Böske jön elénk fekete ruhában, hófehér melles kötény van előtte. Megöleli, megcsókolja anyámat, segít bevonulni. Az édesanyja is odajön, haja hófehér, előtte is fehér kötény.

Káposztaszag érzik, készül a töltött káposzta. Látom, ahogy ott áll a sparhelten a hatalmas, kétfüles, magas, kihasasodó cserépfazék, a káposztás. Így szokás. Ebben mindig csak káposztát főzünk.

Böske kedves, mindnyájunkat ölel, csókol. Vetkőzünk, anyám mondja, hogy Egonnal induljunk sürgősen a paphoz. – Igen-igen, csak egy percre leülünk.

Böske kezdi mesélni, hogy volt Miklós bácsi halála: reggel fél ötkor Bubuka, a fia, elment, és begyűjtött.

– Mindennap szoktam menni – fűzi hozzá, és kicsit oldalt pillant –, én is minden nap megyek hozzá, mielőtt munkába indulok. De aznap úgy alakult, hogy nem tudtam menni. Nem tudtam menni, mert... socotealát* csináltunk.

– Alighogy beértem Szebenbe, jött a telefon, hogy Miklós bácsi meghalt. Akkor rohantam vissza.

* Számadás, elszámolás.

– Már azelőtt napokig gyöngé volt, nem tudott fölkelni az ágyból, zavart volt. Azelőtt két nappal mentem reggel, és ült az ágyban, és láttam kívülről, hogy ég a villany, és gesztikulál, kiabál, és néz a sarokba. Akkor beléptem, mert volt kulcsom, és mondtam: Miklós bácsi, hát kikkel beszél? És azt mondta: „Két ördög van a sarokban, nézd, ott, ott!” És odanézek: hát, valami pungák voltak fölakasztva. Üres papírzacskók. Levettem és eltettem, és mondtam: nincs ott, Miklós bácsi, semmiféle ördög. Nincsenek ördögök. „De voltak! – kiáltotta Miklós bácsi. – Most elmentek, hogy odaléptél.”

Vagy odalépett? Nem is tudom, magázza vagy tegezi. Böske elbeszéléséből nem egyértelmű a tegezés. Valószínűleg tegezte, de ha ott volt valaki, magázta.

– Azt mondta még Miklós bácsi: „Sok ember volt kinn, tolongtak az ajtó előtt egész éjszaka. Éhesek voltak, fáztak, be akartak jönni. Félttem tőlük, de mégis be kellett volna engednem. Talán fölmentek a padlásra, és elvitték a kukoricát. Pedig kell, itt a disznó...”

Disznó már három éve nincs. Még annak idején, régen, mikor diétáznia kellett, és nem volt szabad disznóhúst, zsírt ennie, azt mondta: – Még a cigánynak is van disznaja, csak pont nekem ne legyen? – Inkább csak emléknek és örömmek tartották, ölték Róza nénivel, aztán szétesztogatták. Éva, Ági, mi is kaptunk Egonnal. Csodálatosan tudta Róza néni készíteni a kolbászt. „Attól függ, hogy hogyan hizlaljuk a disznót. Hogy a kolbász bőre olyan legyen, mint a selyem, ahhoz nem szabad sok kukoricát és burját adni.” Tudták pontosan, hogy mivel kell etetni, hogy a szalonnában egy-egy húsréteg legyen; hogy omlós legyen. De Róza néni halála után nem volt több disznó.

Azt mondja Böske:

– Azelőtt való nap vagy éppen aznap Bubukától sört kért. Bubuka hozott sört, de csak kortyintott belőle. Aztán pálinkát kívánt. Bubuka hozott neki, azt is csak megkóstolta. A szalámit is.

– Aznap reggel nem tudom, hogy, de úgy jött ki, hogy nem mentem be hozzá – ismétli Böske –, és akkor jött a hír. Bubuka azt mondja, egész tiszta volt Miklós bácsinak a tudata aznap reggel. Nem volt zavart.

Sose derült ki, hogy ki találta meg Miklós bácsit. Böske azt állítja, a földre esve találták meg, a halántékát beütötte.

Talán ki akart szállni az ágyból valamiért, vagy csak úgy esett ki?

– Komiszak, disznók Ágiék. Átkoznak engem – panaszolja. – Talán még ki is vernének a házból, ha odamennék. Utánam kiabált az utcán, hogy: „Maga és a fia és a fiának a fia, a lányának a lánya, menyé, unokája, mindenki rákban haljon meg!”

Megérkezik Sanyi, Böske másik fia. Elmondja, hogy a siratóban majdnem senki sem volt ott. Berúgtak, és Anti, az Ági férje azt kiabálta, hogy még komiszabbul kellett volna meghalnia, mint a kutyanak, így is kivert eb volt, de mint egy utolsó dögnek, úgy kellett volna.

– Miért gyűlölik így még halálában is?

– Aztán hamar vége lett a tornak, nemigen jött más. Kati is ott volt, a feleségem, de csak egy kicsit.

Böske azt mondja: – Nem mentem el. Nem is mehettem volna.

Indulunk a paphoz. Böske úgy tudja, hogy fönn ásták meg a sírt. A Helmeczyeknél, Róza néni mellett.

Útközben tűnődöm, tavaly, amikor búcsúztunk, Miklós bácsi állt a kapuban, és azt mondta: – A temetésemre aztán eljőjtek! – Kicsordult a könnye, és egy kicsit a taknya is. Egyetlen mozdulattal törülte le a kézfejjével.

– Mert megnézem ám, és haragudni fogok, ha nem jösztek!

A pap azt mondta, hogy a sírt Miklós bácsi meg Róza néni megvásárolta. Joga van oda temetkezni. A sírhelyhez Áginak, Évának, Arankának, akik soha egyházi adót nem fizettek, semmi közük. Azért, mert ott nyugszik az apjuk, nem tulajdonosok, oda lehet temetni Miklós bácsit.

Tavaly ősszel a temetőbe is kimentünk Miklóssal, előrementem, Miklós úgy derék-tájon megáll, és valakivel beszélget, csizmás férfi, barna bársonyzekeiben. Égette az avart, halottak napjára készültek. Beszélgettek, mikor hátranéztem, odaszólt:

– Nem a Helmeczy Zsuzsika lánya vagy?

– De igen.

– Látom a szemedről. Dálnoki-szemed van.

Miklós nevetett: – Persze, büszke voltál, örültél, hogy most nem a Bruckenthal és a Polcz ősökhez hasonlítanak.

A Helmeczy-sírt sűrű orgonabokrok veszik körül, majdnem összecsapnak fölötte, kis zug elkerítve fönn, a kápolna alatt. A hegy csúcsán áll a kápolna. Gyermekkorunkban azt hittük, hogy ott lakik az ördög. Nagyon előkelő sírhely volt régen.

A síron kívül egyszer megdobbantotta a földet Miklós bácsi: – Itt nyugszik nagyapád. Itt nyugszik nagyanyád. Ide temesetek, el ne felejtsetek. Ezt akarom. Róza mellé vágyom.

A sír elhanyagolt volt, látszott, hogy senki nem jár ki. Megpróbáltam néhány burjántövet kiszedni, úgy-ahogy rendet teremteni. Mennyi fenyőlomb volt fönn a havasokban, igazán hozhattam volna valamit a sírra. (A havasokból jöttünk éppen...)

Most hoztam: Kisorosziból. Ott van az előszobában Böskééknél. Meg egy kicsike kis szalmavirág koszorút. Nem is tudom, honnan került. Ezt akartam betenni a koporsóba.

A pap hosszas dörömbölésre jön elő, már azt hittük, nincs otthon senki. Nagy, hideg konyha, sparhelt száröltéses terítővel letakarva. Látszik, hogy nem használják. Hideg szobákon megyünk át, az iroda is jéghideg. A legfelső szobában él a család. Az asszonyon dupla pongyola, gyapjúsállal körbekötve a dereka, patentharisnya, mamuszos papucs. Egy kisgyermek hasonlóképpen felöltöztetve. Rosszul fűtött nagy szoba csúnya, modern bútorokkal. A külső szobában szegényes karácsonyfa, ezt a gyermek még nem látta, kéri, gyorsan csukjuk be az ajtót. Az asszony rizst válogat. Föláll:

– Nem tudok kezet adni, mucskos a kezem.

Aztán mazsolás kalácsot szel, pálinkával kínál: – Éljenek vele! – Jólesik a mazsolás kalács, másfajta, mint ahogy itt készítik. Fozzlós, igazi falusi kalács.

A pappal erről-arról beszélgetünk. Átadom a bibliákat. Biztatóan közli: – Fenn ásták meg a sírt. – Megnyugszunk. Egon mondja, hogy ha lent ásták volna meg, fogadna sírásókat, és kiásatná fenn.

A pap egy kicsit tűnődik: – Akkor aztán elkezdődne a harc és vita ott a temetőben, hogy hova temessük.

– De hát az a fő, hogy fönn ásták meg. – Megnyugszunk.

Felolvassa, hogy mit diktált be a fiatalasszony, aki itt járt. Talán Éva lehetett?

– Gyászolják, siratják magyarországi rokonai, Helmeczy Zsuzsika néni és gyermekei – jön a mi nevünk felsorolása és aztán ők. Ezek szerint igen tisztességes és rendes volt.

– Látod? – nézek Egonra, de Egon pillantása kemény marad.

Anyám a zsebembe tett száz lejt, hogy adjuk oda a papnak azzal, hogy ő küldi. Se-hogy sem akarja elfogadni. Végül rábeszéljük. Beteszi a bibliába, és mikor lehajol, hogy ráhajtsa a fedelét, piros öröm fut át az arcán. Nagyon szegény lehet.

Elmondja azt is, hogy Miklós bácsi a temetkezési szövetkezésnek is tagja volt, ha-vonta öt lejt fizetett, ezért jár neki a koporsó, a halottaskocsi, a dalárda és a pap. Így a temetés meg van oldva. Ezerkettőszáz lejt értékű.

Erről-arról beszélgetünk, szívesen tartanak. Egon érdeklődik a régi pap után, aki ötven évvel ezelőtt volt itt. Semmit se tud róla. A régi tanítóról sem. Egon itt volt kis-gyerek, mutatja, hogy hol korcsolyázott, hova jártak templomba. A pap kedvesen, de jövevényként hallgatja.

Aztán egy öregember lép be. Kilencven körül jár, kedvesek, barátságosak vele. „Ül-jön le, Anti bácsi!” – kiáltják. Láthatólag nagyothall. A bácsi kicsit meggörcbülve és még-is egyenesen áll. Bemutatkozunk neki. Talán emlékszik Egonra, talán nem. Miért van itt a kosztoscsészével? A főzésnek csak a rizsválogatás a nyoma, pedig már délre jár az idő, hiszen Szebenbe tíz óraker érkezünk.

Indulunk vissza Böskéék felé. Egon vidám. Helyeket mutat, ahol játszott: – Nézd, itt vertek el – mutatja. Eszembe jut, hogy úgy csúfolták: „Muci-puci kisegér, minden lyukba belefér!”

Főlnézünk a hegyre, ahol valaha Róza néniék kicsi háza állt a hegy tetején – amit úgy szerettünk. Persze már rég nyoma sincs.

Nagyon gyorsan visszaérkezünk, hiszen nem nagy távolság ez.

– Gigiéknél voltatok? – kérdezi anyám kicsit ellenségesen.

– Nem, hogy lettünk volna?

– Nem is láttátok? – Gigiék háza a paplak szomszédságában van. – Hol ásták meg a sírt?

– Fönt. – Erre anyám is megnyugszik.

Kezdenek teríteni. Sült kolbász, hurka van krumplival, céklával. Most nem terít Böske kristálypohárral és szalvétával. Kicsit fáradtnak tűnik, de nem biztos, nem lehet tudni, milyen: nagyon keményen tartja magát. Gyász nem látszik rajta, semmi másnak sem adja jelét.

A nagymama is csöndes. Bubuka megjelenik a koszorúkkal. Csodálatosan szép a mi-énk: harminc szál piros szegfű nagy, zöld keretben, óriási, ovális koszorú. A feliratra már nem emlékszem, Egon telefonon mondta be, hogy mi legyen. A másik koszorú, a sajátjuk is szép: lila ciklámenek.

Hamarosan Kati, a Böske lánya is megjelenik karján kicsi koszorúval.

Böskének átadom az ajándékokat: lenvászon abrosz színes mintával, cipő, ruha, ez-az. Katinak sok mindent hoztam. Aranysarut, fésülködőkendőt, ruhát, cipőt, bugyit, magas szárú, magas sarkú, fűzős cipőt. Azokat a holmikat, amiktől szabadulni akartam, és gondoltam, hogy örül nekik. Csillog a szeme. Feketébe öltözve, fején fekete kendő, csinos kis bundálás, viruló nő. Ledobja a bundáját, próbálgatja a holmikat, ölel, csókol, nagyon hálás. Azt mondja: – Én is akarok adni magának! Már készítettem holmikat. – Hamarosan el is rohan, hogy hozza. Közben mi ebédelünk. Egy óriási, piros üvegtálat hoz, több kiló. Talán a vastagság a szépsége – rémülten nézem, de elrejttem borzalmamat. Csak hogy hurcoljuk? Van még más is: hófehérre mosott szöttes abrosz, benne semmi minta, és aminek nagyon örülök: két régi törülköző kézimunkacsipkével, háziszöttes. Az egyikben piros, a másikban sötét csík, monogram. Amikor Böske látja, hogy úgy örülök a két régi, kopott törülközőnek, elővesz ő is egyet.

– Dédanyámé volt, ő szötte, ő hímezte. Már kezd is a sarkából a monogram kifakulni. Legyen a tiéd.

Igazi mosdásról, tisztálkodásról szó sincs. Egy régimódi vaslábas rozsdás pléhállványon – ez áll mosdótálként a konyha sarkában. Fölötte tükör, előtte sárga frottírtörülköző. Csak én mostam kezet, majdnem ebbe törülköztem, aztán rájöttem, ez díszkendő. Oldalt lóg, amit használni kell. Az viszont túl piszkos ahhoz, hogy az ember kéztörülőknek használja. De hát Kisorosziban nálam se tiszta a kéztörülő kendő. Falun így van ez.

Megint ide-oda vetődik a szó.

Miklós bácsi mindenkivel összeveszett, senkivel sem fért már össze.

– A villanyszámla körül is annyi baj van. Azért vettük el a nyugdíját, mert százötven lej a villanyszámla, százhatvan a nyugdíja.

Egon szerint vissza kell nekik adni a pénzt. (Azt hiszem, később ő fizette ki a villanyszámlát.)

De kit illet az utolsó nyugdíj? Kinek kell visszaadni?

A pap még arról is beszélt, hogy elvitték a macskát a házból, és Évák azt állították, hogy azért vitték el a macskát, hogy Miklós bácsi meghaljon. A macska különben fehér volt szürke foltokkal. Jól ismertem, Fricinek hívták. Mindig Miklós bácsi mellén vagy ölében ült. Nagyon szerette. Ez a macska volt az egyetlen társa. A pap azt mondta: – Én tudom, hogy egy ember nem hal meg azért, mert a macskáját elviszik. – Láthatólag a babonát akarta elhárítani. Egon nem figyelt eléggé, és nem tudja, hogy Böskék vitték el a macskát. Ebéd közben nevetve meséli:

– Micsoda babonás hülyeségeket beszélnek az emberek! Hogy Évák elvitték a fekete macskát, hogy meghaljon Miklós bácsi. – Pillanatnyi csönd.

Nekem már mondta volt Böske, hogy ők vitték el a macskát a repülőtérré.

Megszólal az öreg néni: – A macskát mi vittük el.

– Miért? – kérdezi anyám meglepődve.

– Úgy ragaszkodott hozzá!

– Azért, mert mindig a mellén ült. Akkor aztán ha meghal, lerágja az orrát, meg kirágja a nyakát, és mit kezdünk egy halottal, amelyik össze van rágva, és nincs orra?

Csőnd.

Egon döbbenet hallgat.

Kicsit meglököm az asztal alatt a lábát, és kérdezem, hogy eltereljem a szót: – Miért vittétek a repülőtérré?

– Mert onnan nem tud visszajönni. Az távol van.

Szeben felé fekszik. Ez tulajdonképpen a szebeni repülőtér része vagy a katonai repülőtér, nem is tudom. Mindenesetre nem Vízaknához tartozik. Elképzelem a repülőtér sívár, hatalmas mezőjén Fricit, akit úgy szeretett Miklós bácsi, mindig az ágyában tartotta, és a tányérjából etette. Letette a földre a tányért, Róza néni bosszankodott, mert a macska persze hogy kihúzta az ételt, ahogy a macskák szokták, csontot, húst a padlóra, a szőnyegre, aztán Miklós bácsi belelépett. De erről nem lehetett beszélni.

És most ezt a Fricit kivitték a repülőtérré. Ott a teljes sík pusztaság, sehol egy bokor, semmi. Mit csinálhat Frici a mínusz tizenhét fok hidegben? Hova futott, hova menekült? Hol talált csak egy bokrot is?

Az is eszembe jut, hogy Jocó, aki a kórbonctanon dolgozott, mesélte, hogy egy házban, ahol kettős gyilkosság történt, ki volt törve az ablak, és az elhagyott házban a macskák kirágták a hullák nyakát.

– Tudod, miért fekszik a macska mindig az emberek mellén, és dugja a fejét a nyakához? – kérdezte.

– Ezért.

Kicsit tűnődve hallgatok, miközben szelem a kolbászt és eszem. Nagyon finom házikolbász. Ez baklövés volt az Egon részéről, gondolom. Próbáljuk áthidalni a csendet.

Érdeklődöm, hogy van Gyöngyi, a Katiék kislánya.

– Majd meg fogod látni – mosolyog Böske.

Kérdezgetek Sanyi felől, aki Katival ott lakott hosszú ideig Miklós bácsinál, de Miklós bácsi valósággal elüldözte őket – most itt dolgozik Vízaknán.

– Azért vettek házat – magyarázza Böske –, mert már nem bírták ott. Tudod, a ház pontosan Miklós bácsiék fölött van. Olcsón vették meg, mert két gyilkosság történt ott.

Ezt már anyám is mesélte, és a pap is beszélt erről, hogy elment megáldani a házat. Katiék hívták, aztán velük vacsorázott, és így most már a ház rossz szelleme föl van oldva.

A házat hosszú ideig nem vette meg senki, mert magányosan áll, pontosan Róza néniék kertje fölött. Azért nem láttam soha, mert igen magas, többméteres függőleges hegyoldal választja el. Palahegy. Csak távolról lehetett volna föllátni.

Egy férfi megölte az anyját.

– Miért?

– Pénzért.

Aztán föladott magának tíz lejt, és mikor jött a postás, azt is megölte. – Így olcsón vettük meg a házat.

– És jól vannak ott a fiatalok?

– Jól, majd meglátod.

Kati úgyszólván hívott, hogy menjek el, persze hogy el kell mennem.

Később egyszer Böske mondja, hogy tulajdonképpen Bubuka adott sok pénzt a házhoz és ő. Ha Bubuka odaköltözött volna Miklós bácsihoz, akkor talán most ott maradhatott volna, és övé lenne a szoba meg a konyha is, ahol Miklós bácsi lakott.

– Most akkor mi lesz?

– Senki sem örököl – mondja Egon –, az államé lesz minden.

– A holmik? Ott van egy párnám is – néz maga elé Böske –, de hadd legyen az övék.

– Mi is rájuk hagyunk mindent – közli Egon –, nem kell nekünk semmi.

– Nem kell semmi – mondja anyám is keményen.

– Edényeket is hagytam ott – folytatja Böske –, amiben vittem neki enni. De hát hadd legyen az övék – legyint, és néz maga elé kissé kesernyésen, és mintha a szeme könnyes lenne, vagy úgy tesz.

– Mondtam, hogy a temetést állom, hogyha a kukorica, ami a padláson van, az enyém lesz. De hallani sem akarták. Szerintem valaki lehetett ott a házban, és azzal veszekedhetett Miklós bácsi.

– Hiszen azt mondta egyszer régen – meséli anyám később –, hogy Kati meglökte, és hanyatt esett, és vérzett a tarkója.

Ez lehetetlen, Katit ismerem. Furcsa, szeleverdi teremtés. Kicsit mintha mindig eufóriás volna. Lehet, hogy csak én tartom lehetetlennek?

Miklós bácsinak már üldöztetési téveszméje volt. És hogy Sanyi bement, és megverte az ágyban...?

– Viszont tény az – meséli anyám később –, hogy Miklós bácsi levágta a spárgát, amikor Kati mosott és kitergegetett, hogy az övé a spárga, és minden leesett a földre, a sárba. Kati kezdhette előlről. És ordított, hogy „kurva”, hallották a szomszédok is. Azt is mondta, hogy a függönyt, ami az ablakukon van, tőle lopták. Kati sírva hívott be: „Zsuzsika néni, tessék nézni, hát ezt a függönyt Zsuzsika néni hozta Miklós bácsinak?”

„Nem, mondtam én” – meséli nekem anyám. – Mentem Miklóshoz, és mondtam, hát miért nem hagyja Katit békén, azt a függönyt nem én hoztam, én nejlonfüggönyt sose hoztam maguknak. Akkor Miklós csak legyintett: „Ugyan már!” És mikor beküldte Gyöngyit, a kicsit, azt mondta: „Menjen innen ez a kém!” Két és fél éves volt akkor a gyermek.

Szóval Katiék elköltöztek, és az első szoba éppen üres volt, Bubuka még nem költözött be, mikor Miklós bácsi meghalt.

De még most se tudjuk, ki találta meg.

Még beszélnek a Helmeczyekről, hogy Ágiék hogy élnek. Azt mondja Böske: – Egyszer voltam Áginál, meg kell adni, tisztaság és rend volt. – Mérhetetlenül csodálkozom, nagy mocskok szokott lenni.

– Most már nagy a lánya, az rendet rak.

– Iszik még Ági? – kérdem.

– Hát bizony igen. Évának a férje is.

Éva volt, aki húszfokos hidegben, egy szál fehér ruhában ment a templomba esküdni. Visszafelé jövet összepisilte magát, azt valahogy eltakarta, de este nem mert hazamenni az urához. Visszaszökött a szüleihez. Három nap múlva csalogatták vissza. Akkor sem mondta el, miért szökött haza. Később mesélte nekem, mikor a gyermekei már nagyok voltak.

Böske megint rátér Miklós bácsira.

– Nekem meg eszembe jut, a párnákról azt mondta a nyáron, hogy mikor az árverés volt, ott nem lehetett a sok párnát tartani, szerencsére elhozta, és itt voltak a padláson. A milíciát ideküldték, de oda nem ment föl a milícia, nem találták meg, és így nem árverezték el a párnákat.

Nem egészen őszinte Böske? – fut át rajtam. Tulajdonképpen mit is akart ő Miklós bácsitól? Mit akart a párnákkal?

Böske hosszasan meséli, hogy halt meg a férje – ezelőtt tíz évvel, karácsonykor.

Látom, hogy bent a szobában karácsonyfa áll. Majdnem semmi sincs rajta. Kis vedlett fa, itt, a havasok tövében.

– Mikor lesz karácsonyfagyújtás?

Böske vállat ránt: – Nem tudom. Majd ha jön Gyöngyi, a kicsi. Meglátod, milyen édes – mosolyodik el.

– Kati szeleverdi, megbízhatatlan, de jó anya, Sanyi rendszeren dolgozik.

Aztán megint Miklós bácsira terelődik a szó. Az utóbbi hetekben már csak feküdt, és mindenfélét beszélt. Mindig az ördögöktől félt. Pillanatra végigfut a hátamon a hideg. Szinte hiszem: Miklós bácsi nemcsak ördögöket látott, ördögök voltak ott.

Böske visszatér arra, hogy senkivel sem tudott már kijönni Miklós bácsi, gyanúsított mindenkit, hogy ellopniak tőle valamit. Az utóbbi időben már nem dolgozott. Nem is kártyázott. Régebben olvasgatott, de az utóbbi időben azt sem.

– Aznap nem tudtam elmenni – teszi még egyszer hozzá.

(Folytatása következik.)

Varga Éva

ÉJSZAKAI VADÁSZAT

A király minden reggel valamilyen állattá változott. Rendszerint borotválkozás közben történt meg az átlényegülés, a király a saját arca helyett hirtelen egy farkas vagy egy rétisas képét pillantotta meg a tükörben. Gyorsan behunyta a szemét, és máris a palota falain kívül, az erdőben kóborolt.

Ugyanabban a pillanatban megkezdődött a vadászat is. A fővadász belefűjt a kürtjébe, és kiadta a parancsot: ma hattyúra vadászunk! Éppen azon a napon mondta ezt, amikor a király hattyúként úszkált a tóban. Mentek a lovak, a vadászok, csörögtek a fegyverek, loholtak a kutyák a csatakos magas fűben. Csak egyetlen hattyút láttak, de az is fölrebbent előlük, és hiába lőttek utána, eltűnt nagy szárnyacsapkodások között. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy varjút lőttek.

Másnap a király szarvassá változott. A fővadász belefűjt a kürtjébe, és kiadta a parancsot: ma szarvasra vadászunk! És már mentek is a lovak, a vadászok, csörögtek a fegyverek, a zsákokba rejtett csapdák, szimatot kapva loholtak a kutyák a csatakos magas fűben. Csak egyetlen szarvas bukkant eléjük, tíz percig, ha tudták követni, majd nyomtalanul eltűnt a szemük előtt. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy csókát lőttek.

Másnap a király rókává változott. A fővadász belefűjt a kürtjébe: ma rókára megyünk! És már mentek is a lovak, az ördögi terveket szövögető vadászok, csörögtek a fegyverek, a szemérmetlenül mutogatott csapdák, fejvesztve loholtak a kutyák a csatakos magas fűben. Csak egyetlen róka volt a környéken, de azt sem tudták tíz percnél tovább üldözni, mert a róka nyomot sem hagyva eltűnt a szemük előtt. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy rucát lőttek.

Másnap a király mókussá változott. A fővadász belefűjt a kürtjébe: mókust üzzetek! És már mentek is a porcelántarka lovak, a hajlékony testű vadászok, csörögtek a könnyű fegyverek, a hasztalan cipelt csapdák, egymásba gabalyodva, ugatva-morogva loholtak a kutyák az egérrágtá mezőkre. Csak egyetlen mókust láttak, de ahogy lecsaptak volna rá, máris eltűnt a szemük előtt. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy rigót lőttek.

Másnap a király bagollyá változott. A fővadász azonnal belefűjt a kürtjébe: baglyot lőjtek! És már mentek is a hegyfaltipró, büszke lovak, a hideg és meleg nyomokon hajtó vadászok, csörögtek a szegecsekkel kivert fegyverek, a saját kezűleg készített csapdák, csámpázó szaladással loholtak a néma vadászó kutyák a csatakos magas fűben. Csak egyetlen bagoly mutatta magát, de tíz perc múlva, bárhogy is keresték, nyomot sem hagyva eltűnt. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy verebet lőttek.

Másnap a király kígyóvá változott. A fővadász belefűjt a kürtjébe: ma kígyóra vadászunk! És már mentek is a kakaslépésű lovak, a megvesztegethetetlen vadászok, csörögtek a sohasem tévesztő fegyverek, a máskor oly hatásos csapdák, loholtak a nyúl vadász akrobata kutyák a csatakos magas fűben. Csak egyetlen kígyót láttak, de az is elsurrant előlük, és többé nem leltek a nyomára. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy kakukkot lőttek.

Másnap a király vaddisznóvá változott. A fővadász belefűjt a kürtjébe: vaddisznót hajtsatok! És már mentek is a napos-holdas paripák, a sebhelyes testű vadászok, lóba-

lőztak a célgömbökkel ellátott fegyverek, a sóhajtásra is elsülő éles csapdák, egymással versenyt szaladva loholtak a kutyák a szélsöpörte mezőkre. Közel s távol csak egyetlen vaddisznót találtak, ám az is eltűnt a szemük elől, és többé nem akadtak a nyomára. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy ökörszemet lőttek.

Másnap a király fácánna változott. A fővadász kiadta a parancsot: fácánra megyünk! És már mentek is a csöbörbe hágó lépésű lovak, az ingerlékeny vadászok, csörögtek a visszacsapó íjak, a kikerülhetetlen csapdák, loholtak a kéz- és hangjelekre egyaránt engedelmes kutyák a csatakos magas fűben. Csakhogy azt az egyetlen fácánt sem tudták meglőni, amelyik feltűnt előttük, mert nyomokat sem hagyva mindörökre elrepült. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy királykát lőttek.

Másnap a király cinkévé változott.

Azonban a fővadász ez egyszer tévedett, mert így kiáltott: ma őzet hajtunk! És nap hiába mentek a mézsárga lovak, a borókapálinkából erőt merítő vadászok, hiába csörögtek a megtöltött fegyverek, a tervrajzok alapján gondosan készített csapdák, hiába loholtak a felheccelt kutyák a csatakos magas fűben, bebolyongták az erdőt, de egyetlen őz nem sok, annyit sem találtak. A csüggedt vadászok hazafelé menet egy hirtelen felröppenő cinkét lőttek.

Aznap a király – ahogyan szokott – a déli harangszóval nem változott vissza királlyá, és a palotában keresni kezdték. Estére már mindenki tudta, hogy eltűnt. Előhívták hát a vadászokat, hogy menjenek az erdőbe, és világító fáklyákkal, hangos rikoltozásokkal keressék a felséges urat. A fővadász belefújta a kürtjébe: a királyt keressétek! És már mentek is a sötét erdőtől irtózó lovak, a büntudatos vadászok, csörögtek a kibiztosított fegyverek, a fel-felcsillanó csapdák, nyugtalanul loholtak a fáklyafénytől megvakult kutyák a sáros magas fűben. Hajnalig keresték a királyt, hajnalig nem találták. Akkor eloltották a fáklyákat, vállukra akasztották a fegyvereket, visszaszólították a kutyákat, és csüggedten, üres kézzel hazamentek.

A királyt senki sem találta meg, mindörökre eltűnt. A semmire sem jó vadászokat a kancellár szélnek eresztette. Keressenek maguknak máshol munkát! És elmentek az inukszakadt lovak, elmentek a felnőtt korokra megkeseredett vadászok, zörögtek az engedély nélkül tartott fegyverek, a megrozsdásodott csapdák, elvánszorogtak a túl-hajtott kutyák. Mentek a hasadozott patájú lovak, a mulatságokon elzüllött vadászok, vitték a mindig csütörtököt mondó fegyvereket, a darabjaikra szétesett csapdákat, el-tántorogtak az élősködőktől véresre mart szájú kutyák a kiegészett magas fűben.

Soha többé nem tértek vissza.

Ez volt a legújabb: a király hallucinált. A legváratlanabb pillanatokban fergeteges tapsolás zaja ütötte meg a fülét.

Először egy szép keddi napon zongorázás közben érte a megrázkódtatás. Hiba nélkül fejezett be egy szonátát, amelynek utolsó tétele nehéz variációkból állt, és akkor valahonnan az ajtó felől gyors ütemű, lelkes tapsolás kerekedett. A király mosolyogva nyitotta ki az ajtót, ugyan ki lehet az, aki nem tudja magában tartani a tetszését. Behívom egy csésze teára, gondolta még, de az ajtó mögött nem állt senki sem. A folyosó is kihalt volt mindkét irányban. A király tréfára gyanakodott.

Másodszor új ruhát próbált a király a tükör előtt, különleges párizsi modell volt, elöl sima finom bársony ezüstgombokkal, hátul pedig a fenekénél fodorcsíkokkal. Talán túl merész, gondolta a király, amint jobbra-balra forgott, de váratlanul felharsant a fülében ugyanaz a tapsolás, ami már egyszer megörvendeztette a lelkét. Fölkapta a

fejét, figyelte, ahogy kiöblösödik, teret nyer a szobában az erős tapsolás, a háta lúdbőrzött, a fenékfodrok megremegtek.

Harmadszor egy veszekedés közepébe fészkelte be magát az elképesztő zaj. Nem értem – kérdezte már harmadszor a királyné –, miért ne hívhatnánk meg apámat az esztélyre? A király kifakadt: Úgy látom, egyértelműbben kell fogalmaznom. Az apád már nem való emberek közé. Mit mondanak a magas rangú vendégek, ki ez a szerencsétlen ördög, akinek a szájából visszacsorog az étel, és aki még álltában is elbóbiskol? Félreültetni sem lehet, mert nem fér a bőrébe, hülyeségeket kérdez, uralkodása fénykoráról mesél hihetetlen történeteket, feltűnően bámulja a nők fenekét, és nem tartja vissza a szellentéseit. Saját kezemmel dobom ki, ha beteszi a lábát.

És akkor a taps megint! A király fölemelte a fejét, fimon orrlyuka kitágult, tátott szájjal figyelte az elragadtatott tapsolást, még rövid „bravó” kiáltásokat is hallani vélt közben.

És ezentúl egyre kevésbé lepődött meg, ha felharsant fülében a sehonnét sem érkező, különös tetszésnyilvánítás. Ellenkezőleg, mind nagyobb kedvvel szegeződött figyelmére ezekre a belső hangokra. A palotában csak bámulva nézték, honnan nyeri a király lefegyverző magabiztosságát, miféle sugallatra indítja kockázatos hódító háborúit! Hogy nem fél találkozót szervezni Rettenetes Pereszlénnyel, aki a család ősi ellensége, és úgy tudni, hogy már kétszer is a király életére tört, és akkor sem inog meg, amikor arra kéri, mutassa meg erejét a nép előtt, és töltsön el egy napot a palota falán függeszkedve!

Három év múlva a palota lakói nyugtalanul vették észre, hogy a király megsüketült. Nem hallotta meg, ha szóltak hozzá, nem értette, ki mit beszél, igaz, nem is a beszélőre fülelt. Arcán a feszült figyelem önmagának szólt, mintha saját belső világa babonázta volna meg. A cselekedetei azonban célirányosak, ésszerűek voltak, és senki sem akadályozhatta meg végrehajtásuk közben. Így számolt le országában a legkisebb ellenállással is. Ránézésre tudta, ki ellenség, ki barát, háború esetén sohasem döntött rosszul, mindig a legcélravezetőbb taktikát választotta, a győzelem utáni megtorlás helyességéről ékesen szóló beszédben győzte meg a katonákat.

Utoljára a halálos ágyán próbált kapcsolatot teremteni a külvilággal. Remegve felkötökölt, s miután citromos vízzel megittatták, állát puha kendővel megtörölték, könnyöregve nézett a körülötte állókra. Tapsoljatok! – suttopta. – Mindenre kérek benneteket, tapsoljatok! Tapsoljatok!

Így is halt meg a király, szolgálai fülsértő tapsolása közben.

A királyfi folytonosan csak azon csodálkozott, hogy körülötte mindenki milyen biztos a maga dolgában. Még a szakácsné is habozás nélkül bírja kijelenteni reggel: lemegyek a boltba, hozok friss tejfölt. És veszi a kabátját, és megy, és sikerre viszi a vállalkozását, mert tíz perc múlva visszatér két doboz tejföllel a szatyrában. Útközben nem üti el egy autó sem, nem csimpaszkodik rá egyetlen veszett kutya sem, nem ütik le, nem rabolják ki, az építkezések alatt is úgy halad el, mintha védőháló feszülne fölötte, a lengő teher alatt is kétszer átszalad, és semmi baja nem esik. Miért van ez?

De ugyanilyen szerencsefia a kertész is. Mindennap ki meri tenni a lábát az utcára, és nem támadnak rá rablók, sarkokon ólalkodó banditák nem húznak a fejére fekete vászonzsákok, hogy becsstelen dolgokra kényszerítsék, a járda sem szakad be alatta, nem lép nyitva felejtett vízaknába, táncolni sem kezd önfeledten mindenki megrökönyödésére. Miért van ez?

Kifejezetten gyanús, ahogyan az emberek egyenes háttal, tiszta tekintettel, határozott lépésekkel járkálnak az utcákon. Mintha tudnák, merre kell menniük, nem tévednek el, nem fordulnak vissza félúton, mert elveszítették a bátorságukat, nem tesznek kerülő utakat, hogy kivédjenek valami veszélyt. Nem ütköznek egymással, nem esnek össze, nem zuhan rájuk egy kirakatüveg, és ha akarják, épp a járda szegélyénél meg tudnak állni, nem rohannak a kerekék alá. Miért van ez így?

Akkor csodálkozott még igazán a királyfi, amikor táncmulatság volt a palotában. Bámulta a magabiztos embereket. Csak belépnek a bálterembe, és nem esnek hasra rögtön – sőt később sem. Végig merészelnek menni a táncparketten, épp az előtt a személy előtt állnak meg, aki előtt akarnak, véletlenül sem rohannak bele kidülledő mellkassal. Minden pillanatban kihívják maguk ellen a sorsot, mert nyugodtan beszélgetni kezdenek, és nem akad össze a nyelvük, érthetően fejezik ki magukat, nem motyognak elbátortalanodva, nem vicсорognak, nem nevetnek föl minden ok nélkül, túrik egymás pillantását, nem esnek össze ájultan, falfehéren. Elveszik a felkínált italokat, és nem nyelnek félre, nem fulladnak meg kiguvadt szemmel, kidagadó, nyáladzó nyelvvel. A táncolókra a királyfi már rá sem mer nézni. Mert senki sem tántorog egyensúlyát veszítve, nem gurulnak szanaszéjjel egymásba kapaszkodva a párok, s mint a hátukra fordult bogarak, nem kalimpálnak a lábukkal nevetésesen. Egészen pontosan tudják a lépéseket, és még mosolyognak is hozzá, forognak, ugrálnak, hajlonganak. Hogy merik?

A királyfi érthetőbbnek találná, ha mindenki kétségbeesetten ténferegne az utakon, az emberek olyan gyakran buknának orra, hogy már csak kúszni és csúszni mernének, autók roppantanák össze a gerincüket, kicsavarodott lámpaoszlopok zúznák szét a koponyájukat, hirtelen támadt szélvihar csapkodná őket a falakhoz, heves jégeső verné ki a szemüket. Ez mennyivel logikusabb lenne! A kémények miért nem dőlnek le inkább, a virágcserepek miért nem potyognak a földre? Az ablakkeretek hogyan tartják meg az üvegeket, a tetőgerendákat mi szilárdítja, a betonból miért nem pereg ki a cement, a kupolák, a hidak, az emeletek miért nem omlanak, szakadnak, roskadnak össze mindenütt a világon! Hogy van ez?

A királyfi nem értette, kellemetlennek és veszélyesnek ítélte ezt az öntelt világot. Ezért időnként lepöckölt egy-egy darab ételt a földre étkezés közben, és magában elégtételt érzett. Olykor lepofozott egy-két könyvet a polcokról, és a lelke kivirult, mint a május. Előfordult, hogy a kiállításokon lesodorta a műtárgyakat, és ugrálni tudott volna örömeiben. Jövés-menéskor kicsit belerúgott az emberekbe, és szélesen elmosolyodott. Az elegáns helyeken, ahol a legkevésbé illetet volna, fintorgott, bőfögött, az előtt állónak számfűlet mutatott. De jó! Figyelme kinyílt, ha ezt hallotta valakiről: hát ez megőrült! Szemével máris mohón keresni kezdte a meghibbantat, és mély rokonszenv ébredt benne iránta. A háborodottnak még a lélegzetvételét is leste, hogy magába szívhatta ezt a gyönyörűséget. Potenciális örültnek nyilvánította magát, és igyekezett is megfelelni az ebből adódó elvárásoknak. A koncerteken szétapsolta az előadást, a templomban egyedül ő maradt ülve, amikor mindenki más térdre borult. A kívánatos nők mellét bárhol megsimogatta, előfordult, hogy a szoknyájukba fújta az orrát. A királyfi, mint az üstökös repült óhajtott célja felé, és miközben mások úgy látták, hogy rohamos gyorsasággal borul el az elméje, ő már boldogan élvezte az életét, mert végre szabad, szabad, szabad volt mindenekfelett.

A király sohasem járt a palota kerítésén túl. Mint a tenyerét, ismerte a palotát, ezer-szer is körbejárta már a kertet, de a kinti világról annyit sem tudott, mint a szárnyas állatok, amelyek szabadon repülhetnek ide-oda.

Ismerte a kert minden zegét-zugát. A sövényekből épített labirintusból csak ő tudott kikeveredni segítség nélkül, az ösvényeket ő maga taposta simára, ismerte a rejtkehelyeket, hosszasan időzött a rózsalugasok árnyékában, a fenyőfák alatt tobzott szedett, a gesztenyefákról gesztenyét gyűjtött, a dióverés is legjobb szórakozásai közé tartozott. A szökőkutakat télen is szerette nézegetni, a kerti házikókba is szívesen ült be, és az ablakból kedvtelve nézegetett kifelé. És ismerte jól belülről a magas kőfalat, tudta, hogy három méter magas, a tetején pedig szögesdrót húzódik. A palotának is ő volt legjobb ismerője. Nemcsak a lakosztályokat ismerte, hanem az alagsort, a konyhát, a cselédek szobáit, a hátsó lépcsőn kanyargó szagokat. Igyekezetében a pincéről külön térképet készített, a padlásra pedig rendszeresen feljárt ellenőrizni, hogy a tartógerendák nem korhadnak-e, és hogy a kémények téglái nem járnak-e ki. Ha keresnivaló akadt a palotában vagy a kertben, mindenki csak őhozza fordult, mert a király azonnal megtalált minden elkallódott holmit.

Azonban mindez kevés volt neki, egyre csak arról ábrándozott, hogy milyen lehet a világ a magas kőfalon túl. De hiába mászott fel a legnagyobb fa tetejére, a kerítés a fánál is magasabb volt. Hiába állt ki a palota csúcsára, a rengeteg kert széle olyan messze esett, hogy csak a kőfal csíkját látta, semmi más. Azt azért meg mégiscsak szégyellte volna, hogy titokban a kerítés alá alagutat ásson, és úgy szerezzen tudomást az elrejtőzött világról. A vendégeit is szégyellte volna vallatóra fogni. Mert megkérdezhetne volna-e például Luxemburg hercegét, aki fontos hadügyi tárgyalásokra érkezett, hogy ugyan meséljen arról, mit látott maga körül, mialatt idáig utazott? Titokban kiszökhethetett volna-e az istállóba, hogy a herceg lovait és a hintót megvizsgálja, van-e rajtuk árulkodó nyom? Hát még a szobalányok, szakácsok, kertészek fecsegőkedvét kihasználhatta volna-e? Arcpirulás nélkül pénzt csúsztathatott volna-e az alkalmazottak zsebébe, hogy szóljanak pár szót a vaskapun túl feltáruló látványról? Nem, mindezt méltatlannak érezte volna.

Egy maradt csak számára, az ábrándozás, és a várakozás, hogy egyszer véletlenül valaki elszólja magát, és a kinti világnak legalább egy kis darabja ismertté válik előtte. Például, ha megkérdezné a szakácsnét, hogy ejnye, hol szerezte be ezeket a szép karfiolokat, és erre ő nem azt válaszolná, amit szokott, hogy honnét, hát csak innét a veteményesből, hanem mondjuk azt válaszolná, hogy kintről, és akkor lehetne folytatni, hogy honnan kintről, és szigorúan a szakácsné szeme közé nézni. Vagy amikor megkérdezi a gondnokot, hogy honnét szállíttatta ezt az aranyrámás tükröt, és a gondnok egyszer nem azt válaszolná, amit mindig szokott, hogy hát csak a szokásos helyről, amire ő nem felelheti vissza ostoba módon, hogy na de miféle szokásos helyről, hanem a gondnok azt válaszolná, hogy hát odakintről, akkor aztán lehetne tovább kérdezősködni, hogy honnét kintről, és szigorúan a szeme közé nézni. És amikor arról kérdezi a papot, hogy a világ teremtése vajon csak a kőfalon belülről vonatkozik-e, s minden egyéb látomás és képzelődés csupán, és erre a pap nem azt válaszolná, amit szokott, hogy a teremtés útjai kifürkészhetetlenek, amire ő nem vághat vissza gyerekes módon, hogy na de én mégiscsak szeretném kifürkészni, mert akkor elárulná, hogy kételkedik a tanításban, hanem mondjuk arról beszélne a pap, hogy egy kőfal nem szabhat határt az Alkotó képzeletének, akkor lehetne kérdezni ennek a képzeletnek a gazdagságáról, beszédes példákat követelve. Azzal már lehetne valamit kezdeni. De a királyné sem szólja el magát, hiába is kérdezi a király, hát apádat mikor látogatod már meg, mert a válasz mindig csak egy és ugyanaz, ő jön el ide, ahogyan szokott, tudhatod te is.

És csak furdalja a királyt a kíváncsiság. Néha már azon van, hogy elkiáltja magát: utazni akarok, készítsétek elő a lovakat! De milyen furcsán néznének rá a palotában,

hova akar ez utazni, amikor sohasem megy sehova, és mindjárt lovakat követel. Azt pedig már végképp nem kiálthatja, szökni akarok, nyergeljétek fel a lovamat! Ezt még csak nem is gondolhatja. A palota a legkívánatosabb hely a világon. A szegények álmodnak róla, a festők megfestik, a zeneszerzők dalba foglalják, építészek irigylik, történetírók följegyzik. A palotából csak az akarna szökni, akit ott rabságban tartanak. Csak az akarna szökni, aki fogoly.

Aki fogoly.

A királyfinak akkora esze volt, mint senki másnak az országban. Sok eszem van – nyugtázta magában időnként a királyfi, de nem valami gőgösen, inkább csak úgy józanul. Kivált az emberek lelkét ismerem jól – fejtegette tovább a gondolatát. Szóval nem úgy van nagy eszem, hogy például kapásból meg tudnám mondani, hogy mennyi hétszer nyolc, nem, ezt nem tudnám megmondani. És a háromszög szögeinek összegéről sincs fogalmam. Ezt sem tudnám, ha kérdeznék – ismerte el. De az emberi lelkek sokfélesége között a legjobban én ismerem ki magam. És ez mennyivel kifinomultabb dolog.

A királyfi hátratette a kezét, és úgy járkált a palotában szobáról szobára. Itt van példának okáért a feleségem, Sárkány Rózsa – szövögette a gondolatait. Szép is, kedves is, eléggé okos is. Mindenki ezt gondolja róla. De igazán csak én ismerem a lelkét. Tudom, hogy kárörvendő, beképzelt, kéjvágyó és hazug. A lelke üres magház. Kopogós, hideg, szürke, száraz. A királyfi a szalonba ért, a kezébe vett egy fehér porcelánvázát, szórakozottan forgatta a szeme előtt. Hogy is tudok vele élni! – hőkölt meg egy pillanatra a saját gondolata elől. A helyére tette a vázát, és tovább rótt a szobákat.

És aztán itt van az apám. Egy király! Bölcs, jóságos, igazságos. Mindenki ezt gondolja róla. De igazán csak én ismerem a lelkét. Tudom, hogy képmutató, zsarnokoskodó, hirtelen haragú, műveletlen. A lelke üres krumplicsák. Szúrós, kemény, zörgős, öreg, poros. A királyfi a könyvtárszobába ért, az ablak elé lépett. A nap félúton volt a zenit felé, csillogott, ragyogott. Hogy is tűrhetem még, hogy ő üljön a trónon! – mondta ki a lelkét régóta rágó gondolatot. A királyfi behajtott a ablaktáblákat, és egyre indulatosabban járkált a szobákban. Visszatért a nappaliba, ahol elkezdte nyugtalanító sétáját, és új körbe kezdett.

Vagy, mit mondjak, itt van az én fiam. Ügyes, jól forgatja a kardot, törekvő, vág az esze, bátor. Mindenki ezt gondolja róla. De igazából csak én ismerem a lelkét. Tudom, hogy nyegle, lusta, nehézfejű, szoknyabolond és falánk. A lelke, mint a kifordított kesztyű. Semmire sem jó, üres, oktalan, bamba. A királyfi a tárgyalóterembe ért, fölvetett az asztalról egy könyvet, és szórakozottan belelapozott. Hogy is engedhetem, hogy még mindig az én kenyeremet egye! – szökött eszébe a gondolat. Visszatette a könyvet a helyére, és ment tovább, a lába vitte magától.

Aztán itt vagyok én. Talán nagyra törő, hatalomvágyó, pénzimádó vagyok? Mindenki ezt gondolja rólam. De igazából csak én ismerem a lelkemet. Tudom, hogy érzékeny vagyok, fogékony, okos, hithű, szilárd és kitarító. Lelkem, mint a szétrobbanó tűzijáték, csillogó, sziporkázó, sokszínű, bámulatra méltó, kivételes. A trónterembe ért, megállt a királyi címer előtt. Az oroslán fogait vicsorgatva nézett rá a pajzsra. Hogy lehet, hogy még nem én vagyok az uralkodó! – kiáltotta reszketve, és szemében haragos lángok lobbantak.

És abban a pillanatban a királyellenes összeesküvés terve mint lehetséges és az államérdekekkel feltétlenül összhangban álló terv tűnt fel a királyfi előtt. Legnagyobb meglepetésére máris olyan tisztán látta ennek a tervnek néhány részletét, mintha nagytűővegen át nézne kipreparált lepkeszárnyakat. Sokáig állt mozdulatlanul, amikor

egy szolga lépett a terembe. Átadta a király meghívását a délutáni tanácskozásra. A királyfi összerendezte, és a szolgára nézett. Jól látta a szolga hűséges ábrázatát, minden szolgálatra kész kezét, kezében a papírt és a papíron a király úrhatnám jellemét tükröző aláírását. Végül nyugodtan, határozottan válaszolt:

Megyek!

A királyfi mostanában attól félt a legjobban, hogy bele fog szeretni saját magába. Isten őrizze! – gondolta, amikor a lelkébe kapaszkodott ez az undokság, és gyorsan lefüggönyöztette a palotában található tükröket mind.

Nem fogok én magamba szeretni! – szölt magabiztosan, és visszavonta a nevezését arról a lóversenyről, ahol minden alkalommal ő ért elsőként célba.

Nem fogok én magamtól lángra gyúlni! – gondolta hetykén, és megtiltotta, hogy az emberek térdre borulva fejezzék ki előtte a tiszteletüket.

Nem fogok én az önimádattól elpuhulni! – sistergett tovább, és nem olvasott fel többé a verseiből a költői versenyeken, ahol pedig mindig őt kiáltották ki győztesnek.

Minek is kényeztetném tovább a lelkemet? – és visszaadta a doktori címeit, tudományos fokozatait az akadémiának.

Miért kellene, hogy rossz útra vigyen engem a saját csodálatom? – ingerkedett magával, és száműzte a palotából azokat a nőket, akik nyíltan vagy titokban szerelmet vallottak neki.

Talán kedvemre vannak a dicsőítő beszédek? Talán nem ásztozom a rólam írt hőse-énekek hallgatása közben? Elhíhetem-e, hogy én vagyok az országban a legjobb úszó, futó, céllövő és sakkozó? És miért nem húzzák meg a harangokat, amikor én alszom, és miért nem természetnek az országban zöldborsót, amit én nem szeretek? Az alakomat mintázó szobrok a tereken és a parkokban ugyan kinek tetszenek?

Amikor a királyfi leszámolt az önmaga iránt érzett csodálattal, amikor minden hiúságtól megszabadította magát, és még az emberek pillantását is hidegen fogadta, akkor visszavonult a szobájába. Székét az ablak elé húzta, és elcsendesedve bámult kifelé. Esett a hó, és ő abban kereste örömét, hogy találgatta a sokféle lábnyom eredetét. Hogy fognak engem tisztelni az emberek azért, mert ilyen önmérsékletet tanúsítok! – gondolta visszavonulásának második napján, és tovább bámulta a csapatosan szálló varjakat a havas táj fölött. Na igen – mondta elérzékenyülve az ötödik napon, és fölállt, föllebentette a tükrőről a függönyt, mert kedve támadt szembenézni önmagával. Ugyan ki lehet ez az ember, aki képes volt szakítani önmaga korábbi énjével? Örömmel nézegette magát. Milyen jól tesz nekem ez a visszavonult élet – állapította meg a hetedik napon, mert úgy találta, hogy szebb, mint valaha. Jobbra-balra forgott. Mennyi energia van bennem! – kiáltott fel meglepetten. Hiszen minden rendben van velem! Hogy is ijedhettem meg ennyire! Nem volt tovább maradása a csendes kis szobában, kicsapta az ajtót, végigrobogott a folyosón, és minden szembejövőt megragadott a grabancánál, hogy suttogja szépen a fülébe, mi a véleménye róla, jól tett-e neki a visszavonulás, és amikor mindenkitől egybehangzóan kedvező véleményt hallott, akkor úgy, ahogy volt, kabát és sapka nélkül kiszaladt a hóesésbe, erőteljes lépéseivel utat vágott magának a hóban, és kipirult arccal belépett a kancelláriába. Gyorsan jelezte részvételi szándékát a tavaszi lóversenyeken, a tudományos konferenciákon, a cél-lövők találkozóján és a költői versenyeken. Izgatottan érdeklődött, hogy miről maradt le eddig, és hogy kik voltak a győztesek. Visszavonta hirtelen elkeseredésében hozott rendelkezéseit. A tükrök fedetlenül csilloghattak. Nem bánta, ha az emberek ismét

térdre borulnak előtte. Mi rossz van abban? Néhány szerelmes levelet is lediktált emlékezetből, és újra megcímezte magának.

Nem voltak többé kétségei, és ez bizony jó. Jó, jó, jó.

A király már reggel érezte, hogy beszélnie kell valakivel egy bizonyos dologról, de hogy mi az, és hogy kivel kell megbeszélnie, nem tudta volna megmondani. Beszéljünk! – mondta hát mindenkinek, aki az útjába akadt, hátha eszébe jut az a fontos ügy.

Reggelizés közben egyik kedvenc témáját hozta föl, a krétai kultúra történetét – hát ha ez lesz az, amiről beszélnie kell, és már mondta is: „A régész Evans saját elképzelése szerint helyreállította a tengerpart szomszédságában fekvő palotát. Bár sokan vitatják a rekonstrukciónak e merész jellegét, kétségtelen, hogy a látogatók százezrei csakis az itt szerzett benyomásaik alapján idézhetik maguk elé Kréta e csodálatos építményeit” – szavalt élvezettel a király, de ahogy kimondta ezeket a mondatokat, máris érezte, hogy nem ez volt a fontos megbeszélnivaló. Zavartan elhallgatott hát.

Reggeli után lement a kertbe levegőzni, ott nagy örömeire összetalálkozott a szabadságát náluk töltő Luxemburg herceggel. Hátha ő lesz az, gondolta a király, és nyomban belekezdett másik kedvenc témájába, a pillangók átalakulásába. „Hogyan születtek egy pillangó? Igazán kalandos története van! Hogy két pillangó párzani tudjon, azonos fajtájúaknak kell lenniük. Színeikről és szagukról ismerik fel egymást. Nem sokkal a pázás után a nőstény petéket rak. Fajtájától függően keveset, huszonötöt vagy rengeteget, tízezeret petézik. A leggyakrabban egy levélre rakja a petéit, de az is előfordul, hogy meg sem áll, és röptében szórja szét a petéket” – magyarázta a király, de amint ajkát elhagyták ezek a mondatok, máris érezte, hogy nem ez volt az a fontos dolog, amire reggel óta gondol. Zavartan elhallgatott hát.

Délben leült a családjával ebédelni, belemerítette kanalát a levesbe, és akkor megint eszébe ötlött egy jó beszédtema, és boldogan belekezdett: „Rákóczi – Zrínyihez hasonlóan – tollal és karddal harcolt hazája szabadságáért. Az a történelmi tény, hogy Rákóczi egy személyben volt Erdély fejedelme, hadvezér, államférfi, író, társadalmi és politikai bölcselő, tükröződik a korabeli irodalomban és képzőművészetekben” – és még folytatta volna élvezettel a király, de lendülete egyszer csak megtört, mert érezte, hogy nem ez a fontos téma, amiről beszélnie kell. Zavartan elhallgatott hát.

Ebéd után olvasgatni szokott a könyvtárszobájában, de ezen a napon nem ment volna az olvasás, kiült hát az erkélyre, és szemlélte a kertet, a szirmukat bontó cseresznyefákat. A szobalány kávét vitt neki, és a király leültette magával szemben, a csészére rá sem nézett, és beszélni kezdett. „Amundsen ismerte Scott útitervét, és kezdettől el volt határozva, hogy más útvonalat választ. Természetes, hogy a Sark felé tartva az őket elválasztó távolság szükségképpen nullára zsugorodott. Nem tagadható tehát, hogy mégiscsak erőpazarlás volt két expedícióval erőszakolni az utat egészen a déli pólusig. Ha Scott visszafordul arról a pontról, ahol Amundsen fekete lobogójára és szánnyomaira bukkant, a Sarktól egy napi járásra, bizonyosan megmenekül, hiszen csak hajszálon múltott a katasztrófa. De ehhez a hősi lemondáshoz nem voltak elég – gyengék!” – lelkesedett a király, de amint kimondta ezeket a mondatokat, azonnal észrevette, hogy nem ezt és nem a szobalánnyal kell megbeszélnie, és zavartan elhallgatott. Akkor hát mit? Törte a fejét, és nyugtalansága növekedett.

Már alkonyodott, amikor még egy utolsó próbát tett. A teniszezésből visszatérő fiához szegődött, és elkezdte: „A fánk a leggyakrabban készített zsírban sült tészta. Jó minőségű lisztből, tojássárgájából, kevés vajjal és porcukorral készítjük a hozzá való kelt

tésztát. A tésztába tett rum vagy fehérbor a fánk ízét, minőségét fokozza.” Dőlt a szó a királyból, de látva a királyfi növekvő értetlenségét, csüggedés vett erőt rajta, és zavarosan elhallgatott.

Egy sikertelen és zavaros nap befejezéséhez készülődött, amikor ajtaján kopogtatott a kancellár, és gondterhelt arccal belépett. Meghajolt, és a király elé állt. Rossz híreim vannak, felség. A forradalom már a fővárost fenyegeti. A király észbe kapott: ez az! A forradalom! Tegnap forradalom tört ki az országban, és erről akart beszélni már reggel óta. Megveregette a derék kancellár vállát: Hát mi is van ezzel a forradalommal, fiam?

Baj van, felség. Ha nem ad parancsot, hogy a katonaság megtorló lépéseket tehesen, akkor nem tudom már sokáig védeni az ön és családja épségét.

Hát csak intézkedjen, fiam. Mindent kövessen el! Maga tudja, hogy kell.

Szabad kezet ad hát?

Hogyne! Feltétlen megbízom... megbízunk hű alattvalónk hozzáértésében.

A király megkönnyebbült, a kancellár arca még gondterheltebbé vált. És, fiam, holnap feltétlenül szóljal nekem, nehogy megint azzal töltsöm a napomat, hogy nem jut eszembe, miféle fontos megbeszélnivalóm van.

A kancellár meghajolt, és gyorsan eltűnt. A király pedig lefeküdt, és tiszta, kisimult arccal borult az álom habjaiba.

A királynak hideg és meleg testrészei egyaránt voltak. Meleg volt a keze, igaz, a hüvelykujjai már mindkét oldalon dermesztően hidegek, mintha egy hőemberből nőttek volna ki. Aztán meleg volt a fenéke is, a combja azonban hideg jégoszlop. A lábujjai tüzes lácsepppek, de a lábfeje már egy külön kontinens, valóságos Antarktis, ahol fél évig nem kel fel a nap. A dereka parázslott, a mellkasa fortyogott, azonban a vállá jeges hegycsúcs, a hátát műlesikló pályává lehetett volna alakítani, két lábszára egy-egy téli faág, melyeket üveges ónos eső szorít. A belső testrészeivel sem volt ez másképpen. A mája langyosan remegett, de a tüdején jégvirágok nyíltak, a szíve, mint a frissen sült bukta, izzott-piroslott, a hangszálai pengő jégművek. A vére lobogva forrt a dermedt érfalak között, a veséi látványosan szép megfagyott vízesekek, amelyeken hegymászók teszik próbára magukat, a nyirokfolyadék azonban csaknem szétperzselte a nyirokmirigyeket. A szemgolyója külső része melegen sugárzott, de a láthatatlan belső részek kopogtak a hidegtől. A vakbele szobahőmérsékletű volt, a végbele, akár egy hévízi forrás, lassan gőzölgött, átláthatatlan párafelhőbe vonva a gyomrot. A heréi fagyott állapotban voltak, két sima jéggolyó, amilyeneket a pezsgőbe szoktak tenni, a hímvesszője, mint a kemence kenyérsütéskor, tüzes. A gerince hóval borított, a bordái, mint valami jégbarlang ívei.

A király általában azzal foglalkozott, hogy a hideg és a meleg testrészek között kiegyenlítse a hőmérséklet-különbséget. Meleg tenyerét rátette a combjára, összegörnyedt, hogy a tüdeje rányomódjon a belekre, a lábujjaival a hátát tapogatta. Közel s távol nem volt még egy ember, aki ennyire hajlékonyá tudta volna tenni a testét, mint a király, akit hol a kihűlés, hol a sorvasztó láz fenyegetett pusztulással. A palotában a legfontosabb dokumentum a király testéről készült hőtérkép volt. A meleg részek pirossal voltak jelölve, a hidegek fehérrel. Akinek kedves volt a sorsa a palotában, az úgy tett, mintha nagyon érdekelné őt ez a térkép, sokszor megállt előtte, és hosszasan nézegette. A király is képes volt órákig tanulmányozni az ábrát kívül meleg, belül hideg szemével.

Ha a király valakit magához ölelt, akkor az illető nem mondott ezért köszönetet, égési és fagyási sérülésektől egyaránt szenvedve könyörgött, hogy szabadon elhagy-

hassa a palotát. De a király vigyázott, és csak a halálraítélteket ölelte magához. Éven-
te nyolc-kilenc ember halt meg a király karjában. A bűnösre kimondták az ítéletet: ki-
rály általi halál. És már vitték is a foglyot, utoljára megmosdatták, megborotvták,
még ételt is tettek eléje, egyen, ha bír, a pap megcsókoltatta vele a Bibliát, és már hur-
colták is a kivégzőcellába, ahol várta őt a király. Rájuk zárták az ajtót, csak ketten ma-
radtak, még az őr sem kukucskálhatott a kémlelőnyíláson át. Az elítélt rémülten né-
zett a királyra, akadt olyan is, aki térdre vetette magát, és megvetően gyáva módon az
életéért könyörgött, de a király nem húzta az időt. Levette az ingét, odalépett a bű-
nöshöz, karját a dereka köré fonta, és erősen magához szorította. A király nem volt
kárörvendő, nem élvezte a mellkasán vergődő szerencsétlen haláltusáját, igaz, nem is
sajnálkozott, szemét a cella gyalulatlan ajtajára szegezte, és a délutáni hideg időre gon-
dolt, amit az időjárás-jelentés jósolt, aztán tíz perc múlva egykedvűen engedte el a nyö-
gésekből és sikolyokból kifogyó, mindörökre elnémuló embert a karjából. Kopogott
az örökért, visszavette az ingét, és gyorsan távozott.

Különben igen boldogtalan király volt. Idejét hol a pincében töltötte, mert hűsölni
szeretett volna, hol a rekkenő padlásra ment, hogy egy kicsit fölmelegedjen. De min-
den fáradozása hiábavaló, mert sem lehűlni, sem felmelegedni nem képes.

Helyhiány miatt a palotába költöztették a dobozgyárat. Voltak ott kekszesdobozok, té-
védobozok, kalapdobozok, díszdobozok, illatos parfümösdobozok, alkatrészdobozok,
csokoládésdobozok, írógépdobozok, lámpadobozok, kapocstartó dobozok, bélelt do-
bozok, fémvasalt dobozok, hajtogatható és rugós fedelű dobozok, szemüvegtokdobo-
zok, műszerfaldobozok és tolltartó dobozok. A sok doboz tornyokban állt a folyosó-
kon, eltorlaszolta a lépcsőfordulókat, beárnyékolta az ablakokat. Óránként lehetett
hallani valami puffanást, ilyenkor ledőlt egy doboztorony. A palotában új közlekedési
utakat kellett találni, mert a régieket magába nyelte a dobozgyár. Havonta egyszer el-
szállították a dobozokat. Akkor a palota üres lett, vidáman, szabadon csengett-bon-
gott, ityegett-fityegett, talán a jövőjét tervezgette, arra gondolt, hogy fölvesz egy kis
hitelt, és elutazik a Rivierára, csakhogy, mint valami őserdő, megint kezdték benőni a
dobozok, és ágyhoz kötött, tehetetlen öregember lett belőle. A dobozhegyek mögül
alig látszott ki.

További helyhiány miatt a palota-dobozgyárba költöztették a városi börtönt. Az el-
ső emeleten voltak a cellák, az alagsorban gyártották a dobozokat. A változásokat alig
lehetett megérezni, a rabok csendesen üldögéltek a priccseken, a dobozrakások kicsit
inogtak. Milyen kellemes itt nálatok! – örvendeztek a király vendégei.

Két hétre rá a palota-dobozgyár és a városi börtön mellé költöztették az ókollégium-
ot és a vágóhidat. Az újkollégium és a vasútállomás tíz nap múlva költözött mellé-
jük. Egy az egyben befértek, egyiknek sem lógott ki semmije sem, vidáman dudorász-
tak. Nem volt semmi baj, a változtatások ésszerűségét senki sem vitatta. Az alagsorban
gyártották a dobozokat (havonta szállították), az első emeleten ültek a rabok, a másod-
dik emeleten osztozott az ó- és az újkollégium, a gyerekek délelőtt iskolában voltak,
csak késő délután értek haza, akkor a nevelőtanárok sorba állították őket, bevezényel-
ték a szobáikba, és többé egy pissenést sem lehetett hallani. A harmadik emeleti vas-
útállomáson pontosan indultak és érkeztek a vonatok. Mozdonyvezetők hajoltak ki a
mozdonyokból, szendvicsárosok és kalauzok siettek el a szerelvények mellett. A ne-
gyediken működött a vágóhid, és nem lehetett semmi panasz, mert jól működött, a
marhák, disznók, tyúkok engedelmesen hajtották fejüket a kés alá, a kifolyó vér is hal-
kan csöpögött. A király néha elgyönyörködött az összevont intézményeken: micsoda

eszményi összhang! Már azon törte a fejét, hogy más királyoknak is javasolni fogja a helymegtakarításnak ezt a gazdaságos módját, amikor baleset történt. A királyné le akart menni a konyhába, hogy az ebéd után nézzen, de véletlenül belerúgott a vágóhíd sarkába, és erre égszakadás, földindulás, leborult a vágóhíd disznóstul, tyúkostul, marhástul, véredényestül, belezuhant a vasútállomás közepébe, a vonatok egymásba szaladtak, a sínek diribdarabra törtek, rázuhant az egész romhalmaz a börtönre, a börtön a dobozgyárra, de még előbb magukkal sodorták az ó- és az újkollégiumot. Minden recsegett-ropogott, omladozott, összelapult a sok jó doboz. A palota, akár egy térdre roskadt bika, még pusztulásában is fenséges látvány volt.

A király azóta is haragszik a királynéra: miért nem tudott a bőrében maradni! Mi nek nyugtalankodik, amikor minden olyan szépen el van rendezve körülötte!

A királyi palotában tiszta volt minden. Tiszta falak tartottak tükröt, tiszta függönyök lobogtak a tiszta huzatban, tiszta lepedőket terítettek a tiszta fekhelyekre, tiszta abroszokat a tiszta asztalokra. Tiszta szerszámok álltak a tiszta kamrákban, a tiszta padlásról tiszta széna illata omlott alá, akár a hab a sör tetejéről. Tiszta volt minden, gyökérig, magközépig tiszta. Tiszta mesék szóltak a tiszta szobák mélyén, tiszták a férfiak és tiszták a nők, tiszták az arcok, tiszták a tekintetek, tiszták a gondolatok, tiszták az álmok. Tiszta, tiszta, tiszta.

A királyi palotában fénykép volt minden. Fénykép falak tartottak tükröt, fénykép függönyök lobogtak a fénykép huzatban, fénykép lepedőket terítettek a fénykép fekhelyekre, fénykép abroszokat a fénykép asztalokra. Fénykép szerszámok álltak a fénykép kamrákban, a fénykép padlásról fénykép széna illata omlott alá, akár a hab a sör tetejéről. Fénykép volt minden, gyökérig, magközépig fénykép. Fénykép mesék szóltak a fénykép szobák mélyén, fénykép férfiak és fénykép nők, fénykép arcok, fénykép tekintetek, fénykép gondolatok, fénykép álmok. Fénykép, fénykép, fénykép.

A királyi palotában fél volt minden. Fél falak tartottak tükröt, fél függönyök lobogtak a fél huzatban, fél lepedőket terítettek a fél fekhelyekre, fél abroszokat a fél asztalokra. Fél szerszámok álltak a fél kamrákban, a fél padlásról fél széna illata omlott alá, akár a hab a sör tetejéről. Fél volt minden, gyökérig, magközépig fél. Fél mesék szóltak a fél szobák mélyén, fél férfiak és fél nők, fél arcok, fél tekintetek, fél gondolatok, fél álmok. Fél, fél, fél.

A királyi palotában porcelán volt minden. Porcelán falak tartottak tükröt, porcelán függönyök lobogtak a porcelán huzatban, porcelán lepedőket terítettek a porcelán fekhelyekre, porcelán abroszokat a porcelán asztalokra. Porcelán szerszámok álltak a porcelán kamrákban, a porcelán padlásról porcelán széna illata omlott alá, akár a hab a sör tetejéről. Porcelán volt minden, gyökérig, magközépig porcelán. Porcelán mesék szóltak a porcelán szobák mélyén, porcelán férfiak és porcelán nők, porcelán arcok, porcelán tekintetek, porcelán gondolatok, porcelán álmok. Porcelán, porcelán, porcelán.

A királyi palotában Liszt Ferenc volt minden. Liszt Ferenc falak tartottak tükröt, Liszt Ferenc függönyök lobogtak a Liszt Ferenc huzatban, Liszt Ferenc lepedőket terítettek a Liszt Ferenc fekhelyekre, Liszt Ferenc abroszokat a Liszt Ferenc asztalokra. Liszt Ferenc szerszámok álltak a Liszt Ferenc kamrákban, a Liszt Ferenc padlásról Liszt Ferenc széna illata omlott alá, akár a hab a sör tetejéről. Liszt Ferenc volt minden, gyökérig, magközépig Liszt Ferenc. Liszt Ferenc mesék szóltak a Liszt Ferenc szobák mélyén, Liszt Ferenc férfiak és Liszt Ferenc nők, Liszt Ferenc arcok, Liszt Ferenc tekintetek, Liszt Ferenc gondolatok, Liszt Ferenc álmok. Liszt Ferenc, Liszt Ferenc, Liszt Ferenc.

A királyi palotában üres volt minden. Üres falak tartottak tükröt, üres függönyök lobogtak az üres huztatán, üres leedőktől a rítések az üres fehélyeké, üres abszokat az resasztalokról. Üres számkák az üres kamrákban, a zürepadlásról üres énilletalom alatt, akarat a sötétjéről. Üres volt minden, gyökérig, ma köépig üres. Üres mesék szótka üres szobkalmán, üres a férfi kerek a nök, üres az a cok, üres a tükintek, üres a gondolatk, üres az árok. Üres, üres, res.

A királyi palotában [] volt minden. [] falak tartottak tükröt, [] függönyök lobogtak a [] huztatban, [] lepedőket terítették a [] fekhelyekre, [] abszokat a [] asztalokra. [] szerszámok álltak a [] kamrákban, a [] padlásról [] széna illata omlott alá, akár a hab a sör tetejéről. [] volt minden, gyökérig, magközépig []. [] mesék szóltak a [] szobák mélyén, [] a férfiak és [] a nők, [] az arcok, [] a tekintetek, [] a gondolatok, [] az álmok. [], [], [].

Berniczky Éva

A BÁBOZÓDÁS KORA

Gedő bácsikám nem csokoládéval vagy gumicukorkával halmozott el már-már rögeszmésen, életnagyságú hajás babákat kaptam tőle. Igazságtalan és valótlan lenne azt állítani, hogy úgy viselkedett, mint egy cukros bácsi, mégis ez az idéetlen és hatásvadász párosítás jut eszembe, talán a játékok beteges mérete miatt. Ahányszor kibontottam a legújabbat, végigfutott a hátamon a hideg. Arra viszont egészen pontosan emlékszem, úgy mondták, az országból hozta nekem ezeket a játékokat. Ha elutazott egy-egy építkezésre, hónapok múlva tért haza, s az ország az én képzeletemben fokozatosan olyan rideg megalomániákat gyártó helyévé változott, ahol irdatlan kaszárnyákat építtetnek a piramisok emlékére, ahol kegyetlen hajcsárok korbácsolják az ácsokat. Nem látszott jól, hol végződtek a zsarnokok, s hol kezdődött Gedő bácsikám, mintha egyenesen belőlük nőtt volna ki, mintha a meghosszabbításuk lett volna, csendesen tűrte gorombaságukat, szó nélkül verte be a fejletlen szöveget, mert ezzel sokat lehetett keresni. Azokban az óriási hodályokban a babák is parancsra nyúltak, terebélyesedtek, és a tenyeres-talpas kaucukdarabok egyre nagyobb szürkés-kék dobozokba kerültek, régi filmek színésznőinek küldték ekkorában a méregdrága stólat a titkos rajongók. Legyűrtem hát rossz érzéseimet, azzal az igyekezettel próbáltam óriás babáimra hasonlítani, amellyel a megszeppent díva tanult a prémjében lépni. Némelyiknek nemcsak a kéz-állását utánoztam, hanem, mivel magasságunk megegyezett, könnyedén befeküdtem a helyükre akár, magamra húztam a doboz fedelét, ismerős ez a mozdulat, bár nem sikerül felidézmem, honnan. Meglehet, egészen véletlenül nyúltam bele a folytonosság izsapjába, s egy kis ügyetlen kaparászás után kezembe akadt valami, amin semmit sem változtatott az idő múlása, mégsem használható semmire. Elhittem, hogy a legjobb baksört a Hura Miskánál mérték, a legerősebb cérnát meg a Csiszlákék szatócsüzletében árulták. Az efféle haszontalanságokat Gedő bácsikámtól hallottam, ő pedig ritkán tévedett, hiszen egész életét az egyszerű hétköznapiak fölött töltötte, s a tető magassá-

gából jobban szemügyre vehette az elkerülhetetlen változásokat. Miközben nap nap után hosszú gerendákat kopácsolt össze odafönn, azt tapasztalta, hogy a nagy dolgok legtöbbször egyetlen szál szögön múlnak, ezért tette fel ennek bizonyítására az egész életét. Amikor lemászott közénk, közről már nem tűnt annyira tökéletesnek, kicsit húzta az egyik lábát, a jobb kezéről hiányzott a középső ujja, mosakodás után még az ekcémája is kivörösödött, s az örült viszketési rohamokat úgy vészelte át, ha a konyha melegében inkább paránnyá töpörödött, és a nagynéném, aki világeletében a földön járt, egyből ráhatalmasodott az urára, mint kelő tészta a mazsolaszemre. Bántott ez a galád szemfényvesztés, elhatároztam, ha megnövök, kiszabadítom az öreget, aki különben az ötvenes éveit taposhatta akkoriban, mégis megfehéredett a haja, talán az örökös tisztességtől, akár egy aggastyáné. Hiába a Duci'né takarása, azon keresztül is világított az egész ember. Róla írhattak a bibliában, igazságait leolvastam a falvédők-ről, csak sajnos ezek a láncöltéses mondatok alaposan megsárgultak a fedők alól fűjtató gőzökben, s attól, hogy a húsvéti nagytakarítás végére újraráhímeztek valamennyit, közönséges kiállítási tárgyakká váltak egy látványmúzeumban. A bácsikám fejére hullott gonoszkodás mákszemnyi kékje pedig télire a befőttesüvegekbe szorult, amikor a Duci'né titokban gálicot csempészett a savanyú uborka öntetébe, attól volt az ő uborkája kemény és haragostenger-színű. Ezért az egész család gyanakodott és neheztelt a javíthatatlan méregkeverőre, ám ő körömszakadtáig tagadott, s lenézte az irigykedőket, amiért nem képesek ilyen kékeszöld uborkát savanyítani, hadd áskálódjanak, az övé akkor is olyan, mintha most szakították volna a kertben, ropogós és ízes. A bácsikám szerencséjére ebből semmit sem vett észre, bár egyik szeme kék, a másik zöld volt, színvagnak született, feketében és fehérben látta a világot, annak sötét bugyraiban az ármányszínű uborkákat. Tehette, hiszen ott tekergett a közelében az ikertestvére, Dombi, aki először csak tájképeket festett, de ez kevés volt a megélhetéshez, hát bemázolta a festmények körül a falat is, azon túl az öccsének színezte ki a szükségeset, ha rászorult, a tetőn, a kamrában, a kocsmában. Együtt utaztak munkát vállalni az országba, s ha hazaérkeztek telelni, együtt töltötték a vasárnapokat, minden második héten Dombi a képtárban teremörködött, Gedő bácsikám ezeken a napokon rendszeresen meglátogatta, néha sikerült kiudvarolnom, hogy magával vigyen. Akkor még keveset kapiskáltam a festészetéről, a Dombi kékeszöld vásznainak a szagát, amely egész műhelyét betöltötte, azonban ezer közül megismertem. A kiállításról egészen más benyomásaim maradtak, számomra sokáig egy lepusztult nagytermet jelentett, ahol mérő tévedésből az egyik sarokban egy rozoga asztal mellé ültették a teremőrt. Amint meglátott bennünket, lassan felemelkedett, mintha felszólaláshoz készülődne, a szája hangtalanul mozgott, és olyan szigorú, komoly ábrázattal jött felénk, mintha felsorakoztak volna előtte a falakon függő képek festői, hogy a gratulációit bezsebeljék. Szerintem Dombi gondolatban mindegyiknek megrázta a kezét, remek, remek, bólogatott, ám amikor hozzánk ért, a terem közepében a biztonság kedvéért még egyszer körbenézett, s azt mondta, Gedőkém, érdekes, ezek a festők mind jók, de ez a kiállítás úgy, ahogy van, csapnivaló. Igaza lehetett, ezeknek a képeknek semmi szaguk nem volt, vagy ha mégis, én nem éreztem. Pedig kilószámra pazarolták a festéket a hegyekre, merthogy kizárólag tekintélyes hegyeket festettek egyforma csúcsokkal, csak az évszakok különböztették meg egyikét a másikatól, s épp azt a csipetnyi gálicot felejtették ki, amely közelebb vitt volna a halálos borzongáshoz, a jelentéktelenség ármányához. Ehhez kellett a Duci'né ördögös praktikái, melyeknek gyümölcsseit a vasárnap délutáni vendégeskedések alatt, ha nem figyeltek rám, újra és újra megkóstoltam, a szülői tiltás ellenére teleraktam savanyúsággal az egyik zsebem, bekuporodtam a nagy-

ágy alá, ott aztán tömtem a számba, annyira ízlett, hogy elhittem, a halálra készülődni jó. Minden próbálkozásom ellenére egyszer sem haltam meg, valószínűleg a kelletnél egy uborkával kevesebbet rágicsáltam el. Amikor eluntam a hiábavaló várakozást, porosan, pókhálósan bújtam elő rejtekemből, és zavaromban felmásztam Gedő bácsikám nyakába, megragadtam kopott üstökét. Az ollót és fésűt számító kis boszorkányként még a játék elején bekészítettem a másik zsebembe, és mintha az elmulás lógna előttem, mielőtt belevágtam volna fehérségébe, addig szuggeráltam ezt a jámbor angóryanulat, míg elaludt a kezem alatt, s attól fogva azt tettem a gyapjával, amit jólesett. Beleszürcsölhettem a sörébe akár, ha rajtakapott, cinkosan mosolygott. Így keveredtem különös emelkedett viszonyba a tiltásokkal. Körülöttünk minden nagynak látszott, csupán mi szorongtunk szűkös történetünkben, s ahhoz, hogy beleférhessünk, egyetlenegyszer adódott elegendő hely, amikor két teljes napra elutazott az egész család, engem pedig ráhagytak Gedőre és Dombira, majd csak elboldogulnak velem valahogy. Annak örültem leginkább, hogy Duci'né is velük tartott, legalább megmenekültem ijesztő vízfejtől, mert ha szeme elé keveredtem, szinte azonnal a homlokához kapott, bekente valami bűzös kenőccsel, és szorosan lekötötte sállá hengerített fehér kendőjével, már nem is hasonlított Duci'nére, erősen magához szorított, és én nem bújhattam ki az alól, hogy az egyetlen vigasza legyek.

Jól megünnepeltük, amikor végre elmentek, kaptam egy pohár málnaszörpöt, egyáltalán nem tetszett nekem ez a bíborszínű lötyty, hiányzott a tetejéről a rendetlenségbe verődő hab, szigorú rendben gyöngyözött egy ideig, aztán ripsz-ropsz kifújta a haragját. Ezért arról meséltem inkább magamnak, hogy a Hura Miskánál vasárnap a kislányoknak is csapoltak egy pikoló sört. Azt már sokkal nehezebben képzeltem el, hogy Gedő bácsikám lánykája mohón nyeli a málnaszörpöt, felfordult a gyomrom, engem most is megcsapott émelyítő orvosságszaga, szerintem attól halhatott meg szegény, semmi köze nem lehetett az egész szörnyűséghez annak a darázscsípésnek. Néztem a falakon a fényképeit, az erősen kinagyított felvételek nem tették élőbbé, inkább torzították, pedig a fotográfus nagyon igyekezett, utólag pirosra festette a száját, a haját szalmasárgára, fehér gyapjúpulóvere kibuggyant piros rakott szoknyájából, alig fért bele az aranyozott rámába, nem értettem, mit szerettek ezen az utálatos kövér lányon, kegyetlen voltam, mint a darazsak. Elmeséltem a fulladozását is, láttam, hogyan dagad egyetlen darabbá körülötte a levegő, záródik össze a rés, amelyen bepréselődhetne. Gedő bácsikám évtizedek óta most lélegzett fel helyette először, talán hogy véglegesen megszabaduljon a mellét szétszakító nyomástól, levette a szekrény tetejéről az ott porosodó dobozt halott kislánya utolsó babájával. Ehhez azóta senki sem mert hozzányúlni, játsszál vele egy kicsit, ezzel tette élém, és gyorsan kiment valami fontosabb dolga után, magamra hagyott a szentségtörés kellős közepén. Óvatosan bontottam ki a csomagot, a szobát betöltötte a babából áramló ánizsos balzsamszag, a dobozban rekedt nyomott délután kiszabadult, és rátelepedett erre a mostanira, s akármibe kezdtem, az élmény már nem lehetett az enyém, valaki elsuhant vele, az sem volt lényeges, hová, az rémisztett inkább, hogy visszafordíthatatlanul távolodik. Soha nem vágyakoztam ennyire a megfoghatatlan, a megismételhetetlen után. Messziről néztem a babát, kéjesen sóvárogtam utána, játszani kívántam vele, de irtóztam hozzáérni, kiborítottam az ágy tetejére, akkor feküdtem bele először az üres dobozba, magamra húztam a tetejét, a rosszullét környékezett, annyira féltem, lapultam a sötétben egészen addig, amíg be nem jött Gedő bácsikám, és keresni kezdett, pedig jól tudta, hol vagyok. Járt fel s alá, hová bújhatott ez a gyerek, istenem, hová, mi lesz velem így egyedül, ki fésüli meg szépen a hajam, ki süt nekem harminc tojásból rántottát, jaj, mi lesz velem így

egyedül? Idáig bírtam, ekkor felpattintottam a doboz fedelét, a bácsikám gyorsan ki-mart belőle, és a magasba emelt, mintha meg akarna menteni, és mesterkélth hangon lelkendezett, hát megvan végre, nem vezett el az én kislányom. Sok mindennel próbálkozott ezen a délutánon, de semmivel sem sikerült felvidítania, így aztán le is tett róla, végső kétségbeesésében rám adta piros overallomat, és elsétáltunk a képtárba. Teljesen fölöslegesen, mert mire odaértünk, a kiállítás éppen zárt, mintha csak azért mentünk volna oda, hogy beüljünk a Dombi Pobedájába és hazazötykölődhessünk. Tompán, szótlánul bámultam ki az ablakon, lemondásom rájuk ragadt, az a távolság a két délután között egyre nőtt, azt hittem, most már behozhatatlan. Aztán az esténk egészen másként alakult, amikor le akartak vetkőztetni, a piros overallom cipzárja magasan a nyakam alatt beakadt. Hiába kínlódtak, próbálták ki rajtam ügyes fogóikat, semmiképpen sem tudtak kiszabadítani, és mivel a cipzár is féltették, úgy döntöttek, valahogy csak kibírom a meleg holmiban holnapig, amíg megjönnek a szüleim és Duci'né, akik biztosan értenek az ilyen komplikált esetekhez. Kénytelenek voltak az overallban lefektetni, jól betakargattak, legalább ne látsszon a pizsamaként használt téli öltözet, s egy végtelen hosszú mesébe kezdtek, nehogy eszembe jusson, mielőtt elnyom az álom, hogy pisilni kell. Nem is volt velem semmi baj, beleszédültem a történetbe, kábán aludtam el. Egy engedelmes fáraó fordult a testemben, amíg az átítatt szalag szorosan rám nem tekeredett, a végeken elvékonyodott, mégis képtelen voltam elszakítani, mintha pók nyálából sodorták volna. A Csiszlákék cérnája szemmel követhetetlen gyorsasággal csévélődött a visszafojtott bábra, s ebben a feszes tokban fejlődtem tovább. Bababőrömben megisméltődött Gedő bácsikám kislánya, hiába nyafogott, nem fejtették le róla a szűrös gyapjúpulóvert, hát rágyulladt, és szárnalmas teste tovább hízott alatta, szoknyája övénel kibuggyant puhán, a petyhüdt zsírban kis kráterekbe süllyedtek a szövetek, bőre riasztóan pettyeződött, mint egy elérhetetlen távoli bolygó. Elvakult felfedezőik készülődtek, majd elindultak az ismeretlen felé szánnal, kutyákkal, gyilkos elszántsággal, hogy most majd rátalálnak következő életükre. Aztán beérték az előzővel, álltak csodálkozva, s nem hitték a nyilvánvalót. Dombi is így hajolt fölém, és lelkesen a magasba emelt, mint elsőszülései bába a vakarékot, Gedőkém, de hiszen ez a te kislányod, Gedőkém, megmondtam neked, hogy az nem lehet igaz, láthatod, ez él. Próbálták lehámozni rólam piros overallomat, a cipzár beakadhatott valahol, nem engedett, repültem egyiktől a másikig, de esetlen ujjai között elvesztek a finomságok, testemet kezükre formálták, és labdaként kapkodtak. Pattogtam, suhogva vettem a levegőt, ők pedig káromkodtak, ha leejtettek, aztán sportosan beletörődtek a vereségbe, hiszen legjobb formájukat hozták, különben se bújhattam ki a bőrömből, belátták, hogy nem vagyok kigyó, csak Dombi sziszegte, Gedőkém, hagyjuk a fenébe, ez maga az alma, bűn lenne meghámozni, a héja alatt a lényeg, attól ilyen szép kerekded és piros. Erről eszükbe jutott, hogy ideje megetetniük, sebtében előkerítettek egy oldalt szalonnát, csíkokat nyestek belőle, azokat bevagdosták a húsosáig, úgy tették a tűzre pirulni, s amikor mind a két oldalát narancsosra sütötték, akkor egyikük elkezdte hordani a kamrából a fehér héjú tojásokat, a másik felütötte, s rácsapta a sercegő szalonnaholdakra. Futószalagon tették a dolgukat, már kotlóaljnnyit hoztak és törtek össze, a serpenyőből sárga piramis dagadt a magasba, időnként pöffent egyet, mint a nedvességét veszítő öregedő puliszka, amelynek penetráns kipárolgásában valótlánra dagadtunk. Mégis olyan könnyedén kaptak fel, hogy elevennek hihettem magam, csak hogy alig indultak el a nedveim, máris kiszáradtam ebben a forró sivatagban. Csörgött a nyelvem, és megmakacsoltam magam, kijelentettem, abban az esetben leszek Gedő bácsikám kislánya, ha nekem is csapoltat málnaszörp helyett egy pikoló sört.

Hát beültünk a Dombi Pobedájába, és eldöcögünk a Hura Miskához, ahol már bokáig ért a vágott hab, az emberek levették a cipőjüket, mezítláb tocsogtak ebben az óriás hordóban, lelkesen tapostak bele a levegőbe, s jól beszózott gyalult káposzta híján maguk engedtek levet, s kezdtek el savanyodni. A dagály bokájuk fölé emelte a nedveket, jutott abból mindenkinek, s én még a bácsikám nyakában is szédelegtem az erős fűszerektől. Ahogy beültünk az autóba, a Pobeda herbáriummal változott, hiába tekerünk le az ablakokat, a tömény bennrekedt, csak a darazsaknak könnyítettük meg a dolgát, a környék összes darazsa berepült hozzánk. Szórakoztam volna, hogy szív fel, begyem, a darazsat, de ezek ketten halálra váltak, Dombi nyomban elengedte a kormányt, hajkurászni kezdtek a fejünk fölött köröző rajt, s mire megvívta velük az egyenlőtlen harcot, az irányítatlan Pobeda bekóválygott az útszéli árokba. Megmenekültünk, sóhajtották, és Dombi megkönnyebbülten tolatott vissza az útra, a győzelem után meg sem kottyant neki az a sánc, profi módon vette a gödröket, nem kerülgette, behajtott a kátyú közepébe, miközben jobbra-balra kapkodta a kormánykereket, olyan sebesen, hogy a kocsinak helyzetet változtatni sem volt ideje, nemhogy döccenni, ütödni. Amikor hazaértünk, már a kapu előtt várt bennünket Duci'né, s mivel gyanúsak voltunk neki, kivágta a kocsiajtót, bedugta közénk a fejét, s ránk rivallt, lehelyezte rám, gyalázatosak, én pedig nem érttem, miért vágyik mindenáron arra a savanyú bűzre, ami Gedő bácsikámból és Dombiból árad. Duci'né hírhedt gazdálkodó volt, soha semmit nem hagyott felhasználatlanul, bekönyvelte az alkalmi erjedést, annak rendje és módja szerint felnyitotta Gedő bácsikám laposakat pislogó szemét, aki csak most döbönt rá a helyzet veszélyére, a homlokára csapott, te Dombi, hát te ittál, nem manőverezhetsz be az autóval az udvarra, még valami balesetet okozol. És Dombi hállásán bólogatott, milyen igaz, ivott bizony, s még karambolozni talál, ha befordul a Pobedával ezen a szűk kapun, így aztán nyomban leállította a motort, átdülöngélt a szomszédhoz, és kérte, hajtson fel helyette az udvarra, mert ő ezúttal alaposan besorózott. De a szomszéd sem vállalkozott rá, még meglátja valaki, nem akar bajt magának, hát tovább kellett gurulnunk, nem állhattunk ott a ház előtt mindenki csúfjára. Dombi addig körözött, amíg egyszer csak elért hozzánk az ország, ahol riadtan ébredtem, folyt rólam a víz a dunyha forróságában, ahogy megfordultam, suhogott rajtam a bélelt piros overall. Nehézkesen kászálódtam ki az ágyból, a fejem búbjától a kisujjamig nedvesen szédelegtem, mintha hirtelen verték volna le égető magas lázamat. Erőtlenül vánszorogtam, émelyegtem, mindazt, ami egészségesen rám nehezedett, átjárta a konyhában piruló szalonna és a füstölő tojás kénje. A bácsikám hiába törülgetett, még akkorra sem száradt ki a hajam, amikor eljöttek értem a szüleim, hogy hazavigyenek.

Nyomasztó álmaim egyre közelebb hozták a valóságot. Azon a tavaszon Gedő bácsikámnak és Dombinak nem kellett elutaznia, a folyó túlszéljén az apró házak között egy irdatlan nagy hodály építéséhez fogtak. Amikor elkészült, hozzáálltak a belső munkálatokhoz, amelyeknek a végén Dombi praktikus figurákat pingált a mennyezetre. Az ábrázatuk a környékbeliek szerint Gedő bácsikám kislányára emlékeztetett, de a testüket szemérmesen elhallgatták, mintha senkit sem érdekelt volna a nyak alatti rész. Mintha soha senkinek nem lett volna öltöztető babája, merthogy levetkőztetve angyalok repkedtek odafenn, felöltözve kozmonauták. Dombi rendelésre szárnyakat csatolt rájuk, később meg overallba bújtatta őket, aztán megint angyalos időszak következett, meg habos felhők. Persze felismertem kinőtt overallomat az úrhajós figurákon, és haragudtam Dombira, amiért kékgálicra festette a pirosat. Akkor kioktatott, hogy messziről és hunyorogva kell nézni, s ettől olyannak látom majd, amilyennek szeretném, hát ez leginkább úgy sikerült, ha kimentem, behajtottam a nehéz ajtót, és be-

hunytam a szemem. Ezt már a Hura Miska is sokallotta, megelégette semmirevaló, ok-talan képzelgésemet, és dühösen fenyegetett, elég volt a szakadatlan hazudozásból, nem csapol több habot arra a silány italra, amit itt nem átallnak sörnek nevezni, pedig csak a lóhúgy után következik. Megvontam a vállamat, most már nem is kell, kit érdekel, nálunk mindig pillanatok alatt elterjedt a hír, ha a sarki Lovacskába meghozták a pilsenit, aki ráért éppen, az úgyis nyakát szegve oda igyekezett. Azon a forró nyári napon mi is ott álltunk Gedő bácsikámmal és Dombival a tekergő hosszú sorban, tartottuk a kezünkben a háromliteres üveget, ahogyan a többiek, illetve mi, kivételes helyzetünkben, felváltva szorongathattuk, s ahelyett, hogy kényelmeskedve leültünk volna egy árnyas asztalhoz iszogatni a pohár sörünket, rámeredtünk a pulton sorakozó háromliteres (egyébként uborkás-) üvegekre. Figyeltük, hogyan lebeg a sárga italba dobott sajt darab egészen addig, míg elveszítette eredeti színét, s mire lesüllyedt, gusztustalan medúzadarab nyulángott az üveg alján. Csöppet sem utálkoztam, időben megtanítottak arra is, hogy egy háromliteres üveget úgy lehet a legrövidebb időn belül a legkevesebb veszteséggel telecsapolni, ha egy darabka sajtra folytatjuk rá a sört. Komolyan vettük a várakozást, s amikor megtelt a következő háromliteres üveg, mindenki örült a tulajdonosa sikerének, a leghátul ácsorgók tapsoltak is. Az ott legelől mégis gyanakodva sandított jobbra-balra, nem készül-e valaki elvenni tőle a jogos adagját. Mire Dombira került a sor, ugyanolyan izgatottan viselkedett, a hóna alá kapta a kincset érő nedűt, és szaladt vele, nehogy megkaparintsák a mögötte állók, mi meg futottunk utána. Beugrottunk a Pobedába, s amikor teljes biztonságban tudtuk a szerzeményt, Dombi lepattintotta a műanyag kupakot, meghúzta a széles szájú üveget, állította, hogy utoljára kölyökkorában ivott ilyen jót, aztán továbbadta, s én élveztem, hogy játszhatok Dombi gyerekkorában. Orromban éreztem a söntés semmivel össze nem téveszthető szagát, egészen közelről legyintett meg, valami nyirkos és savanyú lé csordogált végig az arcomon, mintha a mérges Hura Miska borította volna ránk büdös viaszosvászon kötényét, mielőtt hajnalban bezárta az ivót, mert másképpen nem tudott bennünket eltüntetni, már mindenki hazatántorgott, csak mi nem tágitottunk, a nevetéstől összekuporodtunk, Dombi, Gedő bácsikám és én.

Somlyó György

VÁLASZTÁSOK

*„A vége mindennek rossz, a cigánynak is, a királynak is!”
(Bródy Sándor: REMBRANDT)*

Éppen elindulna Alig kétszáz kilométer A sztréden
A végén megint ott szivárványlik majd a balatoni éden
Egy kis nyár ebben a tavasztapogató ricsajos télben

Szülőhelye földrebocsátatásának magzatvize
Gyerekkorának felejthetetlen fanyar-édes anyaize
Vigaszul későbbi gyászaira bánataira szégyeneire

Indulna el Már összekötözve az ajtóban a málha
Ha tétova pillantása nem téved a bevetetlen ágyra
Ezt hagyja ezt a formátlan formát maga után? – ha...

Ezt ha netán az úton a keze közül kicsúszik a volán
Vagy egy másik vágódik át a tilos záróvonalán?
Ez maradjon a pályán egy formaorientált pálya nyomán?

Talán mégis inkább hevenyészve bevesse az ágyat
Hogy mégis rendben hagyja magát a világnak?
Minden perc választhatatlan választást követel magának

Indulna el De nem tud Rendetlenséget vagy Rendet?
Ez is ő Az se ő Az is ő Ez se ő Egyszerre kiderül Mindegy
Indulna Nem indul Menjen-e Ne menjen Egyszerre Mindegy

Nincs választása Ledől a vetetlen ágyra Eldöntve Mindegy

Szigliget, 02. május 10.

MÉG EGY „TOMINAK – TOMIBÓL”

Szia Szilvi

Te is Tomi

(Lám N-papa ahogy beszáll
a ringbe – mindjárt alliterál)

De megfogadom ez az utol-
só „Tominak – Tomiból”

Az egyre sűrűdőbb
időd

más diskurzust javall:

tehát: a versbeszéd legyen: *férfi a férfival!*

Milyen(ek) volt(ak) végül is a *Kőszívű ember fiai?*

Milyen lesz (legyen) – az *Ovi*

és az Általános után – a *Gimi?*

S hogy még tovább tematizáljak:

például a felnőttek „kampányát” milyennek találtad?

Civilizáltabb-e vagy nem civilizáltabb
Jobb-e vagy rosszabb
Mint ahogy az osztályban randalíroznak?
Van-e nálatok is szónokló vezér?
És klientúra tőzsér tűzér fezőr meg üzér?
Rajongók raja tüzijáték kokárda füzér?
Egyszóval robogjunk a közéleti sávon –
De ne soká, most inkább egy kicsit a priváton:
Hogy hangolod össze a gordonkát a basszusgitárral?
Vagy éppen a költészetet a muzsikával?
Látod: már nem bohóckodok síp-pal-dobbal –
Igazán komolyan megkomolyodtam –
de azért mégis szeretek verset kerekíteni neked
és egyszer elmegyek a *Görzenálba* (vagy mibe?)
(hogy megnézzek hogy gördül a deszkád kereke)

Öllelek – *Szigliget, 02. május tizenegyediké*

KI HOGY?

Schiller a romló alma illatából
Párolt ihletre lobbantó drogot
Baudelaire hasisból *Paradicsomot*
Ady váradi bodegák borából

S ki tudja még ki milyen áldomástól
Lett és lesz üdvözülve átkozott
Hogy csak *még egyszer* megrázza a sokk
Amely józanul részeggé varázsol

Téged mindig e pindaroszi *Legjobb*.
A víz a víz. A víz színe. A vízszag.
Görcsbe ránt. Kiold. Benyel. Feldob. Elfog.

Ez az örök-utolsó kétes írmag.
Találkozik az összejt és a laptop.
Nem hiszed el. Hogy vagy. Még mindig. Itt vagy.

Szigliget, 02. május 16.

Tandori Dezső

MAGAM, VITA TÁRGYA; VAGY BOKRA-VIRÁGA

Legyek magam csak vita-tárgy,
szeretnék a tavaszi, „lágý”
légben ülni, tört köveken,
ferde fogak, ott, az azóta
kivágott bokrok árnyán,
és ha ez fürtelem,
ha lázadásom, ellenében, árván
marad, tudtam a „jót”, a
hazatérések régi utamat
ismétlő sorain,
szeretnék valamin
túl lenni, fogadhassanak
erre való érzeteim
képzeletet, valót,
akad mindig valami ok,
hogy hazatérni a Váralja utcán
lehessen, az ötös buszon,
tizennyolcas villamoson, satöbbi,
elvitetem magam a Dózsa térig,
nekem nem tetsző borzalmuk idézik
idők, maguk,
de a borostyán
felett nem leng ág se, az út
sivárabb lett pár árnyalattal,
megint a nagyvárosban, e
gazdagja-pusztán
enyém leve
– régi alakkal,
új önkényeskedéssel –
egy újmódi kalap szar.

Mit is törődöm az egésszel!
Tőből kinőnek majd a bokrok,
a borok megloccsantják a tarackot,
a füvet, ha épp olyan ízük
érezem, hogy kidobom a pici taccsot,
és ha a holnapot megérjük,
megint másfelé mehetünk,
ennyink marad,
és hatvannégy évnyi töménytelen

vak-pillanat,
bármennyire, hogy nem töményeken
hevül, mondom a Brakli
borféléseget kultiválom én most,
szerencsére nem épp must,
hát nem ezért iszom,
hogy ne érezzem, mi esik velünk,
ja, nem mert „jól esik”,
nem hiányolom árnyait
se az önkényesen lenyűtt bokornak,
vágy másikának, és a kép mi is?
Egy vénülő pacák
a Vár tövén borozgat,
mintha a jó ég ejtene pacát
a koszvadáson, a dilis.

És töprengéseit közbevetem
oly összefoglalóknak,
mik azonnal szerénytelen
színből tüntetnek fel, megannyi szózat-
-szándék, és ez lenne ajándék
magamnak, ferde-fog kő-szegleten,
hol gusztustalan műanyag palackom
emelgetem,
míg el nem elégülök ez unalmon,
silányka játék
a vágy (még,
már) értelmessé tenni egy napot,
mely alakot
a Váralja utcában ölt,
hátra se nézek, ott a föld,
az igazi, az ehtli,
nem bírna semmi spahtli
ilyenre kenni, rétegezni,
mondható, épp ez – ennyi;
aztán még egy ülés
van az ég sanda jó-szemének
látványa érdekében,
az pedig a Móric, a Sándor
lépcsőn, vagy a Krumác-a-Rác
fokok tetejében,
igen, igen, nem, nem, igen,
s a lelkesedéstől nem tör a frász.

Igen, a Vár, ahol csak mit se várj,
csak járva járj, csoszogva *nyárj*,
igen, ahol minden emlék törékeny
fáradalma belevész az örömbe,

a kudarcba, belevész a reménybe,
a lelki sötétségbe, randa fénybe,
hogyan van – ez fantáziád,
épp csak hogy visszatérj oly körödbe,
hol véletlen törvényszerűség
s törvényszerű véletlen derűjét
(néhány deci után)
adja, és a Dunán
nézd végül a kis fodrokat,
ne hiányold a bokrodat,
csak mert nincs bokrosabb teendő,
majd megtömőd délben a bendőt,
ez a nap is csak eljött,
ez a nap is csak múlni fog,
és oly mindegy, hogy ferde-fog-
-kőre hullatja árnyát a kivágott
(nem hullatja) bokor, avagy virul
(nem virul), és hogy vigaszul
(mit neked az)
nyárba fordul majd az egész tavasz,
és a szarba se kívánod a lelked
panaszát, egyszerűen elfelejted,
és belerejtenek, gödrödbe – virágok.

Jónás Tamás

HÁRMASKÖLTÉS

1

deszkáit az ég
rám szögezte rég
visszavette hát
minden ékszerét

öntudatlanul
várom hogy az Úr
kötele feszül-
e vagy meglazul

2

Akkor legyen ez a nap. Ez az óra. Az elmúlt pillanat.
Mutasd magad. Elfelejtelek.
A bizalom és te, mint hold meg a lakat.
Követlek, kínozlak. Tavasz a telet.
A magára ébredő éjszaka csalódása lehet ilyen.
Fénykoronák hasztalan csodája.
Nem találkozhatunk senkivel.
Csak a láthatatlan szárnyak suhogása,
az árulkodó csend vezet minket.
Fel-felrobbanó kis csillagok alatt megállunk.
Kilakoltatja akkor gondolatainkat, ami nincs meg.

3

Nem lesz-e túl késő, nem lesz-e túl korán?
Megszédülve a szorgalmas beteljesedéstől
nem hitetlenkedem-e tovább, mint kellene,
vagy ostobán: nem adok-e át mindent túl hamar?
Magányomat, kényszeredett kozmetikus, fodrász, tánctanár,
fojtogató szépséggé bírom-e végigcipelni?

Dávidházi Péter

EGY NEMZETI TUDOMÁNY ELSŐ ÍGÉRETE

Irodalomtörténeti dilemmáink Toldy ókori mottópárjában

Szilágyi János Györgynek, tisztelettel

Toldy Ferencnél szokatlan, ezért elgondolkodtató, hogy 1851-ben megjelent első irodalomtörténete két mottó jegyében indul. „*Et pius est patriae facta referre labor*”¹ (kegyes munka a haza dolgait elbeszélni), olvashatjuk a belső címlap üres hátoldalának közepén, amihez az idézet lelőhelyére utaló „Ovid. TRIST. II.” csatlakozik, merthogy az idézet Ovidius TRISTIA-jának II. könyvéből (322. sor) vétetett; majd alatta: „*Refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati*”² (készek cáfolni makacskodás nélkül, megcáfoltatni haragvás nélkül), a „Cic. QUAEST. AC. L. II.” forrásmegjelöléssel, ami némileg félrevezető, ugyanis e mondattöredék Cicero TUSCULANAE DISPUTATIONES című munkájából származik (II. könyv, c. 5.). Önmagában a két idézett szerző kiválasztása még nem volna meglepő, elvégre mindkettőt régóta szerette. Ovidius kései elégiái közül a pontu-

siak nagy részét diákkorában betéve tudta,³ a TRISTIA-ból pedig életre szólóan megjegyezte magának, hogy „*bene qui latuit, bene vixit*” (LIBER TERTIUS, IV. 25.), azaz jól élt, aki jól rejtezett. Cicerót szintén már diákként olvasta, amikor Bajzával közösen is tanulmányozták, három évtized múlva pedig, az 1849 utáni korszak megpróbáltatásai közben éjjelente mint üdítő erőforráshoz járt vissza a DE OFFICIIS gondolataihoz,⁴ a mindig eredetiben tanulmányozott szövegek mellett a LAELIUS és a CATO ugyanakkor Virág Benedek hajdani (1802, illetve 1803) fordításában a magyar stílustörténet korszakalkotó remekei, a klasszikus római nyelvművészek sikeres átültetésének első példái maradtak számára.⁵ Egyáltalán nem magától értetődő azonban, hogy egyszerre mindkét szerzőtől idéz egy-egy sornyt. Hasonlóan kettős mottóra leginkább egyik ifjúkori mentoránál, Horvát Istvánnál láthatott hazai példát, aki római klasszikusoktól (Sallustius, Juvenalis, Cicero, Vergilius) vett latin idézeteit egymással vagy egy-egy magyar szerző (Werbőczy, Virág, Vörösmarty) soraival szerette párosítani. De míg Horvátnál az számított kivételnek, ha beérte egyetlen jelíggel, a kettősségeket egyébként szinte mindenben kedvelő Toldy általában csak egy előszövegre (idézetre *vagy* maga költötte ajánló versre) szorítkozott, tehát nála a mottó duplázása fontos indítékot sejtet, amely miatt érdemesnek tartotta kivételt tenni. Bármilyen megfontolásból tette, éppen ahhoz a könyvéhez, mely a magyar tudományosságban elsőként már címében hordozta, hogy a *nemzeti* irodalom története akart lenni, kedves auktoraitól olyan mottópárost választott, amellyel egyenként kiadhatta a nemzeti tudomány két alapelemének, a nemzet(iesség)nek és a tudomány(osság)nak kétféle jussát, hallgatólagosan megígérhette összeegyeztetésük lehetőségét, sőt (a két idézet körülbelül egyforma tipográfiai alakzataival) jelképesen kiegyensúlyozhatta, a térbeli elrendezéssel pedig kimondatlanul rangsorolhatta őket. Mint két gyorsan egymás után leütött, de egymástól távoli fekvésű hang, a mottók olyan kettőshangzattá álltak össze, amely meghatározta a velük kezdődő műnek, szerzője irodalomtörténeti munkásságának, sőt a nemzeti tudományként felfogott irodalomtörténet-írás egész hagyományának jellegzetes hangzásvilágát.

Et pius est patriae facta referre labor. Ovidiusi mottója által Toldy a nemzeti tudomány hazafias-vallásos ethoszának adott elsőbbséget. Az ünnepélyes verssorban előrevetett „*pius*” szó, mely a könyv címe után (a céljavesztett „*et*” kötőszót leszámítva) az egész tudományos mű első lényegi szava, az isteneknek tetsző kegyességet vagy kegyeletességet, azaz valláserkölcsi érdemet tulajdonít a haza tettei („*facta*”) elbeszélésének, sőt az elbeszélést az alliterációval is összekapcsolt „*pius*” és „*patriae*” fényében máris a hazafias kegyelet, mondhatni valamiféle nemzeti vallásosság aktusának láttatja olvasóival. Mivel a „*facta*” közvetlen ovidiusi szövegkörnyezetében még *hadi* tettekre, a háborúzó Róma hőstetteire utalt (321. sor), Toldy könyvébe áttéve viszont már bármiféle tetre, azon belül meg értelemszerűen a mottók után kezdődő irodalomtörténete tárgyára vonatkozik, így a feldolgozandó tárgyat eleve hazafias szempontból, a haza irodalmi tetteinek összességéként hivatott meghatározni. Toldy szemében az sem veszélyeztette az áttétel érvényességét, hogy a mottójával választott idézet egy költeményből származik, sőt hogy „*referre*” szava eredetileg szintén *költői* elbeszélésre vonatkozott, hiszen Ovidius a megelőző és rá következő sorok bűnbánó-mentegetőző vallomásában éppen azon borong, hogy miért is választott (javíthatatlanul buja múzsájának engedve) szerelmi témát, holott Trója ostromától a thébai háborúig a fenséges epikai tárgyak bármelyikét vagy akár Augustus egyik fényes tettetét is megénekelhette volna. Vagyis első mottójában Toldy egy Ovidiusnál még a nagy eposzokra vonatkozott tétel érvényét terjeszti ki eszményként saját művére, ezáltal közel jutva a felismeréshez, miszerint iroda-

lomtörténete bizonyos műfaj történeti vonatkozásokban az eposz helyébe lép mint a haza dolgainak elbeszélése, sőt a ráértéssel hallgatólagosan elismerve, hogy legalább is a mottó állítását illetően nincs köztük számottevő különbség: a haza dolgait epikus költészetben vagy tudományos (irodalom)történetírásban elbeszélni egyaránt kegyes munka.

Kegyes, azaz „*pius*”. Biztosra vehetjük, hogy Toldy, aki az *AENEIS* egyik énekét már a gimnáziumban könyv nélkül tudta,⁶ majd évtizedekkel később, az 1850-es évek közepén magánlevelezésében önkéntelen képzettársítással idéz e műből (mégpedig egy másik énekéből) magára alkalmazható kifejezést,⁷ 1851-ben az ovidiusi sor szavai közt azonnal fölismerte Aeneas állandó jelzőjét, amelyet a századközep magyar kritikusai egyöntetűen (talán hajdani latintanáraiak tételét visszhangozva) Vergilius eposzának meghatározó jegyeként tartottak számon. Mivel Vergilius és Ovidius volt az a két szerző, akiktől diákkorában a legtöbb szöveget tanulta meg memoriterként,⁸ és akiknek művei akkor is együtt jutottak eszébe, amikor latin könyvek elküldését ajánlotta fel barátjának,⁹ az olvasásuk közben mindjobban feltáruló irodalomtörténeti összetartozásuk akár beidegződésként rögzíthette benne az egyikről a másikra szökő képzettársítást, amelyet ezúttal maga az ovidiusi szövegkörnyezet is kiválthatott, hiszen az előző sorokban a bűnbánó hangon megszólaló költő részben épp az *AENEIS* példájára célozva sajnálkozott, amiért nem szerzett méltóbb érdemet a szerelmi költészetnél, vagyis nem tudta homéroszias ihletű római eposzban elbeszélni hazája tetteit. Nyilván erre utalt szónoki kérdése: „*cur non Argolicis potius quae concidit armis / vexata est iterum carmine Troia meo?*”, miért nem az argívok fegyvereinek meghódolt Tróját verte fel ő is énekével (318–319. sor), amiben a cezúra előtt nyomatékos „*iterum*” (‘újra’, ‘még egyszer’) föltehetőleg arra célzott, hogy a latin költészetben is akadt már, aki ezt nemrég megtette. Toldy diákként az *AENEIS*-nek éppen a II. énekét tanulta meg memoriterként, vagyis pontosan azt a részét, amelyben Aeneas elmeséli a trójai háború vergiliusi átíratát; a római irodalomhoz felnőttként is szorgosan visszajáró tudóst a „*pius*” szóval fémjelzett mottó azért is Vergilius eposzára emlékeztethette, mert ennek kétrészes történetmondása, a meghódítottak és menekülők nézőpontjából elkezdett, majd a második felében győzelemmé átlényegített elbeszélés¹⁰ jobb lehetőséget adott arra, hogy tömör összefoglalásaként a „*patriae facta referre*” egy magyar könyv elején a levert szabadságharc utáni magyar haza tetteire vonatkozzék, mint amelyet a győztes görögök szempontjából elbeszéltek homéroszi eposzok adhattak volna.

Azonban az ovidiusi költészetben járatos Toldy számára a trójai szövegösszefüggésből mottóul kiemelt sor azért is inkább az *AENEIS*-re, mint az *ILIÁSZ*-ra vagy az *ODÜSSZEIA*-ra utalhatott, mert főként ezt várhatta a *TRISTIA* szerzőjétől, aki itt korántsem először viszonyította saját útját közvetlen elődjéhez. Léven az első jelentős költő, aki költői pályafutását már a lezárult vergiliusi életpálya műfajváltásainak teljes paradigmájához mérte, kibontakozásának minden szakaszában gyakran célzott Vergilius megfelelő korszakának alkotására vagy végső fő művére,¹¹ és többnyire nehéz megmondani, hogy a vergiliusi hősepika iránti mégoly vonakodó tiszteletadásként vagy ironikusan, a kísérő árnyalakkal viaskodva, a kettejük eltéréseinek és a maga különállásának jeleként hivatkozott a nyomasztó teljesítményre. Az idézetben magára maradt sorból nem látszik, a közvetlen szövegkörnyezetet ismerő Toldynak azonban tudnia kellett, hogy Ovidius a „*pius*” jelzőt és mindazt, amit az képvisel, itt is egy válaszfal túloldaláról, mint Vergilius kertjének elérhetetlen gyümölcsét méregette, ahogy a 324. sorban a több nagy epikai témára, köztük a Vergiliuséra értett „*canenda fuit*” (‘megéneklendő volt’, ‘megénekelhető lett volna’) igealak szintén elmulasztott vagy ki nem használt lehetőségként

utal a híres „*arma virumque cano*” tárgymegjelölés magabiztos ’éneklek’ igéjére. A fanyar Ovidius rendkívül tudatos költészetéről találóan állapítják meg, hogy kívülről is láttatta a saját nézőpontját, látni engedte, hogy mik közül választotta, amit választott, és azért nem tudott vagy nem akart maradéktalanul azonosulni egy nagyszabású, de minden ízében egységes perspektívájú eposzi látomással, mert a fenségest egyszerre köznapinak és mulatságosnak is érezte;¹² kommentátorai arra figyelmeztetnek, hogy a mítosz betű szerinti jelentésének kétségbevonása nála is kiemelte a mítosz lappangó játékos elemét, és legföljebb azon vitatkoznak, hogy villószik a humoros és komoly hangnem között, vagy eleve kevert hangnemmé egyesíti a kettőt,¹³ és hogy amikor felméri távolságát a vergiliusi hősepikától, akkor sóhajtván utal-e a számára elérhetetlenre, vagy könnyed fricskával intéz el egy meghaladott lehetőséget. Nemigen érinthette még az AENEIS egyik eszmei alappilléreként szolgáló istenhitet, amikor a szerelmi csábítás megbocsátható eszközeként ajánlotta az égiekre esküdő ígéretet, amelyre szerinte maga Jupiter is példát mutatott, de azzal már esetleg mind a vergiliusi eposz, mind a római társadalom világnézeti alapjait kikezdte, hogy ebből nyomban levonta a frivolán csúfondáros következtetést, miszerint „*Expedit esse deos, et, ut expedit, esse putemus*” (ARS AMATORIA, I. 637.), azaz jól jönnek nekünk az istenek, és ezért érdemes tartanunk őket. Efféle alkalmi kihágásainál nagyobb súlyú vétekként eshetett latba, hogy a szakirodalomban olykor „anti-AENEIS”-ként¹⁴ emlegetett METAMORPHOSIS végén (XV. 760–761., 819–831.) úgy beszélt el Julius Caesar halálát és istenülését, valamint úgy jelenítette meg Venus és Jupiter párbeszédét ennek jövődő fényes következményeiről, hogy abban az AENEIS megfelelő dialógusának (I. 254–296.) és az egész trójai mondanokör kelléktárának tudatos kigúnyolását lehetett gyanítani, ami megingatta volna az uralkodói jogcím mitikus genealógiai támasztékát, és egy mai kommentár szerint részben okot adhatott a költő száműzetésére.¹⁵ Egymást kiegészítő életműveik tematikai összeilleszkedését versformáik érintkezése fűzi még szorosabbra: Ovidius első publikált versgyűjteménye, az AMORES első költeménye szerint Ámor elcsent egy verslábát a készülő mű második sorából, ezzel pentameterré változtatta a hexametert, szerelmi elégiákra bomlasztotta a tervezett hőseposzt, amelynek feladni kényszerült mintáját vergiliusi kezdőszava és nyitósorának egész utalása (I. 1. 1–2.) világosan jelzi: „*Arma gravi numero violentaque bella parabam / Edere*”, „*Fegyvereket komoly énekben s bős harcot akartam / Zengeni*”,¹⁶ majd Aeneas fegyvereire mint az utókor által olvasandó eposz tárgyára célzó metonimikus hivatkozása („*Aeneiaque arma legentur*”, I. 15. 25.) megerősíti. Találó megfigyelés, hogy a műfajok vegyítésével gyakran és szívesen kísérletező Ovidius bármely két hexameteres eposzi sora mennyire emlékeztet saját elégiáinak hexameteres-pentameteres sorpárjaira,¹⁷ de ugyanezt meg is fordíthatjuk: a TRISTIA metrikai hangzásvilágáról Toldynak itt, ahol a mottóul választott sor és szöveggörnyezete jelentésével is nosztalgikusan átutal az eposzra, könnyen eszébe juthatott a vergiliusi nagyepika lüktetése, közelebbről a „*pius [...] labor*” mintájának tekinthető AENEIS-é, amelynek címét és nyitószavait a TRISTIA ugyanebben az énekben később (II. 533–534.) fel is idézi („*ille tuae felix Aeneidos auctor / contulit in Tyrios arma virumque toros*”),¹⁸ szerencsésnek nevezve költőjét, aki fegyvert s vitézt énekelve még büntetlenül vezethette főhősét a tyrusi ágyra, és egész művéből e törvénytelen szerelmi egyesülést olvasták legszívesebben (II. 535–536.). Semmiképp sem kerülhette el Toldy figyelmét, hogy az ovidiusi sor voltaképpen a vergiliusi művet képviseli, sőt valamennyire annak is tudatában kellett lennie (ami első mottóválasztásának talán legnagyobb tétje), hogy e sorral végeredményben az AENEIS-t avatja irodalomtörténete első számú mintájává!

Toldynak ugyanígy tudnia kellett, hogy ha a „*pius*”-t első mottója élén átveszi Ovidiustól, e vergiliusi jelző a *szakrálissal* érintkező nagyelbeszélésésként határozza meg irodalomtörténetét. Századközépi kortársainak írásaiból leszűrhetette, hogy a magyar köztudat e szónak már éppúgy vallásos jelentést tulajdonított, mint Vergilius nyugat-európai olvasói, vagyis a (nem kevésbé szakrálisnak tekintett) haza szeretetére metaforikusan átvihető, de eredendően vallási kegyességként, annak is egy keresztényiesített vagy keresztényiesíthető antik elődfogalmaként használták, amelynek jelentéstartománya hosszú évszázadok óta fokozatosan áthasonult, messze távolodva hajdani jelentésétől, mely még nemcsak érintkezett a vallási erényekkel, hanem különbözött is tőlük, és kiegészítette őket. Végső soron a „*pius*” főnévi megfelelője, a „*pietas*” már az ókori Rómában is transzcendens *eredetű* kötelmekre utalt, de Cicero nemhiába húzott finom határvonalat *religio* és *pietas* összefüggő tartományai közé, az előbbit az égieknek járó tisztelet, vagyis az istenfélelem és szertartásai birodalmaként jellemezve, az utóbbit a földiek, vagyis a haza (mint nem vér szerinti közösség), illetve a szülők és más vérrokonok iránti kötelességek világának látva: „*religionem eam, quae in metu et caerimonia deorum sit, appellat; pietatem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat*”.¹⁹ Ezzel szemben a századközép magyar szerzői közül például Szász Károly (csak 1881–1882-ben megjelent, de régóta érlelődő eposztörténeti monográfiájában) Aeneas állandó jelzőjét egyenesen annak bizonyítékaként idézte, hogy Vergilius elsősorban vallásos eposznak tekintette művét, mely nemzeti költemény is azáltal lett, hogy igyekezőn helyreállítani a nemzeti vallás tekintélyét, történetébe szötte minden ősi római isten és szertartás nevét.²⁰ Toldy fiatalkora óta ismerte és még az 1860-as években is becsülte Horvát István 1820-ban megjelent könyvét MAGYAR ORSZÁG GYÖKERES RÉGI NEMZETSÉGEIRŐL,²¹ amelynek címlapi mottója az AENEIS-ből éppen egy ilyen szertartást választott ki arra, hogy szimbolikus jelentésével megvilágítsa a genealógia mint történeti segédtudomány alapműveletének értelmét: „*Egregias Animas, quae sanguine Nobis / Hanc Patriam peperere suo, decorate! Virgil. AENEID. XI. 24.*” Mai fordításban: „*a nemes lelkek legutolsó / tiszteletét, hisz e hont vérük hullása szerezte, adjuk meg*”.²² (Sokatmondó egyezés, hogy az AENEIS, tehát ugyanaz a mű, amely a XVIII. század végétől terveként formálódó magyar honfoglalási eposzok egyik legfőbb poétikai modelljeként szolgált,²³ 1820-ban Horvát Istvánnak már a tudományos igényű származástanhoz kölcsönzött alapmetaforát, a XIX. század közepén pedig Toldynak a korszerűsödő nemzeti irodalomtörténet-írás tudományos főműfajához kínált célértéket.) Hogy Toldy a korszerű, szigorúbban módszeres, már pozitivistá követelményeknek is megfelelni hivatott tudomány nagyműfaját hazafias témájából következően mindenekelőtt kegyesnek, vallásosnak vagy akár áhíthatosnak gondolta, az tudománytörténetileg nem olyan meglepő, mint pusztán logikai szempontból volna; alighanem megérezte, hogy az önállósló tudománynak éppen különválása pillanatában kell leginkább bizonyítania, hogy nem akar elszakadni fenntartó közössége alapvető értékrendjétől. (Hasonlóképpen jó érzékre vall, hogy az ókortudós Kerényi Károly, egyetemesebb célt szánva diszciplínájának a szűken nemzeti célok szolgálatánál, e függetlenítő törekvése közben a tudományos beállítódást egyfajta áttételes vallási áhíthatként és figyelemként határozta meg, melynek értelmében a „*religio academici*”, a tudósok vallása legföljebb annyiban különbözik a papokétól, hogy nélkülözi azok transzcendens megerősíttetését, dogmavédelmi kötelezettségét, valamint kultikus szertartásosságát, *lényegében* mégis ugyanúgy vallás, megfordíthatóvá téve a Merton College jelmondatát, miszerint a nem vallásosak éljenek úgy, mintha azok volnának: az igazi tudós akkor is vallásos, ha nem él úgy.)²⁴

Nem tudni azonban, mennyire sejthette Toldy, hogy a „pius” jelző következményei milyen messzire vezetnek és előbb-utóbb milyen terheket rónak szaktudományára. Bár az ovidiusi gondolat átvétele értelmében az irodalomtörténet a haza dolgainak elbeszélése jussán, azaz már témaválasztása jóvoltából *eleve* kegyes, vagyis a mottó nem tartalmazott olyan kikötést, miszerint az elbeszélésnek módszereiben, érületében vagy stílusában törekednie kellene rá, hogy megfeleljen a kegyesség műfaji kívánalmainak, a „pius” melléknév ókori jelentéseinek ismerője érezhette, hogy azok rendszerint tartalmazták a dicséretes megfelelni igyekvés közös mozzanatát, és a „pietas” főnév olyan erényre utalt, amely a vérségi és a társadalmi közösségben egyaránt sokféle kötelesség derekas teljesítésében nyilvánult meg, a megölt apa megbosszulásától a haza iránti áldozathozatalig. Mivel a pietas ezt a szolgálatot a család minden tagjától, illetve a társadalmi ranglétra minden fokán állóktól megkövetelte (a korabeli ideológiát hirdető RES GESTAE DIVI AUGUSTI szerint Augustus részben pietásáért kapott arany díszpajzsot a szenátustól),²⁵ Toldy pedig a reformkor szemléleti és nyelvi örökségeként a haza fogalmába metaforikusan beleértette a vérségi eredetközösségét, mottójában a „*patriae facta referre*” voltaképp egyszerre kétféle módon, családi és társadalmi szolgálatként „pius labor”, mondhatni kétszeres „officium”. Toldynak a római irodalom szenvedélyes olvasójaként tisztában kellett lennie a pietas fogalmával, amely kedves szerzőinél költészetben és történetírásban egyaránt kulcsfontosságú szerepet kapott: Vergilius már eposza kezdetén (I. 10.) mint kegyességben kiváló férfit („*insignem pietate virum*”) mutatja be Aeneast, egy újabb értelmezés szerint mintegy előrevetítve, hogy a pietas fogja elnyomni benne a clementia (könyörület) szavát, amikor a végső párviadalon nem kegyelmez a legyőzött Turnusnak, hanem övéért bosszút állva megöli;²⁶ Tacitus ANNALES-ének híres passzusa néhány soron belül kétszer is hivatkozik a szülő iránti kötelesség teljesítésére („*pietate erga parentem*”), a kifejezést egyrészt azok szájába adva, akik Augustus cselekedeteit a Julius Caesar (azaz fogadott, nem vér szerinti apja) iránti kötelességével mentették, másrészt azokéba, akik ugyanezt csak jó ürügynek tartották hatalomvágya kielégítéséhez.²⁷ Ahogy a kegyes munka („*pius [...] labor*”) ovidiusi idézésével ma is azonnal a pietas egykori magasztos kötelmeinek világába kerülünk, Toldy láthatárán már első mottója kiválasztásakor fölűnhetett a (nagy jövőjű) probléma, hogy az irodalomtörténet-írást a haza dolgainak elbeszéléseként és ennek jussán kegyes feladatként meghatározva nem szorítja-e a nemzeti tudományt eleve túl szűk eszményhatárok közé, nem kényszeríti-e tematikáját és nyelvezetét a fenség, komolyság és emelkedettség magasztos, de sok mindent kizáró regiszterébe, azaz nem vállal-e olyan, mégoly fontos kötelezettséget, amelyért túl sok mindenről kell lemondania. Másfél évszázaddal későbből visszatekintve még tágabb európai összefüggésrendjében láthatjuk az egykori dilemmát, amelyet Toldy első irodalomtörténetének első mottója már első lényegi szavával fölvetett: a korszerűsítendő tudományág nagyműfajának eszményeként ez a „pius” munka, főként a szintén magasztos „patria” dolgainak elbeszéléseként, nem zárja-e ki eleve mindazt, ami nem „pius”, ami nem vergiliusi, hanem jellegzetesen ovidiusi, de a tudományhoz olykor szükséges volna: a tiszteltetlen feltételezéseket, az elfogadott értékrend vagy akár csak a szokásos módszertan kísérleti, netán játékos megkérdőjelezését, sőt szinte mindazt, amit Toldy korában Nietzsche vidám tudománynak, Matthew Arnold az elfogadott értékek felülvizsgálatára mindig kész hellénizmusnak nevezett (és ami nélkül az angol kritikus szerint a kultúra másik szükséges princípiuma, az erkölcsi eszményeknek engedelmességből hebraizmus egyoldalú maradna), vagy amit majd Kerényi Károly az ókori hellénizmus éles és

hideg megfigyelő tekintetében, minden emberi mítoszt (ha kell: embertelenül) leleplező pillantásában nagyra becsül?²⁸ Mi több, visszatekintve nemcsak a dilemmát láthatjuk, hanem azt is, hogy az első szó kiválasztásával a kocka el volt vetve: meghatározott egy tudományosményt, amelytől azóta is vajmi ritkán és nagy ellenállásba ütközve próbálhatott valaki eltérni.

Nem csupán az válhatott kétségessé, hogy a vergiliusi jelzőre érdemes, hazafiasan kegyes tudomány elég teret adhat-e a nemzeti kultúra szükséges kritikájának, hanem az is, hogy elég szabadsággal rendelkezhet-e bármilyen életvonatkozásban. Igaz ugyan, hogy a „pius” Aeneasban mint a homérosziaktól eltérő új eposzi hőseszményben a pietas még jól megfért a régi hadi virtussal, legföljebb e kettő együttes említésénél (például I. 544–545.) mindig a pietas került előre, és a kegyeletben-harcban egyaránt jeleskedő („*pietate insignis et armis*”, VI. 403.) sohasem *kívánta* már a háborúzást, de azért a főhős alakját egyes kommentátorai mégsem alaptalanul érezhették élettelennek.²⁹ Pedig az Akhilleusznál csakugyan fakóbb Aeneas még maga az élet egyes későbbi eposzhősökhöz képest. Pietasa (ahogy Vergilius kora számára e szó jelentése általában) nem pusztá jámborság vagy szánalomkészség, azaz nem a harci erények vagy harcias szenvedélyek *ellentéte*, ahogy majd egy nyelv- és mentalitástörténeti változást-folyamat eredményeként a mű XV. századi utánzóí értelmezik, vagy ahogy számos középkori olvasója föltételezhette, megbotránkozva a könyörületességnek ellentmondó tettein, leginkább Turnus ledöfésén.³⁰ Eredeti vergiliusi értelmében Aeneas pietasa még egyfajta áhítatos és állhatatos kötelességérzet, a szülőkért és hazáért meghozandó bármiféle áldozat vagy küzdelem elszánt vállalása; ezért az AENEIS még ugyanazzal végződhetett, ami valaha az ILIÁS kezdőszava és cselekményének elindítója volt: főhőse éktelen haragjával, noha a küldetése jupiteri parancsára Didótól azonnal elszakadni kész (IV. 281–282.) Aeneasból ezt a rettenetes dühöt („*furiis accensus et ira / terribilis*”, XII. 946–947.) nyilvánvalóan nem válthatta volna ki olyasféle érzéki magánboldogság megzavarása, mint Akhilleuszét kedvenc rabnőjének elvesztése. De a pietas eredeti jelentésének elhalványultával kialakuló értelmezési hagyomány olyan új műveket ihletett, amelyekben a jámborság erénye került az értékrend csúcsára, hozzá képest vétkesnek minősítve és a főhős jelleméből lehetőleg kiszorítva az emberi természet vadabb, de eleven tulajdonságait. Jól láthatók a kegyesség eluralkodásának egyszínűsítő következményei Tassónál: korai eposzelméleti értekezésében még éppúgy eszményének vallotta a harci és vallási erények egyesítését, mint az eposz világának sokszínű változatosságát,³¹ később pedig nyilván maga is ezekre törekedett, amikor LA GERUSALEMME LIBERATA című epikus fő művét a „*Canto l'armi pietose*” szócsoporttal kezdte, amelyben a (metonimikus harci jelentésű) „fegyverek” főnév még megkaphatta az immár ’szent’, ’kegyes’ vagy ’jámbor’ jelentésű patinás jelzőt, ezáltal keresztyéniesítve egyé-olvasztván a vergiliusi eposz „*arma virumque cano*” harci témamegjelölését és Aeneas egykori minősítését; de főhőse, Goffredo jelleméből már kiszorulnak mind a haragvó-harcias, mind az érzéki-szerelmes tulajdonságok, és más személybe, az ifjú Rinaldóba kerülnek át, aki Tasso szereposztásában az eszményi keresztes vitéz *kezét*, tehát a végrehajtás földiekkel érintkező, be-beszennyeződő eszközét jelképezi Goffredóhoz mint elsődleges, irányadó és vezérlő, tisztán maradó *fejhez* képest (XIV. 13., XVIII. 7–8.), sőt Goffredo annyira kizárólagosan testesíti meg az alkalmi jelzőjeként öröklött „pio” minősítést, vagyis Aeneas állandó epithetonjának átértelmeződő olasz megfelelőjét, hogy elvakultságát előbb-utóbb (XIII. 67.) katonái is megsokallják, és gúnnyolód-
nak rajta.³² Noha ez a vergiliusi–tassói életszűkítés Toldy ovidiusi mottójának eposzi utalásáról a mai olvasónak is eszébe juthat, és bőven kap hozzá megerősítést az újabb

eposztörténeti szakirodalomban, mégsem egy pusztán utólagos észrevételt próbálunk visszavetíteni és egykoriként beállítani: számos nyomát találhatjuk annak, hogy a XIX. század közepének magyar epikusai és kritikusi a *pius* szóval jelölhető erényeket mennyire elégtelennek érezték az emberi teljességhez képest.

Elégedetlenségüknek már Toldy is sokféle megnyilvánulását láthatta és hallhatta maga körül. Arany ugyan a kompozícióteremtés remekének tartotta és nagyon szerette az AENEIS-t,³³ de akadémiai székfoglaló értekezésében (1859) maga is szerencsének nevezte, hogy Vergiliusnak nem egészen sikerült „*példányhóst*” formálnia, azaz hogy „*a pius Aeneas így is sok gyarlósággal született meg*”; hasonló szellemben dicsérte meg ugyanitt Zrínyit, amiért eposza főalakjából nem csinált „*fogalmi hóst*”, eltérően Tasso Goffredójától, aki „*igen kegyes ember, de érzéketlen gép*”, ugyanis az emberi viszonylatoknak megfelelő érzelmi változatosság helyett „*kegyessége mindent absorbeál*”, talán még az igazi vallási érzést is, hiszen „*midőn először ostromra vezérli hadát, (XI. 1), a pio Goffredót figyelmeztetni kell, hogy isteni tisztelettel fogjon e nagy munkához*”.³⁴ Az utóbbi megjegyzést Arany rövidebben („*A pio Goffredót figyelmeztetni kell*”) már az eposz olvasásakor odaírta a kérdéses sor margójára; összehasonlító széljegyzeteiben nyomon követhető, hogy mennyire foglalkoztatta az AENEIS hatása, Goffredo jelleme és Rinaldo szerepe.³⁵ Az Aeneas- és Goffredo-típusú személyiségtől nem csupán az eposz műfajában idegenkedett; regényben sem szerette, hogy hőse feddhetetlen, mert szerinte az ilyen legföljebb tiszteletet ébreszt az olvasóban, de nem kelthet föl emberi érdeklődést.³⁶ Mindezzel Arany nem állt egyedül: a korabeli irodalomkritikai közmegegyezés előírta ugyan, hogy a világgal meghasonlott lelkiállapotot a műben *végül* le kell győzni, de e követelmény nem próbálta az ember érzelmi sokszínűségét kegyességgel helyettesíteni. Mint Erdélyi János megfogalmazta, átmeneti lelkiállapotként még a vallásos hit megrendülése vagy az erkölcsi eszmények kétségessé válása is hangot kaphat költői művekben,³⁷ hiszen a művészet célja „*mindent, mi az emberi szellemben található, érzékünk s lelkünk elé hozni*”, mégpedig a „*homo sum, humani nihil a me alienum puto*” terentiusi elve jegyében, és ezáltal kibékíteni elvont eszmény és lélektani igazság ellentétét;³⁸ ennek megfelelően szokta Erdélyi kifogásolni a lélektani hitel nélküli ájtatosságot vagy a költői érték kegyes pótlásának kísérleteit.³⁹ A századközépi normáihoz szinte változatlanul ragaszkodó Gyulai még 1887-ben is hidegen hagyta Vergilius „kegyes” Aeneasa,⁴⁰ amikor pedig 1849 és 1867 között a hazai vallási költészet termését vizsgálta felekezeti lapok hasábjain vagy egyházi személyek versesköteteiben, legalább olyan erélyesen szállt szembe a lélektani és esztétikai hitelesség nélkül pengetett ájtatosság kenetteljes szólamaival, mint ekkoriban kritikustársai tették. Jellemző, hogy 1853-ban Sulyánszki Antal vallásos és hazafiúi költeményei második kiadásáról írva mindenekelőtt élesen megkülönböztette az igazi vallásos irodalmat az olyan ultramontan regényekelőtt vagy pietisztikus dalocskáktól, „*melyekben korlátolt világnézetek s beteges érzések megtagadni törek-szenek a szív és élet igazait s néha a keresztyén vallás szellemét*”, majd felekezeti részrehajlás nélkül elmarasztalta mind a *Protestáns Lap*, mind a *Religio*, illetve a *Családi Lapok* idevágó költeményeit, mert „*fagyos ájtat vonul át rajtok, mely nem vérből forrt érzés hangja: épületes, kegyes eszmék rímekbe szedve költői felfogás és alakítás nélkül*”, végül kegyelemdő-fésként mindössze annyit mondott Sulyánszki (akkor a Lipótvárosban plébános, később esztergomi kanonok) kötetéről, hogy az is ilyen, noha egyébként „*épületes s igen ajánlandó olvasmány lehet*”.⁴¹ Ugyanez vonatkozott az ovidiusi mottóban a „*pius*” alliteráló vonzataként megjelenő „*patria*” frázisváltozataira: e kritikusok gyakran kifogásolták a költészetben túltengő hazafias dagályt, sőt Arany ebből a szempontból az 1850-es évek politikai cenzúrájának esztétikailag jótékony visszafogó hatást mert tulajdoní-

tani.⁴² Mindebben Toldy a saját meggyőződését láthatta viszont, ő ugyanis már 1843-ban felszólalt a hazafias témák és érzelmek egyhangú túláradása ellen, arra figyelmeztetve, hogy ezen a téren is „minél mindennapibbá tesszük a szentet, annál inkább veszti felmagasztaló, ihlető, lelkesítő erejét”;⁴³ véleménye az eposzi jellemábrázolás dolgában is többnyire megegyezett a vele sok más vonatkozásban szemben álló kritikustársaiéval. Már fiatalon, a ZALÁN FUTÁSA elemzésekor (1827) észrevette békés és harcias erények egységét Árpád jellemében, akinek méltányos gesztusaiból „a kegyes igazgatáshoz szokott fejedelmet látjuk”, ugyanakkor „ő vala lelke a csatának folyvást”; elismerte, hogy érdekes lett volna Árpádot szerelmi vonatkozásban is megjeleníteni, de ezt szerinte a honfoglaló vezér eposzbeli szerepe és a mű szerkezete megsínylette volna, ezért helyeselte, hogy Vörösmarty el mert térni az izgatható és érzékeny Akhilleusz hőstípusától, és inkább „úgy tartotta Árpádot, hogy a nagy feltétel [értsd: feladat] keblét egészen betölti, s másnak többé helyt nem adhat”.⁴⁴ Később irodalomtörténetében ő is életteljesen sokszínű embervilágáért dicsérte Zrínyi epikus művészetét („a jellemek változatossága, ezeknek, s az erkölcsöknek éles és való rajza, az indulatok és belső állapotok lélektanilag hű [...] festése [...] remekké emelik a művet”).⁴⁵ Toldy már a saját véleményével nagyrészt egyező kortársi gondolatvilág miatt sem elégedhetett meg a kegyes hazafiasság magas eszményét hirdető ovidiusi mottóval, amely magára hagyva túl gyorsan és meredeken az ég felé vitte volna a tudomány elszabadult léghajóját, de irodalomtudósi törekvéseinek evilágibb és földközeli szakszerűségisménye miatt is szüksége volt egy második mottó ellen-súlyára.

„*Refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati.*” Látszólag tehát másodikként sem olyan szentenciát kapunk, amely a kegyes hazafiúság erényét kiegészítésül másféle, talán gyarlóbb, de a tudományhoz ugyancsak szükséges érzelmekkel társítaná, hanem olyat, amely kétféle érzelmi reagálást *kizár*. Ez a cicerói szűkítés azonban mégiscsak földibb, amennyiben kifejezetten módszertani axióma; már nem a *milyen* kérdésre válaszol, hogy minősítse a szóban forgó tevékenységet, hanem a *hogyan* kérdésre, hogy elvégzése módját illetően tanácsot adjon. Bár a cicerói mottó eszménye, a haragon és makacskodáson való felülemelkedés egyáltalán nem áll szemben az előzőben eszményített pietas kívánalmaival, funkcióját tekintve mégis gyökeresen újat hoz: a hazafiasan-vallásian fennkölt ovidiusi mottó után Toldy láthatólag arról próbált gondoskodni, hogy a nemzeti tudomány összetétel második elemének érdeke, vagyis maga a tudományosság se szenvedjen csorbát. Más értelemben ez is fennkölt törekvésnek számított Európa ekkoriban szakszerűsödő és intézményesedő nemzeti történet-tudományaiban, amelyek kifejezetten magasztos célként próbálták megőrizni a tudomány saját szempontjának sérthetetlenségét. (Ranke 1872-ben a német „Nationalliteratur” irodalomtörténetéről, az 1871-ben elhunyt Gervinusról szólva figyelmeztetett arra, hogy a tudománynak éppen használhatósága kerülne veszélybe, ha elveszítené lényegét, amely általános érvényével fölötte áll az élet véletlenszerűségeinek; szerinte Gervinusnak igaza volt abban, hogy a tudománynak hatnia kell az életre, de hogy hatasson, mindenekelőtt tudománynak kell lennie, tehát csak úgy tudunk számottevő hatást gyakorolni a jelenre, ha először eltekintünk tőle, és *fölemelkedünk* a szabad és tárgyilagos tudományossághoz, „*wir [...] uns zu der freien objectiven Wissenschaft erheben*”, ezért nem volt szerencsés Gervinus tárgyválasztása, amikor a XIX. századról szóló könyvében saját koráról próbált számot adni.)⁴⁶ De Toldy zengzetes első mottója után a másodikban nem könnyű észrevenni e magasrendűséget, sőt mintha éppen a hétköznapi világába estünk volna: az irodalomtörténetész feladata itt már nem elbeszélés, mint az ovidiusi „*referre*” szerint volt, nem valamilyen nagyszabású, kegyeletos és hazafias

történetmondás narrátori szerepben és a költői epikával rokonságban, hanem (a „*refellere*” és „*refelli*” főnévi igenevekből láthatóan) *érvelés*, amelynek ismérvei közt már nem szerepel semmiféle feltétlen odaadás, ami a hősi nagyság megfelelőjeként és az előbbi mottó műfaji analógiáját folytatva az eposz magasába emelhetné a tudomány művelőjének ethosát. Érezhető ugyan, hogy e második mottó az irodalomtörténezs tudósi viselkedésmintájának meghatározása akar lenni, de nincs célként ünnepélyesen kimondva vagy akár csak megemlítve benne a személyes kötődéseinktől és beidegződéseinktől független igazság megközelítése, legfőljebb hallgatólagosan odaérthető: mások álláspontjának cáfolására törekedve *nyilván* ezért nem szabad makacsul és mindenáron a sajátunkhoz ragaszkodni, és ugyanezért kell készen állni a megcáfoltásra haragra gerjedés nélkül. Az is inkább hétköznapias, mintsem ünnepélyes, hogy e buzdítást Cicerótól nem felszólító, hanem csak kijelentő módban kapjuk, amely legfőljebb a „*sine*” nyomatékos ismétlése miatt érződik előírászerűnek; az imperativus kerülése itt egyébként helyénvaló, ugyanis a teljes mondat, amelyből Toldy a szentenciózus formájú részletet kiemelte, éppen idevágó különbséget tesz a bizonyosnak és végérvényesnek hitt (bár nem bizonyított) tételek védelmére fölesküdtök ellentmondást nem tűrő csökönyössége, illetve a valószínűség keresésével beérők meggyőzhetősége között: „*Quod [ti. az előző mondatra visszautalva: redargui refellique, az ellentmondást és megcáfoltatást] ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt eaque necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, ea cogantur constantiae causa defendere: nos, qui sequimur probabilia nec ultra quam ad id, quod veri simile occurrit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia et refelli sine iracundia parati sumus.*”⁴⁷

Az ebből kimetszett szentencia első pillantásra esetlegesnek, sőt jelentéktelennek tűnhet, s mintha megrekedne félúton az előtte olvasott ovidiusi sor költőisége és egy módszertani axiómától elvárható szakszerűség között. Elvégre érdemben semmit nem mond arról, hogyan érveljünk, amikor cáfolni akarunk, vagy amikor el akarjuk kerülni a megcáfoltatást, hanem csupán azzal a látszólag mellékes dologgal foglalkozik, hogy eközben hogyan próbáljunk érzelmeinken uralkodni. Ebből hajlamosak lehetnénk arra következtetni, hogy Toldy pusztán egy neki rokonszenves vitastílus eszményítését tette meg, és pedig a cicerói szöveggörnyezet filozófiai összefüggésrendjéből kiszakítva, első irodalomtörténete tudományos iránytűjévé, ezáltal pedig elméleti teherbírásan felül vett igénybe egy merőben gyakorlatias, kisebb jelentőségű, talán csak vérmérsékleti különbségtételt. (Erre vallhatna, hogy Toldyt már pályája kezdetétől foglalkoztatta a szerzői magatartás vérmérsékleti vonatkozása, főként a bírálat felindulás nélküli elviselésének lélektani titkát keresve, és 1824 tavaszán számos levélben tanakodott erről Bajzával, végül belátta, hogy „*phlegmaticus*”, nem pedig „*könnyen gyúló*” szangvinikus vagy „*ön magába vonultan mérgeződő*” kolerikus alkat kellene ahhoz, hogy egykedvűen válasz nélkül hagyjon minden kritikát, de eltökélte, hogy a maga ilyenek aligha nevezhető temperamentumával mégis némán állja A' HARAMJÁKfordítását ért kritikusi sortüzet, és ha sikerülhet neki ezt a „*négy nyilvános executiót hallgatva elmellőzni*”, így próbál majd reagálni minden hasonló esetre.)⁴⁸ Szintén a könnyebb fajsúlyú gondolatiság tünetének látszhat, hogy e mottó épp egy olyan cicerói műből származik, amelynek filozófiai hiányosságait nemrég csak szerény műfajával tudták mentegetni furcsálkodó vagy megvető kritikusaival szemben, és nem próbálták eleve elhárítani a TUSCULANAE DISPUTATIONES esetében mindenképp jogos kérdést, hogy a szerzője által öregkori retorikai gyakorlatnak nevezett („*sic haec mihi nunc senilis est*

declamatio”)⁴⁹ dialógus inkább csak nagyszerkezetében átgondolt egészét mennyire vehetnénk komolyan a tüzetes filozófiai elemzés szakszerűségi követelményeihez mérve, főként az érvelésében bizonyítékok helyett felvonultatott költői, történelmi és mítoszi idézetek anekdotikusságának kétes fényében, ha elszigetelten állna szerzője művei között, és nem kapcsolódnék legalább a DE FINIBUS gondolataihoz.⁵⁰

De szerencsére korántsem csupán ahhoz kötődik, hanem mind szerzőjének, mind korának filozófiai problémavilágához. A Toldy mottójával végződő mondat előző részeiben nem véletlenül bukkannak föl a „probabilia” és „veri simile” jellegzetes fogalmai, amelyek Cicero más, ugyancsak szakszerűbb műveiből ismerősek, sőt szkeptikus filozófiai álláspontjának kulcsszavaiként értékelhetők.⁵¹ Bármennyire eleven vitakérdése maradt (legalább a XIX. század vége óta) a Cicero-szakirodalomnak, hogy a bölcselő egész pályafutására jellemző-e a Philóntól és a kései akadémiától tanult szkeptizmus, vagy ezt fiatalkori lelkesedése múltán elhagyta, és csak kései műveiben tért meg Karneadész és Philón tanaihoz,⁵² vagy nem is kellett elszakadnia egy olyan irányzattól, amely a biztos tudás megszerezhetőségének tételén kívül bármilyen álláspontot *lehetségesnek* tartott,⁵³ annyi bizonyos, hogy életműve sokat köszönhet ennek az ösztönzésnek, és Toldy választása olyan mondatra esett, amely szerzője filozófiai fejlődésének egyik legállandóbb tanulságát összegezi. A belőle mottóul kiszemelt rész sem esetleges, sőt Cicero gyakori témáját általánosítja, amely a TUSCULANAE DISPUTATIONES évében (i. e. 45) alig pár hónappal korábban írt ACADEMICA lapjain is nemegyszer (feltűnően hasonló szavakkal) előfordul, például a dicséretnek szánt feltételezésben, mely szerint Arkeszilaosz nem makacskodásból és győzni vágyásból („*non pertinacia aut studio vincendi*”)⁵⁴ szállt vitába Zénóonnal, vagy a megfigyelésben, mely szerint a legtöbb ember hajlamosabb kedvenc tévtanait körömszakadtig védeni, mintsem a makacskodást abbahagyva („*sine pertinacia*”)⁵⁵ valami igazabbat keresni helyettük. Mi több, a mondatból Toldy mottója a filozófiailag többrétűen összetett, részben platonikus, vitaalapját tekintve helyenként epikureus, de meggyőződésében leginkább sztoikus mű gondolati szövedékének jellegzetesen sztoikus vezérfonalát emeli ki: a „*sine pertinacia*” és főleg a „*sine iracundia*” ugyanolyan szorosan összefügg a szentvelenség (apatheia) korai sztoikus értékével, mint ahogy a megcáfoltatást „*animo iniquo*” (dúlt lélekkel) fogadók megrovása az egykedvű (aequo animo) túrés sztoikus erényével. Amennyiben a cáfolás siker, a megcáfoltatás pedig kudarccal, ugyanaz érvényes rájuk, ami Seneca szerint a jó- és balsorsra: egyformán meg kell vetni őket.⁵⁶ Toldy választásának problémaérzékenységére vall, hogy a mottójával kihúzott cicerói szál a hellenisztikus filozófia legbenső kérdéseire vezet.

Más oldalról ugyanígy igazolja Toldy választott mottójának jelentőségét, ha immár nem a forrásául szolgáló szövegek eredeti összefüggésében vizsgáljuk, hanem alkalmazásának megcélzott területén, egy tudományosnak szánt irodalomtörténeti mű irányelveként. Keresve is alig találhatnánk lényegretörőbb és egyúttal (szükségszerű fogatkozásaival is) problémafeltáróbb elhatárolási kísérletét a tudományos magatartásnak a nem tudományostól, mint éppen a Toldy mottójával végződő cicerói mondat próbálkozása, hogy a valószínűség lehetséges fokáig haladók meggyőzőhetőségét elhatárolja a dogmaszerű tételek feltétlen, kötelező és ezért hajthatatlan védelmétől. A megcáfoltatás azokat háborítja fel, mondja itt (a második könyv bevezetőjében) Cicero, akik rabjává lettek, és hívéül szegődtek („*quasi addicti et consecrati sunt*”) biztosként és végérvényesként elfogadott bölcsességeknek („*certis quibusdam destinatisque sententiis*”), és ezáltal arra kényszerülnek, mintha gúzsba lennének kötve („*necessitate const-*

recti”), hogy a következetesség kedvéért olyan egyéb tételeket is védjenek („*defendere*”), amelyeket egyébként nem helyeselnének; *velük* szemben *mi*, foglal állást Cicero (még mielőtt a második könyv dialógusa elkezdődne), következtetéseinkben nem lépünk tovább annál, amit a valószínűség esetenként lehetővé tesz, és ugyanolyan nyugodt szívvel vagyunk készek cáfolni, mint megcáfoltatni.⁵⁷ Ezt közvetlenül megelőző bekezdésében ugyan maga Cicero is utalt az *ACADEMICA* négy könyvére, mint amelyekben elég pontosan kifejtette mindazt, amivel az akadémiai filozófia alátámasztható,⁵⁸ de magyar tudománytörténeti szemszögből nézve lesz igazán fontos, hogy éppen a tudósi-filozófusi magatartásmény vonatkozásában érintkezik a *TUSCULANAE DISPUTATIONES* idézett mondata legszorosabban az *ACADEMICA* idevágó részeivel. A *RELIGIO ACADEMICI* című tanulmányát író Kerényi Károly ugyanis éppen az *ACADEMICA* gondolatvilágából (*LIBER SECUNDUS*, c. 7–8.) emelte ki Cicero egy szembeötlően hasonló megfogalmazását, hogy a feltétlen dogmavédelmi kényszertől mentes, szabadon kételkedő igazságkeresést a tudósi létforma egyik ősmintájává, sőt a valódi tudósmagatartás mindenkorri jelképévé avassa.⁵⁹ Bár Kerényi valószínűleg nem tudta, hogy Toldy egykori nyomdokaiba lépve tér vissza ihletért Ciceróhoz, sokatmondó egyezés és történeti paradoxon, hogy a XIX. századi magyar nemzeti irodalomtörténet-írás, illetve a XX. századi magyar klasszika-filológia úttörője egyaránt a kétezres éves Cicerót, sőt neki is pontosan ugyanazt a gondolatmenetet vette alapul, noha más-más helyről és különböző módon idézve, hogy saját tudományosménye megvilágításával és az addigi gyakorlatnál korszerűbb módszer kijelölésével új irányt mutasson diszciplínája fejlődésének.

Cicero-idézetekkel megvilágított céljuk mögül árnyékszerűen kirajzolódik, hogy mi lehetett az a magyar hagyomány, amelytől Toldy *már*, Kerényi *még mindig* szükségesnek tartotta eltéríteni szaktudományát. Közelebbről megvizsgálva árulkodó, hogy a Kerényi idézte részlet és kontextusa milyen elemeiben hasonlít leginkább a Toldy választotta mottóra és eredeti szövegkörnyezetére: a dogmahívók mint *ők* („*alii*”, „*eos qui*”), illetve a valószínűségpártiak mint *mi* („*nos*”, „*a nobis*”, „*nostra*”, „*nostris*”, „*nostrae*”) következetes nyelvtani-retorikai szembeállításában; a saját vélemény polemikus kifejtésének és az ellenvélemények neheztelés nélküli elviselésének összekapcsoltan hangoztatott eltökéltségében („*nos autem quoniam contra omnes dicere quae videntur solemus, non possumus quin alii a nobis dissentiant recusare*”); a bizonyítani nem tudott valószínűség feltételes elfogadásában („*nos probabilia multa habemus, quae sequi facile, adfirmare vix possumus*”); a szemben álló álláspontok kipróbálásával megközelíteni remélt, de biztosan nem azonosítható igazságnak (és megismerése határainak) komolyanvételében, sőt az így felfogott igazság keresésének egyedüli céllá avatásában, aminek szinte hitvallásszerű összefoglalása az *ACADEMICA* gondolatmenetében akár a majdani *TUSCULANAE DISPUTATIONES* célkitűzésének is beillik: „*neque nostrae disputationes quidquam aliud agunt nisi ut in utramque partem dicendo eliciant et tamquam exprimant aliquid quod aut verum sit aut ad id quam proxime accedat*”. Szempontunkból azonban mindezeknél fontosabb hasonlóság rejlik a „*defendere*” (védelmezni) vízváltótává tételében, melynek jelentőségét Cicero már itt olyan szuggesztíven tudta érzékeltetni, hogy az mintául szolgáló Kerényi számára, amikor a védelmi feladat szabad elhárítása vagy feltétlen kiszolgálása között húzta meg a végső határvonalat, amelynek mentén a tudományos és nem tudományos magatartás szétválasztható. Azok, idézi Kerényi innen Cicerót a dogmatikusokról, csak annyiban különböznek tőlünk, akadémiai tudósoktól vagy filozófusoktól, hogy nem kételked(het)nek mindannak igazságában, amit védenek („*illi non dubitant quin ea vera sint quae defendunt*”), nekünk ellenben szabad önállóbban és kor-

látozatlanabban ítélnünk, ugyanis semmiféle kötelező előírást nem kell védelmeznünk („*hoc autem liberiores et solutiores sumus quod integra nobis est iudicandi potestas nec ut omnia quae praescripta a quibusdam et quasi imperata sint defendamus necessitate ulla cogimur*”).⁶⁰ Leginkább tehát a tudománynak *mint feltétlen nemzeti védíratnak* akart mind Toldy, mind Kerényi véget vetni, amikor az igazság mindenekfölötti keresésének ugyanazt a cicerói eszményét választották a tudomány irányjelzőjéül. Ehhez képest ágazati és fázisbeli különbség, hogy Toldynál mint a magyar nemzeti irodalom történésznél az igazsághoz való háboríthatatlan ragaszkodás ethosza még a hazafias elkötelezettséget hangsúlyozó ovidiusi gondolat szükséges kiegészítőjeként jelent meg, a hazafias elkötelezettség viszont magába szívta a vallási értékeket, ezzel szemben a klasszika-filológus, illetve saját meghatározása szerint ókortudós Kerényinél a tudományos igazság keresésének kultusza már önmagában áll, ő nem nemzeti, hanem egyetemes tudományeszménnyel dolgozik, mely azért nem szorul többé kiegészítésre, mert közvetlenül magába foglalja a vallás lényegének tartott részét. Eszményállítás közben *elvileg* egyikük sem számolt azzal, hogy a történeti tudományok sokszor kifejezetten egy védelmi kötelezettség jegyében születnek és fejlődnek, mint teher alatt nő a pálma, de gyakorlatukból mindketten ismerték a tudománytól elvárt védő-igazoló szolgálat elvállalásának veszélyeit. Toldy azonban a *magyar* irodalom történészeként és majdnem egy évszázaddal korábban dolgozva még legföljebb ellensúlyozhatja és korszerűsítheti azt a nemzetvédelmi szempontot, amelyet a görög–latin irodalom és vallás tudósa már megpróbálhat teljes egészében kiküszöbölni. Toldytól a maga diszciplínájában és korában legalább annyira merész célkitűzés volt nemzet és tudomány érdekeinek kiegyensúlyozott összeegyeztetése, mint Kerényitől az ókortudomány egyetemességének és nemzeti vonatkozásának együttes hangsúlyozása.

Toldy két mottójának sokféleképpen ellentmondásos viszonyán látszik, és olvasmányából maga is tudhatta, hogy érdemi összeegyeztetésüket hallgatólagosan megígérve kegyetlenül nehéz feladatra vállalkozott. Nemcsak közvetlen elődeinél, hanem ókori példaképeinél is bőven láthatott mintát arra, hogy milyen nehéz a tárgyilagos igazságkeresést a hazafias kegyelettel, sőt bármiféle kegyelettel összehangolni. Mint mesterei és barátai úgyszólván kivétel nélkül, ő is jól ismerte Tacitusnak apósa tiszteletére „*professione pietatis*”,⁶¹ vagyis „*a rokon kegyelet megvallásával*”⁶² írott AGRICOLA-ját, amelyben a történész nem átallotta címszereplője katonai virtusát Nagy Sándoréhoz hasonlítani, amivel a „*pietastól túlradó vő alaposan elveti a sulykot*”.⁶³ Noha a XIX. századi magyar írói életrajzok e legfőbb klasszikus mintája, a „*sine gratia aut ambitione*”⁶⁴ (hála vagy karriervágy nélkül)⁶⁵ régi eszményét ünnepeelve már az elején elhatárolta magát a kapott vagy várt javakért részrehajló történetírástól, végül mégis joggal állapíthatták meg róla, hogy történetírás és szónoklat felemás elegyeként számos műfajt egyesített a történeti monográfiától a politikai pamfletig, köztük a panegyricust és gyászbeszédet (*laudatio funebris*), ezáltal eleve dicsőítő célzatú szöveg, sőt „*mentő irat*” lett belőle.⁶⁶ Kérdés azonban, mennyire látta az ilyesmit Toldy elkerülhető és elkerülendő tévútnak, illetve mennyire sejtette, hogy történetírás és ügyképviselési érvelés műfaji elegyítése, amit mottópárjának tanúsága szerint elfogadott, nem vezet-e *mindig* oda, hogy a tudományos ethoszból (Cicero szerint) kizárandó védelmi feladtvállalás előbbutóbb óhatatlanul visszakerül a tudós tevékenységébe, annak messzemenő szemléleti és retorikai következményeivel együtt. Ugyanez a kérdés általánosabban: vajon Toldy mennyire sejtette, hogy amit mélyreható gondolati és módszertani összeegyeztetés példájának szán, az olykor már nála is, a későbbi hagyományban pedig még gyakrab-

ban megreked a felületi kezelés szintjén, beérve a merőben retorikai látszategység olyasfajta csillogó, de hámlékony fedőrétegével, amilyen néhány évtized múlva Riedl Frigyes fő művén, az irodalomtörténeti pozitivizmus magyar mintaművének tartott Arany-monográfián (1887) próbálja eltakarni nemzeti gondviselési hit és schopenhaueri pesszimizmus lappangó ellentétét,⁶⁷ vagy amilyen Beöthy Zsolt rövid millenniumi irodalomtörténetén fedi majd az egyesíteni kívánt szemléleti hagyományok rejtett széthúzását. Végül legátfogóbban úgy is föltehetjük a kérdést: amit mottói párosításával Toldy ígért, teljesíthetőségében bízva, az elvileg tökéletesen kivitelezhető program vagy *eleve* kudarcra volt ítélve? Ha ugyanis a költői elbeszélésre utaló ovidiusi „*referre*” szimbolikus beszédaktusának összeegyeztetése a meggyőzésre utaló cicerói „*refellere*” életbeli vitahelyzetével ugyanazt a két műfajt akarja a nemzeti irodalom történetében egyesíteni, amit Quintilianus valaha szétválasztott és egymást kizárónak állított: a magáért az elbeszélésért írott („*scribitur ad narrandum*”) prózai költeményt („*carmen solutum*”) a tárgyalási ügymenetben bizonyításra készített („[scribitur] *ad probandum*”) szónoki beszédével,⁶⁸ akkor nem *szükségszerű-e*, hogy a meggyőzésre vagy bizonyításra is szolgáló történet a saját nemzeti kultúra igazolását célozza? Nem kell-e az egyik szempontért óhatatlanul feláldozni a másikat? Annál is inkább, mert (Foucault után) kétséges, hogy létrejött-e bármikor (és egyáltalán létrejöhet-e) olyan tudomány, amelynek nincs más elkötelezettsége, mint hogy tudomány legyen. (Darázsfészekbe nyúlok: aki daliásabb nemzeti őseredetre vágyva még ma is a halzsiros atyafiság miatt veti el a finnugor nyelvrokonság tételét, az kirívóan tudományon kívüli bálványnak hódol, de vajon eljuthatunk-e valaha olyan téziséig, amely kevésbé szembeötlően vagy akár észrevétlenül sem igazodik külső idolumok tiszteletéhez, főként a „*patriae facta*” dolgában?)

Bármennyire sorsdöntő tudománytörténeti kérdések, visszatekintve nyilván sokkal könnyebb észrevenni őket, mint Toldy első irodalomtörténetének írásakor lehetett. A tisztázást megnehezíthette, hogy Toldy ovidiusi mottójának szövegkörnyezetében a „*referre*” egy vergiliusian nagyszabású hazafias *eposzra* utalt, aminek analógiájára az irodalomtörténet-írás tudományos főműfaja is az elbeszélésért készülő költői írásműnek számíthatott, ebben az értelemben pedig témája, a „*patriae facta*” is *esztétikai* értékének része lett volna; másfelől a meggyőzésért vagy bizonyításért létrehozott (eszközértékű) szöveg viszont kifejezetten „*sine pertinacia*” és „*sine iracundia*”, vagyis nyugodt, részrehajlástól mentes érvelés akart lenni. A különös paradoxonnál, mely szerint az irodalomtörténet éppen mint költemény lehetett hazafias elkötelezettségű, mint ügyszómonként szónoki beszéd viszont köteles volt megőrizni nyugodt pártatlanságát, nyilván szembevetőbb volt a kétféle műfaj egyesítésének azonnali jutalma: a hazafias-nemzeti epikai (költészeti) és ügyvédi (szónoki) funkció együttese megsokszorozta az új tudományos műfaj használati értékét, ugyanis kiválóan alkalmazta a nemzet képviselőre narrátori szerepét, beszédhelyzetét és beszédmódját kezdettől e két funkció együttese szabályozta, létrehozván az irodalomtörténész narrátori alakmását mint a (nemzeti) közösség szószólójaként fellépő és a transzcendens hatalomnál közbenjáró paraklétozi szerep kései leszármazottját, e szerepnek megfelelő képviselői beszédmóddal, mely nyelvtani és retorikai alapsajátosságaival (többes szám első személyű alanyával, közös ősökre utaló genealógiai metaforáival, a régebbi korok irodalmát jogfolytonos köztulajdonná avató birtokviszonyaival) megteremti, összefogja és igazolja közössége narratív identitását. Ugyanaz a tudományos műfaj, amely első mottója szerint az évszázadok során létrehozott irodalmi műveket mint egyazon haza tetteit készült elbeszélésébe szőni, képviselői beszédmódjával segített is megteremteni a nemzeti közös-

ség tudatát, azaz kulcskifejezése, a „*patriae facta referre*” nem véletlenül érintkezett Nietzsche meghatározásával, miszerint a korabeli európai nemzetek legtöbbje „*res facta*”, művi úton alkotott képződmény: a műveket körülbelül úgy alkotta meg (metaforikusan) a haza, ahogy a nemzetet a művekről szóló irodalomtörténet. Ahogy pedig megalkotásának módjára nézvést a nemzet mint „*res facta*” Nietzsche szerint költött és festett dolog, „*res ficta et picta*”,⁶⁹ csíráként már az ovidiusi mottóban ott rejlett a lehetőség, hogy az irodalomtörténet elbeszélő aktusaként végrehajtott „*referre*” tudományos eredetközösségi fikciót hoz létre, mely tudatformáló hatásával lehetővé teszi, sőt elősegíti, hogy a nemzet mint „*res ficta*” létrejöjjön. Mindezt a mottópár második felével egyesítendő nem csupán azt a régóta (magyar földön legalább a XVIII. század kezdete óta) mélyülő szakadékot kellett áthidalni, amely a védelmi funkció megkívánta célzatos elbeszélés („*patriae facta referre*”), illetve a tudományos igazságkeresés megkívánta szenttelen és elfogulatlan érvelés („*refellere sine pertinacia*”) között tátongott, hanem áthidaló beszédmódot kellett teremteni a megvédendő hazának és kultúrájának szakralizálódása, illetve a tudományos szakszerűség evilágisága között.

Az utóbbi áthidalásra azért volt szükség, mert nemigen lehetett még kizárólagosan a világi szaktudományoszményt választani, amikor a századközép mérvadó irodalmárai és történészei olykor még azt sem tudták eldönteni magukban, hogy a történettudományok eredményeire a nemzetvallás istentisztelete keretében vagy annak ésszerű kritikájaként volna inkább szükségük. Jó példa e dilemma megérzésére és a (föltehetőleg észre sem vett) ismeretelméleti problémáinak szőnyeg alá söprésére, hogy a századközépi magyar írói és tudományos világ szürke eminenciása, Csengery Antal előbb megdicséri Teleki József HUNYADIÁK KORA című munkáját szenvedélymentes pártatlanságáért, kiemelve, hogy a műben érezhető hazafiasság „*nem oly szűk látkörű, hogy a hon határain túl is meg ne látná, nem oly igazságtalan, hogy elleneinkben is el ne ismerné az érdemet*”,⁷⁰ majd (a negyedik kötet megjelenésekor írott következő cikkében) kifejti, hogy ezt a művet a hazafias kegyelet családi szertartásaként kellene olvasni, ahogy az angolok olvassák a vasárnapi istentisztelet után hazatérve az ő Macaulay-juktól Anglia történetét, mely közvetlenül a BIBLIA mellett áll szekrényeikben. „*Tiszteletreméltó nép, mely így becsüli meg nagy íróit: boldog nép, mely a mint vallásos érzelmeinek eleget tett, a hazafiúság oltárán áldozik. Előbb kibékül istenével, – aztán elmerül hazája múltjába, s hasznos tanulások mellett, mély lelkesedést, erős nemzeti önértetet merít olvasmányjaiból.*” Csengery az Irán hegyein valaha lobogott szent tűzhöz hasonlítja ezt a nemzeti lelkesedést, amelyet ugyanúgy állandóan szítani kell, hogy ki ne aludjék, és leginkább történelmi művekkel lehet ébren tartani. Érdemes megfigyelni, hogy a vallási hasonlatsorozat csúcspontján milyen kis lépés kell csak ahhoz, hogy e könyvismertetésnek indult cikk mind lelkesültebb szövegében egyszer csak visszhangozni kezdjen a reformkori hősepika zengzetes és magasztos nyelvezete, annak jellegzetes szó szerkezeteivel, a nemzetképiseleti beszédmód többes szám első személyű birtokviszonyaival és eredetközösséget sugalló családi metaforáival, végül a belőlük szinte természetesen következő zömelyes vallomással. „*A régi dicsőség fénje keresztül ragyog hosszas időközön, s a késő unokát is fölhevíti. Ha egy idegen kalandjától sem tagadhatjuk meg részvétünket: mennyivel erősebb érzelmeket ébreszt keblünkben ama nagy tettek előadása, melyeket őseink műveltek s azon szerencsétlenségek olvasása, melyek atyáinkat érték. A kegyelet érzése szükségkép emeli s megszenteli mintegy az öröm és fájdalom vegyes érzelmét, mely keblünkben támad ilyenkor. Vélem legalább mindig ez történik, valahányszor egy-egy nagy korszakát olvasom e nemzet történeteinek.*”⁷¹ Látszólag talán könnyen összeegyeztethető, amit Csengery kíván, elvégre ő a *történész*től kér nemzeti pár-

atlanságot, viszont nem tőle vár egyszersmind kegyeletes elbeszélést (ahogy Toldy teszi ovidiusi mottójában), hanem az *olvasóktól* reméli az őseik történetével érzelmileg azonosuló, eredetközösségi elkötelezettséget, ráadásul az utóbbihoz e történetnek nem szükséges a dicső tettek felidézésére szorítkoznia, hiszen a szerencsétlenségek átélése ugyanúgy kiválthatja. Mégis nehéz elhárítani a kérdést, hogy vajon lehetséges-e nemzetileg pártatlanul megírni azt, aminek azután a nemzeti érzést kellene hevítenie. Képes lehet-e egy történész nem nemzeti szempontból válogatni, formálni és értékelni az elbeszélendő történet anyagát, tudván, hogy elkészülő tudományos művét a hazafias érzület istentiszteletének liturgikus szövegeként fogják használni? Amikor ugyanitt Csengery megdicséri Telekit, amiért az nem silányítja érdekszolgáló védíráttá, illetve ügyvédi aktussá a történetírást, hanem megmarad a pártatlan bíró szerepében, aki nyugodtan és szenvedélytelenül csak az örök igazságra figyel,⁷² akkor bizonyosan összhangban áll Teleki eszményével, aki a HUNYADIAK KORA MAGYARORSZÁGON előszavában nyilvánvalóan kritikának szánta, hogy Pray „nem egészen részrehajlatlan”, a saját törekvését pedig azzal jellemezte, hogy „magát a tárgyat és a változhatatlan igazságot vévén szemügyül” olyan könyvet akart írni, amely „az eseményeket úgy adja elő, mint valósággal történtek”,⁷³ de ha Teleki és Csengery egyezik is abban, hogy nem zavartatták magukat e (megfogalmazásában rankei jellegű, eredetében nagyrészt tacitusi) eszmény lappangó hermeneutikai problémáitól, mindkettejük esetében megkerülhetetlen utólag a kérdés, hogy vajon tudhatná-e bárki szemügyre venni „magát a tárgyat”, az aktus ismeretelméleti akadályaitól most eltekintve, ha saját közösségének e megszemlélés írásbeli eredményére a hazafias érzelmi elkötelezettség szakralizálódott közegében volna szüksége. Toldy mottópárosa e korabeli ellentmondás mindkét felének megpróbált igazságot szolgáltatni kettős eszményével.

Mottópárosával a nemzeti tudományként felfogott irodalomtörténet-írás egészének fölöttéte alapkérdését, amely öntudatlan vagy tudatos dilemmaként szakmai utódai több nemzedékét fogja elkísérni: hogyan egyeztethető össze a mindenkori (mégoly változó fogalomkörű) irodalmi hagyománynak mint a haza tetteinek vergiliusian, a pius Aeneashoz illően fenséges elbeszélése az igazság keresésére szorító, eltéríthetetlenül tárgyilagos érveléssel? Bár első irodalomtörténete a középkor végénél abba maradt, vagyis nem kellett a maga közelmúltjának vagy jelenének legszemélyesebb elkötelezettségeivel számot vetnie, Toldy hamarosan tapasztalta a kétféle követelmény együttesének bénító súlyát. Néhány évvel az ovidiusi–cicerói mottópáros papírra vetése után, 1855 végén az elhunyt Vörösmarty fölött akarna gyászbeszédet mondani, de nem tudja rászáni magát, és Kazinczy Gábornak előbb arról panaszkodik, hogy körülötte számosan már nagyobb költőnek ítélik Aranyt és Petőfit, mint a szerinte felülmúlhatatlan Vörösmartyt, majd ennek kommentárjaként olyan idézetet sző levelébe, amely helyzetét kimondatlanul, de félreérthetetlenül éppen Aeneaséval rokonítja: „*Vox faucibus haeret. Ingerlett vagyok; pedig a Vörösmarty emlékszőnokának nem polemizálva, hanem tárgya illethellen nagysága biztos érzetében, nyugalmas méltósággal kellene szólania.*”⁷⁴ „*Vox faucibus haeret*”, vagyis torkán akad a szó, nem jön ki hang a torkán, amikor szíve szerint mást kellene mondania, mint az új közvélekedés elvárna és talán a történeti fejlődés egésze iránti történészi méltányosság igényelné. Nem fűzi hozzá, honnan veszi a latin kifejezést, de valószínűleg számított rá, hogy a római irodalomban fordítóként otthonos Kazinczy Gábor föl fogja ismerni az AENEIS különösen emlékezetes, sokat idézett⁷⁵ IV. könyvéből, a szerelmi epizódból származó fél sort, mely ott a főhős lelkiállapotát sorsának talán legdöntőbb fordulójánál jellemzi, épp miután Jupiter küldöt-

te, Mercurius emlékeztette őt kötelességére, miszerint el kell hagynia Didót, hogy új hazát alapítson Itáliában. Aeneas önkívületbe esett, haja égnek állt a borzalomtól, hangja elfúlt („*At vero Aeneas ad spectu obmutuit amens / arretractaeque horrore comae, et vox faucibus haesit*”), de a következő pillanatban máris kész volt elszakadni vonzalma édes földjétől és követni az isteni parancsot („*ardet abire fuga dulcisque relinquere terras, / attonitus tanto monitu imperioque deorum*”). (IV. 279–282.) Aeneas nagy dilemmájának fizikai tünetét magára alkalmazva (a múlt idejű „*haesit*” ige jelenbeli „*haeret*”-re változtatásával) Toldy aligha csupán szólásmondásként, vagyis eredeti vonatkozásaitól teljesen függetlenül akarta használni a kifejezést; nem tudni ugyan, mennyit kívánt a saját helyzetére vonatkoztatni, mutatis mutandis, Aeneas elnémítóan gyötrő vívódásából személyes kötelék és alapítói kötelezettség ellentétes vonzásai között, de föltehetőleg átérezte a lehetséges párhuzamot Aeneas szerelmi vesztenivalója és birodalomalapítói küldetése, illetve a maga baráti vesztesége és a búcsúbeszédben rá váró irodalomtörténeti feladat, sőt akár tudományalapítói megbízatása között. Ahogy 1851-ben, mindössze négy évvel korábban, első irodalomtörténete ovidiusi mottójával a *pius* jegyében határozta meg a haza dolgait elbeszélő nemzeti irodalomtörténet érdemét, vagyis Aeneas vergiliusi jelzőjével mérte saját elvégzendő feladata értékét, most a Jupiter és Róma iránti kötelességére, vagyis szintén a *pietas* kötelmeire emlékeztetett Aeneas vergiliusi jellemzéséből kölcsönöz szavakat, hogy érzékeltesse saját meghasonlását a nemzeti irodalom igazságosan bemutatandó egésze és egy hozzá közel álló múltbeli része között. Feszült lelkiállapotából és ingerült reagálásából vélhetően érezte, hogy irodalomtörténeti szerepe kedvéért neki is el kellene fogadnia a formálódó új közmegegyezést a költészet továbbfejlődéséről, szükséges volna lélekben elszakadnia ifjúkora rajongott költőjétől, hogy továbbléphessen, de a maga személyes köteléke, nemzedéki és irányzati elkötelezettsége bénítóan fogva tartotta. A kétféle tét hasonlósága ellenére a dilemma végül különbözőképp oldódik meg: a vergiliusi metafora szó szerinti jelentése, a beszédképtelenség csak egy pillanattal némítja el Aeneast, amíg nem tudja, milyen szavakkal merje közölni a rossz hírt az őrző királynővel (IV. 283–284.), de hamarosan (IV. 333–361.) megtalálja a hangját, és bár Vergilius szerint röviden („*pauca*”), valójában hosszú tirádával igyekszik megnyugtatni és elfogadtatni vele a maga kötelességtudó választását; ezzel szemben a korábbi véleményeit egyébként oly sokszor helyesbítő Toldyban nemcsak az adott pillanatban fúlt el a múltbeli kötődés történeti felülbírálásának erélyes szava, hanem későbbi felolvasott vagy kinyomtatott nyilatkozataiban is legföljebb csak kerülgeti vagy készülődik hozzá, de végül soha nem tudja kimondani. Abban mind a hazafiasan felséges elbeszélésre ösztönző ovidiusi, mind a felingerelhetetlen érvelésre sarkalló cicerói mottó egyezett volna, hogy neki „*tárgya illethetlen nagysága biztos érzetében, nyugalmas méltósággal kellene szólnia*”, de éppen ez a kikezdhetsen nyugalom bizonyult mindinkább elérhetetlennek: az „*ingerlett vagyok*”-tól egyre messzebb került a „*sine pertinacia*” és „*sine iracundia*”. Pedig Toldy mintha csak példát akart volna mutatni eszményei megvalósíthatóságára: nem adta föl egykönnyen sem a „*patriae facta referre*” elbeszélés, sem a „*sine iracundia*” érvelés együttes szándékát. Sikerült-e végül leküzdenie érzéseit vagy sem, igyekezete meghatározott egy egész tudománytörténeti korszakot, mely hitt abban, hogy az effajta igyekvés végül sikerrel járhat, remélni tudta, hogy az ovidiusi és cicerói mottók nem zárják ki egymást, és meg volt győződve róla, hogy az irodalomtörténet-írás lehet hazafias kegyeletű nagyelbeszélés és eltéríthetetlenül igazságkereső érvelés *egyszerre*.

Jegyzetek

1. Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE I–II. Pest, Emich Gusztáv, 1851. (A továbbiakban: Toldy, 1851.) I. köt. II. o.
2. Toldy, 1851. I. köt. II. o.
3. TOLDY FERENC HÁTRAHAGYOTT IRATAIBÓL. [Kiad. Toldy István.] *Budapesti Szemle*, 1879. (A továbbiakban: Toldy, 1879.) 19. köt. 388.
4. Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, 1856. február 7. MTA Kézirattár. M. Ir. Lev. 4-r. 126.
5. Toldy Ferenc: VIRÁG BENEDEK, „A NEMZETI LÉLEK TÜZES ÉBRESZTŐJE”. Virág Benedek: MAGYAR SZÁZADAI I–V. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, Heckenast Gusztáv, 1862–1863. I. 7–8.
6. Toldy, 1879. 19. köt. 388–389.
7. Toldy Ferenc Kazinczy Gábornak, 1855. december 4. MTA Kézirattár. M. Ir. Lev. 4-r. 126.
8. Toldy, 1879. 19. köt. 388–389.
9. Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, 1823. november 19. és 30. BAJZA JÓZSEF ÉS TOLDY FERENC LEVELEZÉSE. S. a. r. és jegyz. Oltványi Ambrus. Akadémiai Kiadó, 1969. (A továbbiakban: BAJZA–TOLDY, 1969.) 67.
10. Quint, David: EPIC AND EMPIRE: POLITICS AND GENERIC FORM FROM VIRGIL TO MILTON. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 78. (A továbbiakban: Quint, 1992.) 50–96.
11. Tarrant, R. J.: POETRY AND POWER: VIRGIL'S POETRY IN CONTEMPORARY CONTEXT. In: THE CAMBRIDGE COMPANION TO VIRGIL. Ed. Martindale, Charles. Cambridge, Cambridge University Press, 1997. (A továbbiakban: VERGILIUS, 1997.) 61–63.; Anderson, William S.: FORM CHANGED: OVID'S *METAMORPHOSES*. ROMAN EPIC. Szerk. Boyle, A. J. London és New York, Routledge, 1996. (A továbbiakban: Boyle, 1996.) 112–118.
12. Szilágyi János György: AZ „ÁTVÁLTOZÁSOK” KÖLTŐJE. Szilágyi János György: PARADIGMÁK. TANULMÁNYOK ANTIK IRODALOMRÓL ÉS MITOLÓGIÁRÓL. Magvető, 1982. 31–59.
13. A vita összegzését és bibliográfiai adatait I. Sorelius, Gunnar: SHAKESPEARE'S EARLY COMEDIES: MYTH, METAMORPHOSIS, MANNERISM. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Anglistica Upsaliensia*. Vol. 83. Uppsala, 1993. 29.
14. Tarrant, R. J.: POETRY AND POWER: VIRGIL'S POETRY IN CONTEMPORARY CONTEXT. VERGILIUS, 1997. 183.
15. Quint, 1992. 77–79. (Meg kell jegyezni, hogy a császárdicsőítés utolsó sorai valószínű feltevés szerint már a 14-ben uralomra került Tiberiuszhoz szólnak, tehát már a száműzetésben készültek, az új uralkodó meglágyítására.)
16. Ovidius Naso, Publius: AMORES. SZERELMEK. Latinul és magyarul. Ford. és jegyz. Gaál László. 1961. 16–17. Vö. Tarrant, R. J.: POETRY AND POWER: VIRGIL'S POETRY IN CONTEMPORARY CONTEXT. VERGILIUS, 1997. 61.
17. Anderson, William S.: FORM CHANGED: OVID'S *METAMORPHOSES*. Boyle, 1996. 110–111.
18. Ovid: TRISTIA. EX PONTO. Latin és angol nyelvű kiadás. Ford. Wheeler, Arthur Leslie. The Loeb Classical Library. LCL. OVID VI. Cambridge, Massachusetts, London, 1996. 94.
19. Cicero: DE INVENTIONE, II. könyv, c. 66. DE L'INVENTION. Latin és francia nyelvű kiadás. Ford. Achard, G. Paris, Les Belles Lettres, 1994. 176.
20. Szász Károly: A VILÁGIRODALOM NAGY EPOSZAI I–II. Révai Irodalmi Intézet, 1881–1882. I. 455–457.
21. Toldy Ferenc: A TÖRTÉNETTUDOMÁNY ENCYCL. ÉS METHODOLOGIÁJA. 1863/4. II. pénteken, 11–12. Toldy Ferenc hagyatéka. Toldy Ferenc magyar történeti előadásaihoz. Egyetemi jegyzetek. (Saját kezű kézirat.) MTAK. Tört. 4-r. 29. sz. 80–82.
22. VERGILIUS ÖSSZES MŰVEI. Ford. Lakatos István, utószó Borzsák István, jegyz. Lakatos István. Európa, 1984. 351.
23. Vö. Borbély Szilárd: HORVÁT ISTVÁN ÉS VÖRÖSMARTY MIHÁLY: TÖRTÉNETI ÉS IRODALMI FIKCIÓ TALÁLKOZÁSA. In: VÖRÖSMARTY ÉS A ROMANTIKA. Szerk. Takáts József. Pécs, Művészetek Háza, Budapest, Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet [2001]. 114.
24. Kerényi Károly: RELIGIO ACADEMICI. *Pannonia* 4 (1938), 320–329., illetve Kerényi Károly: HALHATATLANSÁG ÉS APOLLÓN-VALLÁS. ÓKORTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK 1918–1943. Vál. és s. a. r. Komoróczy Géza és Szilágyi János György. Ford. Kövendi Dénes, Szerb Antal, Tattár György. Magvető, 1984. (A továbbiakban: Kerényi, 1984.) 323–332.
25. RES GESTAE DIVI AUGUSTI. DAS MONUMENTUM ANCYRANUM. Herausgegeben und erklärt von Diehl, Ernst. Dritte Auflage. Bonn, A. Marcus und E. Weber's Verlag, 1918. 44.
26. Quint, 1992. 78.
27. Tacitus: ANNALES I–III. (Auctores Latini

- XIII.) Szöveggond., bev. és jegyz. Borzsák István. Tankönyvkiadó, 1970. 44–45.
- 28.** Arnold idevágó nézeteinek összefüggéseiről másutt részletesebben írtam, l. THE IMPORTANCE OF MATTHEW ARNOLD'S CRITICAL THEORY. *Acta Litteraria*, 1978. 339–350. Vö. Kerényi Károly: HUMANIZMUS ÉS HELLÉNIZMUS. Kerényi, 1984. 254–257.
- 29.** Curtius, Ernst Robert: EUROPEAN LITERATURE AND THE LATIN MIDDLE AGES. Ford. Trask, Willard R. London és Henley, Routledge & Kegan Paul, 1979. 173–174.
- 30.** Burrow, Colin: VIRGILS, FROM DANTE TO MILTON. VERGILIUS, 1997. 83–84.
- 31.** Tasso, Torquato: ÉRTEKEZÉSEK A KÖLTÉSZET MŰVÉSZETÉRŐL ÉS KÜLÖNÖSKÉPPEN A HŐSKÖLTEMÉNYRŐL. Ford. Koltay-Kastner Jenő, Szegedi Eszter. Előszó Szegedi Eszter. Universitas Könyvkiadó, 1997. 24., 54–55.
- 32.** Vö. Leo, Ulrich: RITTEREPOS – GOTTESEPOS. TORQUATO TASSOS WEG ALS DICHTER. Köln, Graz, Böhlau Verlag, 1958. 31–40.; Király Erzsébet: TASSO ÉS ZRÍNYI. A „SZIGETI VESZEDELEM” OLASZ EPIKAI MODELLJEI. Akadémiai Kiadó, 1989. 39–41.
- 33.** Arany János: BETULIA HÖLGYE. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. Szerk. Keresztury Dezső. XI. PRÓZAI MŰVEK 2. 1860–1882. S. a. r. Németh G. Béla. Akadémiai Kiadó, 1968. (A továbbiakban: Arany, 1968.) 29–30.; Arany János: P. VIRGILIUS MARO AENEISE. Arany, 1968. 478–483.
- 34.** Arany János: ZRÍNYI ÉS TASSO. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. Szerk. Keresztury Dezső. X. PRÓZAI MŰVEK 1. S. a. r. Keresztury Mária. Akadémiai Kiadó, 1962. 438–439.
- 35.** ARANY SZÉLJEGYZETEI TASSO EPOSZÁHOZ. Király Erzsébet–Kovács Sándor Iván: „ADRIA TENGERNÉK FÖNNFORGÓ HABJAI”. TANULMÁNYOK ZRÍNYI ÉS ITÁLIA KAPCSOLATÁRÓL. Szépirodalmi, 1983. (A továbbiakban: Király–Kovács, 1983.) 239–257. Vö. Király Erzsébet–Kovács Sándor Iván: ARANY JÁNOS TASSO-KÖTETÉNEK MARGÓJEGYZETEI. Király–Kovács, 1983. 59–79.
- 36.** Arany János: A PÖRÖS ATYAFIAK. Arany, 1968. 49–50.
- 37.** Erdélyi János: ARANY JÁNOS KISEBB KÖLTEMÉNYEI. ERDÉLYI JÁNOS VÁLOGATOTT MŰVEI. S. a. r. és jegyz. Lukácsy Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961. 370.
- 38.** Erdélyi János: SZÉPÉSZETI ALAPVONALAK. Erdélyi János: TANULMÁNYOK. Franklin-társulat, 1890. (A továbbiakban: Erdélyi, 1890.) 514–516.
- 39.** Erdélyi János: TOMPA MIHÁLY VERSEL. *Magyar Szépirodalmi Szemle*, II. (1847.) 195.; Erdélyi János: A MAGYAR LYRA, 1863. Erdélyi, 1890. 246–249., 255., 262.
- 40.** Gyulai Pál: MŰVÉSZET ÉS ERKÖLCS. Gyulai Pál: EMLÉKBESZÉDEK I–II. Második, bővített kiadás. Franklin-társulat, 1902. II. 245.
- 41.** Gyulai Pál: SULYÁNSZKI ANTAL VALLÁSOS KÖLTEMÉNYEI. Gyulai Pál: KRITIKAI DOLGOZATAINAK ÚJABB GYŰJTEMÉNYE 1850–1904. Magyar Tudományos Akadémia, 1927. 16–18. Vö. Arany szerkesztői glosszájával a *Szépirodalmi Figyelő* I. évf. 11. számában, ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. Szerk. Keresztury Dezső. XII. PRÓZAI MŰVEK 3. GLOSSZÁK, SZERKESZTŐI ÜZENETEK, SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉSEK, ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁSOK. S. a. r. Németh G. Béla. 1963. 17.
- 42.** Arany János: BULCSÚ KÁROLY KÖLTEMÉNYEI. Arany, 1968. 107–108.
- 43.** Toldy Ferenc: BESZÉD SZÉPIRODALMUNK ÜGYÉBEN. Mondatott a Kisfaludy-Társaság VI. köz ülésében, febr. 6. MDCCCXLIII. TOLDY FERENC IRODALMI BESZÉDEI I–II. Ráth Mór, 1888. II. 296.
- 44.** Toldy Ferenc: AESTHETIKAI LEVELEK VÖRÖSMARTY EPICUS MUNKÁIRÓL. TOLDY FERENC KRITIKAI BERKE. Első kötet. 1826–1836. Ráth Mór, 1874. 42., 43–44.
- 45.** Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELENKORIG RÖVID ELŐADÁSBAN. Második, javított kiadás. I–II. Pest, Emich Gusztáv, 1868. I. 63.
- 46.** Ranke, Leopold von: GEORG GOTTFRIED GERVINUS. REDE ZUR ERÖFFNUNG DER ZWÖLFTEN PLENARVERSAMMLUNG DER HISTORISCHEN COMMISSION. *Historische Zeitschrift*, 27. Band, 1872. 142–143.
- 47.** Cicero: TUSCULANAE DISPUTATIONES. (The Loeb Classical Library. Cicero XVIII.) Latin és angol nyelvű kiadás. Ford. King, J. E. Cambridge (Massachusetts) és London, Harvard University Press, 2001. (A továbbiakban: Cicero, 2001.) 150–152.
- 48.** Bajza József Toldy Ferenchez, 1824. április 16.; Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1824. április 29.; Bajza József Toldy Ferenchez, 1824. május 6. BAJZA–TOLDY, 1969. 125., 128., 132. L. még 99., 100., 106., 107., 109., 112., 120., 122., 123.

49. Cicero, 2001. 10.
50. Douglas, A. E.: FORM AND CONTENT IN THE TUSCULAN DISPUTATIONS. In: CICERO THE PHILOSOPHER: TWELVE PAPERS. Szerk. és bev. J. G. F. Powell. Oxford, Clarendon Press, 1995. (A továbbiakban: Powell, 1995.) 198–199., 208–209., 213–215.
51. Glucker, John: PROBABLE, VERI SIMILE, AND RELATED TERMS. In: Powell, 1995. 115–143.
52. Vö. Görler, Woldemar: SILENCING THE TROUBLEMAKER: DE LEGIBUS I. 39 AND THE CONTINUITY OF CICERO'S SCEPTICISM. Powell, 1995. 85–113.
53. Long, A. A.: CICERO'S PLATO AND ARISTOTLE. Powell, 1995. 41–42.
54. Cicero: ACADEMICA. LIBER SECUNDUS. LUCULLUS. Cicero: DE NATURA DEORUM. ACADEMICA. (The Loeb Classical Library. Cicero XIX.) Latin és angol nyelvű kiadás. Ford. Rackham, H. Cambridge (Massachusetts) és London, Harvard University Press, 1994. (A továbbiakban: Cicero, 1994.) 452.
55. Uo. 476.
56. Seneca: AD LUCILIUM EPISTULAE MORALES. (Latin–angol kétnyelvű kiadás.) Ford. Gummere, Richard M. I–III. London, William Heinemann Ltd.; Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press; New York, G. P. Putnam's Sons, 1925–1934. II. 158.
57. Cicero, 2001. 150–152.
58. Uo. 150.
59. Kerényi Károly: RELIGIO ACADEMICI. *Pannonia* 4 (1938), 320–329., illetve Kerényi, 1984. 323–332. Vö. Cicero: ACADEMICA. LIBER SECUNDUS. LUCULLUS. Cicero, 1994. 474.
60. Cicero: Uo. 474.
61. Tacitus: DE VITA IULII AGRICOLAE. Cornelius Tacitus: LIBRI QUI SUPERSUNT. Tom. II. Fasc. 2. GERMANIA. AGRICOLA. DIALOGUS DE ORATORIBUS. Ed. Koestermann, Ericus. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) Lipsiae. B. G. Teubner, 1957. (A továbbiakban: Tacitus, 1957.) 35.
62. Borzsák István fordítása. TACITUS ÖSSZES MŰVEI I–II. Ford. Borzsák István. Jegyz. Zsolt Angéla. Európa, 1980. (A továbbiakban: Tacitus, 1980.) I. 10.
63. Borzsák István: TACITUS. In: VILÁGIRODALMI LEXIKON. Főszerk. Szerdahelyi István. XV. köt. Akadémiai Kiadó, 1993. (A továbbiakban: Szerdahelyi, 1993.) 22.; l. még Borzsák István: UTÓSZÓ. Tacitus, 1980. II. 473.
64. Tacitus: DE VITA IULII AGRICOLAE. Tacitus, 1957. 34.
65. Borzsák István fordításában „*sem kedvezés vagy önös érdek*”. Tacitus, 1980. I. 9.
66. Borzsák István: TACITUS. In: Szerdahelyi, 1993. 22.; l. még Borzsák István: UTÓSZÓ. Tacitus, 1980. II. 471.
67. Németh G. Béla: AZ IRODALOMTÖRTÉNETI POZITIVIZMUS MAGYAR MINTAMŰVE. (RIEDL FRIGYES ARANY-MONOGRÁFIÁJA.) Németh G. Béla: MŰ ÉS SZEMÉLYISÉG. IRODALMI TANULMÁNYOK. Magvető, 1970. 166–195.
68. Quintilian: INSTITUTIO ORATORIA. A Loeb Classical Library latin–angol kétnyelvű kiadása. Ford. H. E. Butler. I–IV. Cambridge (Massachusetts) és London, Harvard University Press, 1993–1996. IV. 18–22. Vö. Syme, Sir Ronald: TACITUS. Oxford, Oxford University Press, 1997. I. 110., 132–143.
69. Nietzsche, Friedrich: JENSEITS VON GUT UND BÖSE. VORSPIEL EINER PHILOSOPHIE DER ZUKUNFT. In: Nietzsche, Friedrich: WERKE IN DREI BÄNDEN I–III. Kiad. Schlechta, Karl. München, Carl Hanser Verlag, 2. átnézett kiadás, 1960. II. 717.
70. Csengery Antal: TÖRTÉNETÍRÓK ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS. CSENERY ANTAL ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI I–V. Bp., Kilián Frigyes, 1884. (A továbbiakban: Csengery, 1884.) III. 188–190.
71. Csengery Antal: TÖRTÉNETÍRÓK ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS. Csengery, 1884. III. 195–196.
72. Uo. III. 189.
73. Teleki József: HUNYADIAK KORA MAGYARORSZÁGON I–V. Pest, Emich és Eisenfels könyvnyomdája, 1852–1856. I. köt. IV., XIV–XV. o.
74. Toldy Ferenc Kazinczy Gábornak, 1855. december 4. MTA Kézirattár. M. Ir. Lev. 4-r. 126.
75. Mottóként is előfordult, l. Horvát István: NAGY LAJOS, ÉS HUNYADI MÁTYÁS HÍRES MAGYAR KIRÁLYOKNAK VÉDELMEZTETÉSEK A' NEMZETI NYELV ÜGYÉBEN. TEKÉNTETES, TUDÓS SCHWARTNER MÁRTON ÚR VÁDJAI, ÉS KÖLTEMÉNYEI ELLEN. Pest, Trattner János Tamás betűível, 1815.

G. István László

ÍTÉLETEDBŐL

És ítéletedből majd megszököm,
mert szélcsendből is kiszökik a szél,
nem lehet jósnak rajtam se átka –
érdemtelenül hív a kárhozat:
ugyanazt kapni levegőtelen,
készületlen tüdővel, mint a sok
megbékélt szem, amiben jár a fény,
és hív a körbe. Meg se szégyenít,
hogy tékozolhatatlan tartozásom
többet tud rólam, mint amennyit én
felejtani tudok. Nem bírom el:
arcod kivárhatatlan áradása
mint szigettelen tenger híz körül.

HITETLEN

Mindig egy időben nyugodni, kelni
elfáradtam, uram, én benned alszom,
és nem leszek nap, hogy édig se érjek,
s már visszahívsz. Jobb lesz nekem a másik,
a behajló bot (körkörös menet
helyett bolyongó lelkiismeret),
amit kezembe raksz, és nincs kezemnél:
bánatból vétket, bűnből bánatot
verni fel veled, hogy a kárhozat
alakot ne öltösn, fusson a porból.
Nekem nincs, uram, lélegzetemért
hitem, hullámokból kiérni nem
tudok – úgy gondoldj rám, hogy utánam ég,
aki elgondol, s elhamvad, ha nem –
Uram, ne játssz velem, ne védj a tűzzel.

Báthori Csaba

TISZTÍTÓVÍZ

Megint beültem. Ahogy péntekenként,
minden heti amortizáció
nyirkos fordulóján, többnyire önként
betelepszem a habzó, állítom,
üdvözítően szagos, bilikék
vagy körteszínű oldatba – ücsörgök
egy órácskát a kádban, csőre töltött
torokkal, csillangószőr ázalék.

Ó, kádak érces dalrepertoárja!
Mintha egy réges-rég betemetett,
hamis hangszekrény vagy őskori tárna
mélyéből törne fel, úgy dől kerek
gurguláimon, egymást hajtva-űzve
a fürge buksi *mókus fenn a fán*,
s egy méla, mákonyos gregorián,
kamaszkoromnak büszkesége, üdve.

Megcsiklandozom versmemóriám is
tél-túl: miközben körmöm puhul,
poros, bedugult pórusom kiázik,
s töcsköm keményen halhatatlanul
a forró fürdő első szakaszában,
eldünnögök nyolc Arany-záradékot,
öt Ady-füstöt s az *Apokrifot* –
az a csúcs, négy sorát fújom hibátlan!

Nedves, páramintás katarzisomban
ráültetem tíz hullámosra vált
ujjbegyem a vízhátra vagy a combom
lejtőjére, s nézem a dromedárt,
aki itt s most, a kádba dalmahodva
Arkhimédészt áldja, a görögöt,
s kilókat lead, legalább ötöt
pár percre, míg a vizet kiszorítja.

De amint kipukkan hájaska álmom,
s a vízszint, az is megrokkban picit,
megvacogok: kihűlt a lé. A kádon,
kád falon, a habok helyén barik,

kis szürke nyurga selymek, szöszgolyócskák
kunkorodnak, nyulacsákak úsznak, s a
tóban én, sárga viasz múmia
őrzöm a rút, förtelmes irhabundát.

Kiszállok. S miután érdes frottírba
távoztattam a nedvet, meredek
hüledve a nősténytág lefolyóra:
ott bugyborékol imént levetett
kígyóbőröm, ahogy sírva lenyargal
a lyukakon – indulhatok megint
porhüvelyemet nyúni odakint
s bőrsákomat megtölteni magammal.

EGYSZER ÉS EZERSZER

Te vagy. Te vagy a messi minden.
Tűt szór a szellem közeledben.
Szembe csillámlik szemeinkben
a lehető s a lehetetlen.

Kincsnek őrizlek, hogyha egyszer
letörli hullám alakunkat
a semmi – tudjalak ezerszer
megnevezni majd az azúrnak.

Egészen-e vagy darabokban
lépjük át, mondd, végleg hitetlen –
vagy mégis hittől meghatottan
az úrt, hol vár az ismeretlen?

Sem képekben, sem istenekben
nem teljesül, mi testivé lett.
Csak addig vagyok temetetlen,
míg lassú lángjaidba férek.

Burka Viktória–Vida Judith–Wizner Balázs

SZALAKÓTA – A ROMA ÉRDEKKÉPVISELET SORSA EGY ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI FALUBAN¹

Mit tehet a hajótörött, ha nem tud úszni, nincs csónakja, és a part messze van? Kezddjen el minden erejével kapálózni, hátha így partot ér? Nagy esélye van rá, hogy a mélybe süllyed. Vagy a víz felszínén lebegve várjon arra, hogy valamilyen csoda folytán megmenekül? Erre így sincs sok esélye, ám valószínűleg tovább fönny marad a felszínen.

Kutatásunk helyszíne Szalakóta, Magyarország északkeleti csücskében, a Cserehát dombjai között fekszik. A környék kedvezőtlen adottságai, szociális és gazdasági mutatói ellenére a cigány lakosság meglepő szervezeti aktivitását tapasztaltuk itt: a nyolcszáz lelket számláló, 60%-ban cigányok lakta faluban – országos szinten is egyedülálló módon – tíz roma civil szervezet működik a kisebbségi önkormányzat mellett. Tanulmányunk elsősorban arra keres választ, hogy a polgárosodástól talán legtávolabb lévő, gyöngye érdekérvényesítő képességgel rendelkező cigányság hogyan tud élni a politikai átalakulás kínálta lehetőségekkel. Hogyan tudja használni a jelentős anyagi, kulturális és kapcsolati tőkét igénylő civil érdekképviseleti eszközöket, valamint az újonnan létrejött kisebbségi önkormányzat intézményét? Vajon a civil szervezetek mennyire lehetnek eszközei az emberek aktivizálásának? Megtanulnak-e úszni, vagy a kapálózásban még mélyebbre kerülnek?

A szalakótai vizsgálat a cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenységét vizsgáló Szalai Júlia vezetésével folyó kutatássorozat kilencedik állomása.² Az adatfelvétel 2000 áprilisa és júniusa között zajlott. Az esettanulmányt mintegy negyven, magnóval rögzített interjú, valamint számos kötetlen beszélgetés alapján készítettük el: felkerestük a falu egykori és jelenlegi vezetőit, az önkormányzat és a civil szervezetek képviselőit, valamint a cigány és a nem cigány lakosokat.

A falu cigányságának története

A falu idősebb lakosai szerint már „szüleik idejében” is éltek cigányok Szalakótán, a falu két szélén, távolabb a nem cigányok által lakott területtől, ahogy az országban szinte mindenütt. A cigányok többsége a falu nincstelen parasztjaihoz hasonlóan zseléként dolgozott, saját földjük általában nem volt, egy-egy kis parcellát kivéve. Mások vályogvetésből, zenélésből, pásztorkodásból éltek, valamint – főleg az asszonyok – egy-egy parasztszaládkhoz jártak különböző ház körüli munkákat végezni, amiért terményben kaptak fizetséget.

¹ A tanulmányban szereplő helységek és személyek neveit megváltoztattuk.

² A TÖBBSÉGI-KISEBBSÉGI VISZONYOK NÉHÁNY SZOCIOLÓGIAI VONÁSA AZ EZREDFORDULÓ MAGYARORSZÁGÁN című kutatást a University of Stockholm, az OTKA, a NEKH és a Soros Alapítvány támogatta.

A háborút követően a falu cigány lakossága jelentős részben kimaradt a földosztásból. A parasztlakosság pedig a kényszerterjesztés miatt elvesztette a földosztás során kapott földjét. A föld elvétele és a kötelező beszolgáltatások miatt a parasztság életkörülményei jelentősen megromlottak. Sokak számára szinte az egyetlen kitérés lehetőség az iparban való elhelyezkedés volt. A hatvanas évek iparosítási politikájának részeként az olyan aprófalvas régiókban, mint a Cserehát vagy az Ormánság, a fejlesztéseket a minimumra csökkentették. A centralizáló, körzetesítő településpolitikát „el-sorvasztandónak” ítélte ezeket a területeket. A szellemi és anyagi tőkével rendelkező lakosok – akiket a térszerkesztés, földjeik „betagosítását” követően már nem marasztalt semmi – további jelentős része hagyta el a falvakat. Helyben elsősorban a szegényparasztok és a nincstelének gyermekei, valamint az idősebbek maradtak. Ugyanebben az időszakban a földuzzasztott, három község tsz-eiből összevont szalakótai tsz nemcsak a falubeli, hanem a környékbeli cigányoknak is munkalehetőséget biztosított. Ekkor sok cigány család telepedett le Szalakótán, nemcsak a közelebbi, hanem távolabbi településekről is. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a cigány lakosok aránya megnőtt a faluban. Ezzel párhuzamosan, az MSZMP 1961-es rendeletének³ megfelelően Szalakótán is megkezdődött a cigánytelepek fölszámolása. A jelentős elvándorlás következtében a cigány lakosok elsősorban az elhagyott parasztházakba költöztek be. A falu nem cigány lakosságának elvándorlása és ezzel párhuzamosan a romák egyre nagyobb arányú megjelenése egymást erősítő folyamat volt.

A visszaemlékezések szerint a cigányság a felemelkedés, egyenlővé válás érzésével, élményével élte át az említett időszakot. Addig elérhetetlen lehetőségek nyíltak meg számukra: bekerültek a falu belterületére, életkörülményeik javultak, a nem romákkal azonos munkahelyeken, adott esetben azonos beosztásban dolgozhattak. Ám az eddig patriarchális módon lenézett, lekezelt romák befogadása nem volt problémamentes. A romák integrációját nem kísérte a többségi társadalom elfogadása, hanem részben épp e folyamatnak köszönhetően a két etnikum között a feszültségek és ellenérzések növekedtek.

A rendszerváltás következtében a helyi lakosság jelentős részét foglalkoztató munkahelyek megszűntek a régióban. A tsz már a nyolcvanas években hanyatlásnak indult. Ekkor még a cigány lakosok – képzettebbé válásuk következtében is – el tudtak helyezkedni városi nagyvállalatoknál. A rendszerváltást kísérő recesszió azonban e munkahelyek gyors megszűnését és tömeges munkanélküliséget eredményezett. Azok a családok, amelyek a háború előtt, majd a szocializmus időszakában is vezető szerepet tölthettek be a falu életében, az első adandó alkalommal kézzelfogható, anyagi tőkévé váltották át a társadalmi helyzetükből adódó előnyeiket. A tsz-ben lévő munkagépek, a legjobb minőségű földterületek elsősorban az ő tulajdonukba kerültek. Ez az a három-négy nagygazda, akik jelenleg mezőgazdasággal foglalkoznak a nem cigány lakosság körében, és akik talán azért is, mert gyökereik több generáción át a községhez kötődtek, napjainkban is itt képzelik el jövőjüket. A településen ők azok, akik életképes – a szükséges minimális tőkével rendelkező – mezőgazdasági vállalkozásokat tudtak létrehozni. Gazdaságaik helyi viszonyok között sikeresnek mondhatók. Ám még így is kiszámíthatatlan és bizonytalan vállalkozásaik hosszú távú fennmaradása.

³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Kossuth Könyvkiadó, 1979.

A cigányság magasabb (középfokú) végzettségű, jobb helyzetű rétegéből is kerülnek ki vállalkozók, akik fakitermeléssel, mezőgazdasággal és építőipari tevékenységgel foglalkoznak. Megfelelő gépeik nincsenek, és különösen a mezőgazdaság esetében a szakértelem hiánya is akadályozza vállalkozásaik eredményes működését, melyek beindításához a roma vállalkozásokat segítő programok pályázati forrásait regionális, de talán országos összehasonlításban is kiemelkedő számban vették igénybe.

A munkaképes korú cigányok legfőlőbb idényjellegű napszámomunkát találnak a környéken. Bejelentés nélkül dolgoznak 1400–2000 Ft napi bérért, mely a nyári időszakban csökkenti ugyan kiszolgáltatottságuk mértékét, de mellette – a téli időszakban kizárólag – segélyekre szorulnak. Néhányan rendelkeznek valamennyi földterülettel, elsősorban azok, akik tsz-tagok voltak, és a kapott kárpótlási jegyet nem adták el, hanem földet vásároltak rajta. Sokan a ház körüli kiskertekben termelik meg alapvető szükségleteik egy részét, ami esetükben a létfenntartásukhoz meghatározó mértékben járul hozzá. Ahogy egyikük megfogalmazta: *„Szalakótán most már mindenkinek legalább egy házacskája van, s a kertet művelgetik. Legalább nem kell zöldségért szaladni ide vagy oda. Csak megtermeljük a saját magunk részét.”* A kisebbségi önkormányzat és különböző szervezetek vetőmaggal támogatják a családokat.

A falu perifériára kerülése, a lakosság elvándorlása, ezzel párhuzamosan a cigány lakosság megjelenése a településen élő két etnikum viszonyát, együttélésük kereteit alapvetően változtatta meg. Ha csak a felszínt nézzük, akkor napjainkban a faluban lakó cigányok és nem cigányok viszonylag békében élnek egymással, a „biztonságos” távolságtartás azonban mindkét fél részéről kitapintható. *„Nincs konfliktus, nem veszekszenek az emberek, mert nem mernek. Inkább nem szólnak.”* A „többség” azzal szembesül, hogy településükön a közéletben is egyre aktívabb cigányok maholnap még a falu vezetésébe is bekerülhetnek, amit nehéz elfogadnia egy közösségnek, hiszen szülei emlékében a cigányok még a faluszéli vályogviskókban éltek, s ők maguk is erős ellenérzésekkel viseltetnek a cigányság iránt. A romák pedig életkörülményeik elviselhetetlensége és helyzetük kilátástalansága miatt egyre elkeseredettebbek. A ki nem mondott szavak mögött feszültségek lappanganak.

Az etnikai különbségek persze könnyen elterelhetik a figyelmet arról, hogy a helyi társadalom másként strukturálódik anyagi, hatalmi és etnikai dimenziók tekintetében. Ezeknél még jelentősebbnek érezzük azt a törésvonalat, amely a megélhetési stratégiák két típusa között osztja meg a helyi társadalmat. A falu többsége megpróbál a „felszínen lebegni”: a nem cigány, viszonylag jól képzett lakosok állami intézményekben vagy a kereskedelemben vállálnak rosszul fizető munkát, az idősebbek alacsony nyugdíjból élnek; a cigány lakosok pedig javarészt segélyekből és napszámából tengődnek. Ez nem vezethet máshoz, mint a korábbi anyagi és társadalmi helyzet szinten tartásához vagy lassú romlásához. Ezzel szemben a „kapálózók”, a falu (cigány és nem cigány) vállalkozói egy rendkívül bizonytalan, ám úgy tűnik, egyelőre az egyetlen járható utat találták meg társadalmi státusuk megőrzésére, illetve erősítésére.

Roma szervezetek Szalakótán

A rendszerváltással, illetve a demokratikus jogok kiszélesedésével egy időben a falu cigány lakosainak többsége elvesztette munkahelyét. Ezt követően – ekkor még az alapítványi pályázatoktól függetlenül – néhány ambiciózusabb és jobb helyzetben lévő cigány lakos vállalkozásba kezdett általában a mezőgazdaság területén.

Úgy tűnik azonban, hogy a súlyos egzisztenciális krízis ellenére az első civil kezdeményezések mégsem a gazdasági-szociális problémák megoldására születtek, hanem alapvetően politikai és kulturális⁴ célokat fogalmaztak meg. Ezt azért is hangsúlyozzuk, mivel később a szervezetek tevékenységi köre éppen a szociális programok irányába tolódott el. Sárközi Aladár és Setét Elemér tagja lett a Magyarországi Cigányok Igazság Pártjának, illetve Sárközi vezetésével 1990-ben létrehozták a párt helyi szervezetét. Ágas Gyula Szalakótán és Burai Jenő (aki később a falu polgármestere lett) Sóstófüldön alapított Phralipe szervezetet 1992-ben.

Az első hivatalosan bejegyzett szervezetek tehát országos cigány szervezetek helyi szervezeteiként jöttek létre, illeszkedve a rendszerváltás utáni civil szerveződési láz folyamatába. A kezdeti időkre tekintve nehéz éles különbséget tenni az első szervezetek szellemisége és programjainak jellege között. Talán mégsem véletlen, hogy Sárközi Aladár az állammal szemben lojálisabb MCIP-hez, Ágas pedig a radikálisabban fellépő Phralipéhez csatlakozott. Érdekérvenyesítési stratégiáik ugyanis megfelelnek a későbbiek során kiformalódott, az országos politikában is megfigyelhető kettős irányú roma képviseleti rendszernek: egyfelől a helyi hatalmakkal szemben lojális irányzatnak, mely lojalitásáért cserébe a helyi hatalmak támogatását kéri, másfelől pedig a radikálisabb politikát képviselő irányzatnak, mely a cigány közösség politikai súlyának növelését célozza meg, és ehhez nem helyi, hanem többnyire külföldi alapítványi forrásokat vesz igénybe.

Az első kezdeményezések aktivitása politikai és kulturális területekre koncentrált, különösebb anyagi haszonnal – akkor még – nem járt. Talán ennek is köszönhető, hogy ebben az időszakban a különféle szervezetek között nem volt jelentősebb konfliktus. Mindazonáltal az, hogy a szalakótai cigányság bekapcsolódott a rendszerváltással elinduló országos civil szervezetépítési folyamatba, jelzi társadalmi integrációjának előrehaladottságát is. A helyi érdekképviseletek sorsának további alakulását azonban csupán az általános társadalmi tényezőkkel már nem magyarázhatjuk. Abban ugyanis bizonyos személyeknek és az alapítványi programok megjelenésének is meghatározó szerepük volt.

A civil szervezetek tevékenységi körének bővülése a gazdasági-szociális programok irányába ugyan már 1992-ben megtörtént, de ez a folyamat csupán 1993–94-től vált jelentőssé. Ekkor alapvetően változott meg a cigány lakosok elképzelése a civil szervezetek szerepéről: azok mentőcsónakként jelentek meg számukra. A hátrányos helyzetű cigány lakosok, akik a rendszerváltást követően egyre kevésbé bízhattak az állam vagy a helyi közigazgatás segítségével, a pénzforrások új formáját találták meg a civil szervezetekben. Két fontos tényezőt kell említeni. Egyfelől a lakosság reménytelen gazdasági helyzetét, másfelől azt, hogy megjelentek azok a kisvállalkozásokat támogató programok, melyek nem csupán a szociális helyzetet, hanem az etnikai hovatartozást is figyelembe vették. Vagyis az (etnikai) pozitív diszkrimináció elvét alkalmazták a szociális ellátás területén.

Az ilyen típusú programok mintáját az Autonómia Alapítvány szolgáltatta. Az alapítvány koncepciója, hogy a szociális problémákat közösségfejlesztésen keresztül oldják meg a cigány lakosok, közösségi kézben lévő, vagyis szervezeti formában működő, többnyire mezőgazdasághoz kapcsolódó kisvállalkozások beindításával. Ehhez nyújt

⁴ Sárközi és unokatestvére, Ágas Gyula alakított egy zenei együttest, mely rendszeresen fellépett a környék településein különféle rendezvényeken.

az Autonómia részben vagy egészben visszatérítendő kamatmentes kölcsönt. A kölcsön visszatérítésének jelentősége az, hogy az alapítvány érzékeltetni szeretné: a támogatás nem segély, és hogy nyereséges vagy legalábbis költségeiket megtermelő vállalkozások létrejöttét támogatja. Később hasonló programot indított be a Soros Alapítvány és a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, a háztáji földművelést támogatta továbbá a környező falvakban karitatív munkát végző Holland Alapítvány is. Mindemellett több, egyéni gazdálkodókat is segítő alap létesült, mely szociális szempontokat is figyelembe vett mezőgazdasági vállalkozások segítésénél.

A Holland Alapítvány tevékenységére külön is érdemes kitérni, mivel alapvetően határozta meg a helyi civil szervezetek fejlődését és a lakosság civil szervezetekről kialakított képét. A Holland Alapítvány 1992-ben kezdte meg működését Szalakótán. Vezetője, aki hazájában sikeresen folytatott adománygyűjtő tevékenységet, komolyabb helyismerettel nem rendelkezvén, valamint az adományozási procedúra megkönnyítése miatt is, helyi személyi és szervezeti partnerekre támaszkodott. Úgy gondolta, a helyi romák segítségét veszi igénybe, és az Alapítvány magyarországi működtetésére nem épít ki külön apparátust. Első partnerével, Sárközi Aladárral öt éven át működtek együtt, és ezalatt a holland aktivista meglehetősen sok támogatást juttatott (többek között) Szalakótára. Sárközi a tsz-ben dolgozott traktorosként, majd Miskolcra került a vasúthoz, ahol kocsimosó volt. 1990-ben elbocsátották, és munkanélküli lett. Ekkor lépett be a Magyarországi Cigányok Igazság Pártjába, és megalapította annak szalakótai alapszervezetét. Mivel az MCIP akkor még pártként működött, és csak 1993-ban alakult át civil szervezetté, alapszervezete jogilag nem volt alkalmas adományok fogadására. Ezért a holland aktivista közreműködésével Sárközi megalapította a Magyarországi Cserháti Cigányok Érdekvédelmi Szervezetét. Azzal, hogy a holland aktivista Sárközire bízta a segélyezés ügyét, folyamatosan konfliktusos helyzetekbe hozta őt saját közösségében. Másrészt mivel nem volt jól körülhatárolható tevékenységi köre a Holland Alapítványnak, szinte mindenre adott pénzt, ami a vezető számára szimpatikus volt, kulturális rendezvényre és gazdálkodási tevékenységre egyaránt, úgy tűnhetett, mint az amerikai nagybácsi, akihez mindig lehet fordulni anyagi problémák esetén. Ez jelentős mértékben befolyásolta a lakosság civil szervezetekről kialakított képét.

Senki sem lehet próféta...

A szervezetek vezetőinek közös jellemzője, hogy szakképzettséggel rendelkező munkások voltak, közülük többen a tsz segítségével részt vettek szakmai képzésben. A rendszerváltásig stabil munkahellyel rendelkeztek, és megbecsült tagjai voltak a falu cigány közösségének, valamint elfogadott helyzetük volt a nem cigány munkatársak körében is. A vezetők közül több szempontból is ki kell emelnünk Ágas Gyula személyét, nem csupán azért, mert a helyi civil élet legmeghatározóbb figurája volt (illetve részben még mai napig is az), hanem mert, úgy véljük, egyik jellegzetes típusát testesíti meg a magyarországi roma vezetőknek is.

Első találkozásunkkor házába lépve azt láttuk, hogy éppen számítógépén szerkesztette szervezetének hírlevelét, és az internetről szedte le a pályázati lehetőségekről szóló információkat. Ennek a Borsod megyei kis falunak a munka nélküli cigány lakosa az évek folyamán professzionális nonprofit szervezeti menedzserré nőtte ki magát, anélkül, hogy komolyabb elméleti tudásra vagy szűkebb lakóhelyi környezetének példájára, segítségére támaszkodhatott volna.

Ágas kamaszkorától Pesten tanult és dolgozott. A hetvenes években részt vett a születő cigány kulturális mozgalomban, illetve annak egyik meghatározó csoportjában, a Daróczi Agnes vezette Romano Glaszo folklóregyüttesben. Magyarországon ebben a körben és időszakban artikulálódott a roma kultúra elismertetésének és terjesztésének igénye, a cigányság mint önálló kulturális entitás képviseletének gondolata. Ez a szellemiség alakította Ágas identitását és politikai hozzáállását. Miután a nyolcvanas évek végén hazatért falujába, unokatestvérével, Sárközi Aladárral közösen létrehozott egy népzenei csoportot, a „Zimankó” nevű zenekart, a Romano Glaszo mintájára.

Nem sokkal azután, hogy elbocsátották munkahelyéről, megalapította a Phralipe helyi szervezetét. Bár már korábban is részt vett a helyi közéletben, először mint cigány szószóló a szocialista időszak alatt, később pedig mint együttesszervező a rendszerváltás idején, valójában ekkor döntött úgy, hogy megpróbálkozik a helyi cigányság szervezett érdekérvényesítésével. A Phralipe megalapítását követően beindított egy nyolcvan főt foglalkoztató szociális földprogramot önerőből, illetve vállalkozóktól kapott kölcsönökből. 1993-ban az Autonómia Alapítvány mezőgazdasági kistermelői pályázatán nyert, és ezzel fordulat következett be a helyi szerveződések életében is. A pályázást és különösen a mezőgazdasági programokra történő pályázást Ágas honosította meg Szalakótán. Ezt olyannyira tudatosan tette, hogy eleinte maga is biztatta a lakosokat szervezetek alapítására és a pályázati lehetőségek kihasználására. A hasonlóan szorult helyzetben lévő cigány lakosok Ágas sikerén fölbuzdulva sorra hozták létre szervezeteiket, és kezdtek pályázni azokhoz az alapítványokhoz, melyek mezőgazdasági termeléssel foglalkozó roma civil szervezeteket támogattak. A programok támogatásánál döntő jelentőséggel bírt, hogy a kevés értékelhető roma jelentkező okán az alapítványok lelkesen kezdték támogatni a legalább a működőképesség látszatát mutató roma szervezeteket. Hatékonyságukat bizonyítandó, az alapítványok is érdekeltté váltak a „szalakótai sikertörténetben”.

Ezt követően az Ágas által irányított, szervezeti vezetőkből álló választási szövetség jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a cigányságot támogatni kívánó jelölt nyerje meg a helyhatósági választásokat. Így 1994–1998 között Ágas kisebbségi önkormányzati elnökként viszonylag erős érdekérvényesítési pozícióval bírt.⁵ Ennek, valamint egyéb pályázati pénzeknek köszönhetően sikerült a cigányságnak különféle segélyeket biztosítani. Többször is emlegették az interjúalanyok, hogy a rezsiköltséget is kifizették a cigány lakosoknak.

Erre az időszakra tehető a *Szabadulás a Ridegből Kistérségi Cselekvési Program* elindítása, illetve az első nagyobb összegű pályázati pénz elnyerése. A program keretében a környező – Rideg kistérségi – településeket is bevonva jött létre a térség első képzési és munkahely-teremtési programja a cigány szervezetekre és kisebbségi önkormányzatokra alapozva. A program vezetője Ágas Gyula lett. Az úgynevezett mobilizátorok, vagyis a szervezetek és intézmények képviselői havonta találkoztak, és úgy tűnt, sikerül megvalósítani a demokratikus vezetés elvét. Az együttműködés azonban nem tartott sokáig. Ennek egyik fő oka, hogy habár a program kétszer is jelentős nagyságú összeget nyert, a munkahelyteremtés ügyében nem történt előrelépés. Fölépült egy szép központ számítógépekkel, internetkapcsolattal, és különféle – számítógép-keze-

⁵ Lásd a kisebbségi önkormányzatról szóló fejezetet.

lői, vezető-továbbképzési és néhány hagyományos foglalkozást, pl. szövést oktató – tanfolyamokra költötték el a pénzt, továbbá megvásároltak egy olajütőt.⁶ Sokan elégedetlenek voltak a program céljaival, és inkább örültek volna, ha a pénzt közvetlenül a mezőgazdaság fejlesztésére költik. Ez azonban nem volt lehetséges, hisz a támogatás célirányos volt.

1994 és 1998 között szoros együttműködés valósult meg az önkormányzat, a kisebbségi önkormányzat és más szervezetek között. Közös pályáztak, és egymás forrásaira építve indítottak programokat.

1998 után aztán Ágas több fronton is megroppant. A *Szabadulás a Ridegből* program vezetéséről leváltották, és azzal Burai Jenőt, a sóstófoldi polgármestert bízták meg, aki egyben a megalakuló Rideg Térségi Szövetség vezetője is lett. A leváltást megelőző vizsály Ágas és Sárközi között nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az 1998-as helyhatósági választásokkor nem jött létre a politikai összefogás. Ebben a ciklusban Ágas a kisebbségi önkormányzatban másodhegedűs lett, saját szervezete is épp hogy csak működik. Mindezek ellenére a cigány lakosok még mindig őt tartják a leghitelesebb vezetőnek.

Végül is Ágas több szempontból sem tudott teljes mértékben a cigány közösségbe beépülni: részben a Budapesten töltött évek miatt, és részben a „pesti” szellemiség miatt, amit falujában képviselt. Hatalmas erőfeszítéssel igyekezett a Budapestről hozott minták szerint újjáformálni a súlyos egzisztenciális problémákkal küszködő közösséget. A cigány lakosság érdekeinek határozott képviselete nemegyszer váltotta ki a nem cigány lakosok, különösen a falu nagygazdáinak ellenérzését. Ebben közrejátszott az is, hogy cigány léte sikereket ért el, hogy közismertté vált, és sokáig (részben ez még ma is érvényes) a helyi politika meghatározó szereplőjévé tudott válni.

Önáltató önellátó

Ma Szalakótának olyan rossz a híre az alapítványoknál, hogy azt lehet mondani, szinte automatikusan visszautasítják, aki innét pályázik. Nem tudják eldönteni, kit támogassanak a pályázó szervezetek közül. Részben számosságuk, részben kudarcos működésük miatt egymás hitelét rontják. A nagyszámú, alig vagy egyáltalán nem működő szervezet léte azonban éppen a pályázati rendszerrel magyarázható. A rövid távra szóló, eseti, kis összegű támogatás nem ösztönöz arra, hogy a pályázók hosszú távon gondolkodjanak, illetve hogy a szervezetek összefogjanak és hatékonyan együttműködjenek. A mezőgazdasági vállalkozás beindítását szolgáló támogatások mértéke elégtelen volt a megfelelő géppark kiépítéséhez, a – tőkeigényes – mezőgazdasági vállalkozás kifejlesztéséhez, ugyanakkor ezt a szakismeretek hiánya is gátolta, hiszen bár szinte mindenki dolgozott a tsz-ben, egyik szervezete vezető sem volt képzett mezőgazdász. A szervezetek tehát eleve csak a tagok önellátását célozhatták meg.

Problémákat okozott az is, hogy egy-egy pályázó több forrásból kapott más-más összegű és más-más feltétellel nyújtott támogatást ugyanarra a feladatra. Így ugyanis követhetlenné vált a pénzfelhasználás útja mind a támogató, mind a szervezet tagjai számára. Ráadásul, míg az Autonómia és a Soros Alapítvány a pénzt nem elsősorban

⁶ Az olajütőt egyelőre nem tudták hasznosítani. Egyes szakértők szerint nincs is rá igazán szükség, mivel a közeli faluban működik már olajütő.

segélynek, hanem vállalkozási támogatásnak szánta, addig a Holland Alapítvány már kifejezetten arra adott pénzt az egyik szervezeti vezetőnek, hogy ingyen szántson a falu cigány lakosainak. Hogy aztán az adott szervezet éppen mikor kinek a pénzét használja, hogy most épp vállalkozik, vagy karitatív munkát végez, nem lehetett követni.

Nagyrészt ezeknek a tényezőknek tulajdonítjuk azt a mára mind a támogatók, mind a cigány lakosok és lényegében a szervezeti vezetők által is elismert tényt, hogy Szalakótán még az önellátás szintjén sem sikerült a termelő szervezetek fönntartását biztosítani.

Ha tehát a támogatások vállalkozás beindítására nem alkalmasak, hanem sokkal inkább tekinthetők egyszeri segélynek, a leghatékonyabb pályázóstratégia, ha minél több kicsi szervezet pályázik. Ekkor jut ugyanis a legtöbb összeg egy főre. A pályázattal versenyjellegéből adódóan ugyanakkor riválisokká váltak a szervezetek, és ez megakadályozta a cigányság összefogását más területeken is, vagy legalábbis kiélezte az ellentéteket a különféle csoportosulások között. Véleményünk szerint ennek köszönhető, hogy míg az 1994-es választáson három, addig 1998-ban egy cigány képviselő jutott be az önkormányzati képviselő-testületbe.

A szervezetépítés Szalakótán az individualizáció folyamatát erősítette. Ám a tradicionális közösségi érdekérvényesítéssel szemben egyelőre csupán az egyéni érdekérvényesítés eszköze lett, nem pedig a civil közösségépítésé. Az a tény, hogy az egyébként rokonságban lévő szervezetvezetők rivalizálnak egymással, bizonyítja, hogy a szervezetek egyrészt nem családi alapon szerveződnek, másrészt a rokonsági kapcsolatok nem segítik elő (feltétlenül) az összefogást. A szervezetvezetők közti nehezen kibogozható szövetségek és ellentétek rendszerét egyéni érdekek alakítják. (Magát jelentős személyiségnek tartó ember szervezetet alapít. Ez hozzátartozik tekintélyének megalapozásához és persze anyagi gyarapodásához.) Ehhez hasonlóan nincs éles határ a különböző szervezetek társadalmi bázisai között sem. Tudvalevő, hogy a szervezetek tagsága között vannak átfedések, bár ezt konkrétan nem tudtuk nyomon követni. Erre nem is volt lehetőség, hiszen a szervezetek az Autonomia fölkérésére sem hozták nyilvánosságra tagságuk névsorát. Mivel azonban minden szervezetben tíz-húsz tag vesz részt, sejthető, hogy más módon nem is jöhetett volna létre ennyi szervezet ötszáz főnyi cigány lakosságra építve. Az átfedések mindenesetre arra mutatnak, hogy a cigány lakosság nem polarizálódik a szervezetek közötti ellentétek szerint, hanem maguk is egyéni gazdasági érdekeiket figyelembe véve csatlakoznak egyikhez vagy másikhoz vagy akár többhöz is. Azonban a szervezetek gazdaságilag nem működnek hatékonyan, így ezek az érdekek állandóan sérülnek, vagy csakis valakiknek a rovására érvényesíthetők. Ennek ellentmond a támogatási rendszerben feltételül szabott civil szervezeti forma, mely elviekben közösségi érdeket és célokat kellene, hogy szolgáljon. Vagyis az alapítványi támogatás célja, az anyagi gyarapodás csak a program feltétele, a civil szervezet szétbomlása árán érhető el. Nem anyagi jellegű közösségi célok pedig vagy eleve nem fogalmazódnak meg, vagy a szervezetben belüli konfliktusok miatt nem fogalmazódhatnak meg. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy szervezetként nem működnek a szalakótai szervezetek. A tagság nem érzi magáénak a szervezetet, és nem sokat tud a működéséről.

Mindeme kudarcok mellett a szervezetépítés folyamata hozott pozitívumokat is. A pályázatírás, a szervezet létrehozása és működtetése körüli adminisztráció, az új kommunikációs formák megtanulása, a felelős vezetőként, tárgyalással és döntéshozással szerzett tapasztalatok, valamint a kapcsolati rendszer bővülése mind fontos elemei le-

hetnek a társadalmi integrációhoz szükséges tudásnak. Persze csak abban az esetben, ha a társadalmi integráció egyéb feltételei is adottak lesznek. Ha például nem megoldott, hogy valaki bejárjon Miskolcra, mert senki nem támogatja a megnövekedett utazási költségét, úgy eleve számtalan olyan munkaalkalomtól esik el, melyeknél ezek a képességek használhatók és továbbfejleszthetők lehetnének. A szervezeti működés közvetlen mobilizációs csatornát általában nem eredményezett, viszont egy-két vezetőnek, úgy tűnik, sikerül továbblépnie és akár a gazdasági életben, akár az önkormányzatnál vagy a civil szférában érvényesülnie. Nehéz persze megítélni, hogy ezek mennyiben a szervezeti tevékenység következményei. Másrészt, ha azok is, ez nem csökkenti a programok kudarcosságának tényét. Ha ugyanis az lett volna a cél, hogy néhány cigány vezető stabilizálja helyzetét, úgy nyilvánvalóan egészen más jellegű programokra lett volna szükség.

Cigány Kisebbségi Önkormányzat Szalakótán

Az első kisebbségi önkormányzati választást a faluban – 1994-ben – a civil szervezetek választási szövetsége készítette elő. A jelentősebb erőt képviselő szervezetek – a Phralipe és a Lungo Drom helyi szervezetei, valamint a Magyarországi Csereháti Cigányok Érdekvédelmi Szervezete – közési koalíciót alkotott. A választási szövetség céljai nem korlátozódtak csupán a kisebbségi önkormányzat felállítására, elképzeléseik ennél messzebbre mutattak: a települési önkormányzat testületébe is be akartak juttatni minél nagyobb számban cigány képviselőt. 1994-ig ugyanis nem volt rá példa, hogy a falu lakosságának számszerű többségét alkotó cigányság – illetve a falu lakosságának egésze – cigány képviselőt delegált volna az önkormányzatba. Noha a testület mellett jelen volt a kisebbség szószólója, azonban szerepéből adódóan szavazati joga nem, csupán tanácskozási joga volt. A szervezetek közti megállapodás értelmében minden szervezet jelölt egy főt a települési és egy főt a kisebbségi önkormányzatba. A választási szövetség saját polgármesterjelöltet nem indított, támogatták viszont a jelöltek egyikét, aki *„közvetlen volt, nem zárkózott el, érezni lehetett, hogy nem a cigányság ellen van”*, és aki a választásra készülve programjában is megfogalmazta: a település önkormányzatában szükség van, mintegy *„ütközőpontként”*, cigány képviselőre is.

A választási eredmények többé-kevésbé beváltották a koalícióhoz fűzött reményeket. Az önkormányzat képviselő-testületébe két cigány jelölt került, a polgármesteri széket pedig a választási szövetség jelöltje foglalhatta el. Megalakult az első kisebbségi önkormányzat is, melynek elnöke az az Ágas Gyula lett, akit a Phralipe vezetőjeként már az előbbieknél megismerhettünk.

A kisebbségi önkormányzat megalakulásakor, működése feltételeinek kialakítása közben a kisebbségi önkormányzat számára az önkormányzati bürokrácia útvesztőiben való eligazodás, a hivatal néha döcögő működésének megértése, elfogadása okozta talán a legtöbb nehézséget. Kiváltképp a pénzügyi kérdések körül alakultak ki súrlódások. A kisebbségi önkormányzat nagyobb autonómiát – saját elkülönített bankszámlát, a támogatások folyósítását január 1-jén – szeretett volna, azonban erre nem nyílt mód. Ugyanis a hivatal működési rendje, valamint a forráshiánnyal küszködő, eladósodott önkormányzat pénzügyi korlátai a kisebbségi önkormányzat mozgásterét is befolyásolták. A települési önkormányzat viszont nehezen kezelte azt a helyzetet, hogy a kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkező kisebbségi önkormányzat mindig naprakész informá-

ciókkal rendelkezett, a jogszabályokról, pályázati lehetőségekről jóval hamarabb értesült, mint a település önkormányzata. A kisebbségi önkormányzat aktivitása, kezdeményezése miatt gyakran érezte úgy, hogy szinte „fut az események után”.

A cigány kisebbségi önkormányzat tevékenysége az 1994–98-as választási ciklus során nagyjából két területet ölelt fel: a kultúra és hagyományőrzés, valamint a szociális ellátás területét. Évente megrendezték a cigánytalálkozót, amely ekkorra már többéves múltra tekintett vissza. A kétnapos rendezvény első napján előadásokat tartottak a meghívott előadók: a szervezeteket és a kisebbségi önkormányzatot támogató alapítványok képviselői, a környező települések polgármesterei. Külföldről, Romániából és Szlovákiából is érkeztek vendégek. Másnap hagyományőrző programokra és közösségi játékokra került sor. A cigánytalálkozó létjogosultságát a parasztság köréből senki nem kérdőjelezte meg. A települési önkormányzat anyagi forrásokkal és a szervezésben nyújtott segítséggel járult hozzá a megrendezéshez, noha sokak számára az esemény nem tűnt egyébnek, mint parttalan mulatozásnak.

A kisebbségi önkormányzat szociális területen végzett tevékenysége különös hangsúlyt kapott. Ez nemcsak a kisebbségi önkormányzat programjaiban mutatkozott meg, hanem a cigányság érdekeinek „nagy” önkormányzatbeli képviseletében is. Ez utóbbi tevékenység ugyanis 1994 és 1998 között megoszlott a képviselő-testületben helyet foglaló cigány képviselők és a kisebbségi önkormányzat között.

A szociális érdekek képviseletének előtérbe helyeződése már közvetlenül a választás után látható volt, amikor is a kisebbségi önkormányzat részéről feladat- és hatáskörei kialakítása kapcsán felmerült az igény bizonyos hatósági feladatok, nevezetesen a cigány lakosság segélyezésének átvállalására. Az akkori elképzelések szerint a cigány lakosságot érintő segélybeadványokat a kisebbségi önkormányzat bírálta volna el, ennek megfelelően ő diszponált volna a szociális segélykeret egy – a cigányság aránya és szociális helyzete alapján súlyozott – hányada felett. Ennek az elgondolásnak túl sok realitása nem volt, azonban előrevetítette a kisebbségi önkormányzat szociális problémák iránti elkötelezettségét.

A kisebbségi önkormányzat szociális szerepvállalásának különös hangsúlya nem meglepő, tudva azt, hogy a szegények aránya a cigányság körében jóval magasabb, mint a nem cigány népesség körében, és hogy a szociálpolitikai ellátórendszer szinte teljes eszköztelenséggel áll szemben ezzel a problémával. A kulturális hagyományok ápolására, őrzésére hivatott szervezet óhatatlanul belecsúszott ebbe a szerepbe, hiszen a perspektívát vesztett, gyakran alárendelt társadalmi szerepeket betöltő cigányság problémái legkézenfekvőbben a szociális dimenzióban ragadhatók meg. Ebből adódóan szinte magától értetődő volt – mind a cigány és nem cigány vezetők, mind a cigány lakosok részéről – az 1994-es önkormányzati választás után, hogy a testület mindkét cigány tagja a szociális bizottságba került. A következő választás után sem alakult ez másképp: a képviselő-testület immáron egyetlen cigány tagja újfent a szociális bizottságba, annak is elnöki székébe került. Félő, hogy az önkormányzati struktúra ilyenén alakulása tovább erősíti és mintegy intézményesíti a cigányság szegregációját, szociális problémáinak megkülönböztetett kezelését.

Ez látszik az önkormányzat törekvéseiből is: abból, hogy a szociális érdekek képviseletét mindkét ciklusban cigány képviselőre ruházta, holott a szóba kerülő jelöltek között a szociális ügyekben náluk jártasabb személyek is voltak. És ez látszik abból az esetből is, amely, ha úgy tetszik, írott (és íratlan) szabályok sokaságát sérti meg, és amely ijesztően példázza, mi mindenre lehet használni ezt az intézményt. Történt ugyanis,

hogy a település jegyzője nem tudván másként megoldani az iskolában történt fejte-tűfertőzés kérdését, összehívta a kisebbségi önkormányzatot, hogy oldják meg közösen a problémát. Ez megítélésünk szerint egészségügyi kérdés, amely persze szorosan összefügg a szociális viszonyokkal, azonban semmilyen körülmények között nem fogalmazódhatna át etnikai kérdéssé.

A kisebbségi önkormányzat szerepének tisztázatlansága, valamint a személyi összefonódások folytán a falu cigány lakossága elsődlegesen szociális problémái megoldását, enyhítését várja választott képviselőitől. A kisebbségi önkormányzat tevékenységéről érdeklődésünkre a természetbeni segélyezés különféle formáit említették elsőként: az ételmiszer- és vetőmagosztást, az iskolás gyermekek étkeztetésének és iskola-kezdésének, valamint a villanyszámla fizetésének támogatását. Ez volt az egyik olyan lényeges szempont, melynek alapján a kisebbségi önkormányzat tevékenységét, hasznosságát értékelték, és a két választási ciklus kisebbségi testületeit összevetették egymással.

1998-tól napjainkig – a második választási ciklus

A második ciklusban, 1998-tól kezdődően a kisebbségi önkormányzat arculata, tevékenysége igen sokat változott. A változás javarészt a kisebbségi önkormányzaton belüli erőviszonyok módosulásának tulajdonítható. A kisebbségi önkormányzat elnöki pozíciójába a korábbi időszak meghatározó figurája, Ágas Gyula helyére Kosaras Dezső került. A testület harmadik tagja Setét Elemér lett.

Kosaras szerepének előtérbe helyeződése mögött az 1998-as önkormányzati választás kudarca húzódik meg. A 1994-ben oly jól bevált választási koalíció a cigányság időközben megerősödött megosztottsága, szétziláltsága miatt nem tudott újra létrejönni. A megosztottságot jól példázza az a tény is, hogy a kisebbségi önkormányzat három képviselői székére harminckét jelölt pályázott, szinte minden nagyobb család elindította a maga jelöltjét, több család nem is egyet. A választás végeredménye nemkülönben: a kisebbségi önkormányzat vezetője az a Kosaras Dezső lett, aki sikerét paradox módon javarészt a falubeli parasztság szavazatainak köszönheti. Ugyanis a kisebbségi törvény értelmében a kisebbségi önkormányzat tagjait a helyhatósági választásokkal egy időben nemcsak az érintett kisebbség, hanem a település egésze választja. Kosaras támogatói bázisát ismerve föltételezhetjük, hogy a választási eredményekben a többség szavazatai döntő szerepet játszottak.

Az új elnök, Kosaras Dezső kisebbségi politikáról vallott nézetei olyannyira eltérnek Ágas nézeteitől, és olyannyira dominánsan érvényesülnek a jelenlegi, második választási ciklusban, hogy személyénél – ahogy az előző részben a korábbi időszak meghatározó figurája, Ágas esetében tettük – érdemes egy kicsit hosszabban elidőzni.

1944-ben született egy közeli szlovák városban. Családjá közvetlenül a háború után települt át a Hernád völgyébe. Szüleit „egyszerű, rendes emberekként” írta le, akik „beálltak a sorba, és csinálták ők is, amit csinált a nép”. Édesapja asztalos volt, meghalt a háborúban, édesanyja napszámba járt a faluba és az erdőre. Dezső gyerekejjel gyakran vele tartott, „hogy keservesen fel tudjanak nevelkedni”, kőművesszakmát tanult Miskolcon. A szocialista munkaerőpiacra – a szalakótai cigányság nagy többségéhez hasonlóan – sikeresen tagozódott be. Több helyütt dolgozott, mindenütt tartósan, hosszabb ideig egyhuzamban. Így például a százhalombattai olajfinomítóban, a vasútnál és a vízmű-

veknél. Ez utóbbi helyen tizennyolc évig, ahol brigádvezetővé is előléptették. Mindközben a tsz-be járt napszámba, és „*maszekoskodott mint kisiparos, másodállásban*”, közművesként. Többnyire „szocpolos” házakat épített, de idővel a környékbeli tanácsok, majd később az önkormányzatok is megrendelőivé váltak. Hidakat, erdei utakat épített számukra. Jelenleg mezőgazdasági és faipari vállalkozó, kétszáz hektár erdője, legelője és szántója van, állatokat is tart. Mezőgazdaként – a falubeli nagygazdák megítélése szerint – nem túl sikeres, azonban a fakitermelésből kiemelkedően jól megél ő is, családja is. Az évszaktól függően három–tíz napszámot foglalkoztat az erdőn. Azonban a szalakótai vállalkozóktól eltérően nem alkalmaz falubelit, munkásait a szomszédos falvak nem cigány lakosai közül toborozza.

A falu nem cigány lakossága dolgos, szorgalmas, takarékos embernek tartja, aki „*magá építette a házát, és nem vette rá fel a szocpoli*”. Jó híre talán annak tulajdonítható, hogy azok a normák és értékek, melyeknek alapján az egész életét szervezi, az ő esetében közelítenek leginkább a falu parasztságának értékrendjéhez. Azonban az elismerésbe mégis vegyül némi „vállvergető lenézés” a parasztság soraiba törekvő ambiciózus cigány ember iránt.

Jelenleg tehát ő a kisebbségi önkormányzat elnöke, valamint a képviselő-testület egyetlen cigány tagja, egyben a szociális bizottság elnöke. Önkormányzati pozíciói mellett számos társadalmi funkciót is betölt: a református egyház presbitere, a Vadász-társaság intézőbizottságának a tagja, valamint a *Szabadulás a Ridegből Kistérségi Cselekvési Program* mobilizátora, térségi menedzsere. A politikába a rendszerváltás után kapcsolódott be, amikor is a kisgazdapárthoz csatlakozott. A választásokon is kisgazdaszínekben indult. Egy ideig, közvetlenül annak létrejötte után a Phralipe szervezet tagja is volt. Láthattuk: ekkor még a cigány szervezetek politikai nézetei nem artikulálódtak olyan világosan, hogy Ágas és Kosaras, a két kisebbségi politikus ne fért volna meg egy platformon. Azonban a köztük feszülő ellentétek miatt Kosaras hamarosan elhagyta a szervezetet. Talán emiatt is hajlamos azóta a civil szerveződések dologtalan, csak a külső segítségre váró intézményekként látni.

Kosaras irányítása alatt a kisebbségi önkormányzat tevékenysége látványos fordulatot vett. A korábbi programok megszűntek, illetve jelentősen módosultak. Az egykori cigánytalálkozó kétéves szünet után falunap formájában folytatódott. A falunap nem a cigánytalálkozó hagyományait követte, mint ahogy a mögöttes ideológia is megváltozott. Célja nem elsősorban a cigányság kultúrájának, hagyományainak ápolása, hanem inkább a cigányság „közelítése” a falubeli parasztsághoz. A második ciklusban a kisebbségi önkormányzat által nyújtott természetbeni segélyezés is jelentősen visszaszorult. Hasonlóan a kulturális programhoz, itt is látványos változás tapasztalható. A vetőmagosztás célcsoportja korábban kizárólag a cigányság volt, most a cigány és nem cigány lakosok egyaránt. Az igénylők tehát etnikai hovatartozásuktól függetlenül részesülhettek az ily módon igencsak felaprózott támogatásból.

A kisebbségi önkormányzat programjainak változása mögött a jelenlegi vezető sajátos asszimilációs törekvéseit látjuk. Erre utal az a program is, amelynek korábban nem volt hagyománya, és amelyet a kisebbségi önkormányzat a református egyházzal közösen szervezett: egynapos kirándulást az iskolás gyerekek részére Debrecenbe. A körjegyzőség mindhárom településének gyerekei mehettek, függetlenül etnikai vagy vallási hovatartozásuktól.

Kérdés persze, hogy törekvésének háttérében milyen okok húzódnak meg. Talán az a vonzalom, amelyet a polgármesteri szék kelt benne, és amely miatt a cigányság ér-

dekei mintegy feláldozódnak? Vagy inkább az a szerepzarvar, amelyet az önkormányzatban betöltött pozíciói halmozódása eredményez, azaz hogy szociális bizottsági elnökként nemcsak a cigányság, hanem a falu egészének érdekeit kell nézni? Esetleg az, hogy Ágással ellentétben az ő referenciacsoportja nem a fővárosi cigány értelmiség, hanem a falu parasztsága. Ebből eredően talán azokat a paraszti értékeket és életmódelemeket szeretné a falu cigányságában látni, amelyek számára a társadalmi érvényesülést és a viszonylagos megbecsültséget alapozták meg? És talán önnön integráltsága sem engedi láttatni vele, hogy a cigányság – még Szalakóta cigánysága is – milyen gyenge szálakkal kapcsolódik a többségi társadalomhoz.

„Még hátravan két év...”

A kisebbségi politika két meghatározó személyisége, Kosaras és Ágas nézetei jelenleg több ponton is látványosan ütköznek. Két aktuális eseményre mutatnánk rá, amelyek jól szemléltetik szembenállásukat.

Elsőként az iskolaigazgató-választás körüli vitát említenénk. A falu általános iskoláját a körjegyzőség három községe közösen tartja fenn, így az igazgató megválasztásához a három település önkormányzatának egyetértése szükséges. Tekintettel arra, hogy az iskolában tanuló gyermekek 95%-a cigány, a kisebbségi törvény javaslata szerint a kisebbségi önkormányzatnak véleményezési joga, Kosaras Dezsőnek pedig testületi tagsága folytán szavazati joga volt az igazgató kinevezését illetően. Az igazgatót „cigányellenesnek” mondták a faluban, ezért a kisebbségi önkormányzat két tagja, Ágas és Setét élni kívánt véleményezési jogával. Álláspontjukat szerették volna írásos formában a képviselő-testület elé terjeszteni. Azonban Kosaras, akinek a kisebbségi önkormányzat elnökeként aláírási joga van, nem írta alá beadványukat.

A roma jogvédő iroda kérdése – noha ennyire közvetlenül nem érinti a kisebbségi önkormányzat tevékenységét – talán még látványosabban mutatja a két vezető eltérő politikai nézeteit. Ágas roma jogvédő iroda létrehozását tervezi, amelyhez jelenleg pályázati forrásokat keres. A korábbi évek gyakorlata volt, hogy a cigány szervezetek pályázatait egyéni mérlegelés nélkül, szinte automatikusan támogatta mind a kisebbségi, mind a települési önkormányzat. Azonban a Phralipe pályázatát Kosaras a kisebbségi önkormányzat részéről nem látta el aláírásával. Úgy tapasztalja, hogy a faluban nem éri hátrányos megkülönböztetés a cigány lakosságot, ugyanakkor egy jogvédő iroda vizsályt szítana a parasztság és a cigányság között.

A kisebbségi önkormányzat jelenlegi tevékenységével nem csupán politikai vetélytársa elégedetlen, hanem sokan a település cigány lakosai közül is. Nehezen értik, hogy míg korábban Ágas szinte bármikor elérhető volt számukra, addig Kosaras szinte alig, még akkor sem, ha oly fontos ügyekről van szó, mint a gyermekek ösztöndíjpályázata. Otlétünkör épp egy ilyen esemény borzolta a kedélyeket. A cigány származású diákok több alapítványtól csak abban az esetben kaphatnak tanulmányi ösztöndíjat, ha a kérvény mellett a kisebbségi önkormányzat etnikai hovatartozást igazoló támogatása is szerepel. Azonban Kosaras ezt az igazolást nem állította ki, mondván, hogy ne etnikai, hanem szociális alapon kapjanak a gyerekek ösztöndíjat.

A fentebb részletezett segélyezési szisztémával sem értenek egyet a cigány lakosok. Összességében azt mondhatjuk, hogy becsülik Kosarast, azonban felróják passzivitását, a kisebbségi önkormányzat tevékenységi körének szemmel látható szűkülését.

Az önkormányzat vezetői és a Polgármesteri Hivatal dolgozói is kedvezőtlenül ítélik meg a kisebbségi önkormányzat működésének változását. Kosarasról azt tartják, hogy a tárgyalási helyzetekben nem konstruktív, és a kisebbségi önkormányzat adminisztratív ügyeinek vitelében sem mozog otthonosan, „*egy pályázatot sem tud egymaga, segítség nélkül megírni*”. Ténykedéséről mókás anekdotákat zengenek.

Az igazsághoz tartozik, hogy az előző ciklus aktivitásai ugyan minden esetben Ágas nevéhez fűződnek, azonban, ahogy utaltunk rá korábban is, nem minden esetben a kisebbségi önkormányzat testületéhez. Tevékenységét három intézmény, a kisebbségi önkormányzat, a *Szabadulás a Ridegből* program, valamint a Phralipe szervezet vezetőjeként végezte. Mivel a különböző intézmények működése nem különült el egymástól világosan, így a más szervezetnél elért eredményeket gyakran a kisebbségi önkormányzatnak tulajdonították. A kisebbségi önkormányzat eredményesebb működése mögött tehát a civil szervezetekkel való összefonódását is látnunk kell. Ez biztosította ugyanis az információáramlás és a forrásteremtés maximalizálásának lehetőségét, azonban paradox módon Ágas korábban bemutatott marginalizálódása is erre az okra vezethető vissza.

Végső soron mindez a kisebbségi önkormányzat jelenlegi működésére is kihat. A Kosaras Dezső-féle „asszimilációs trend” azért tud dominálni, mert a vele szemben álló politikai csoportok nem rendelkeznek elegendő erővel, befolyással. Ágas hitelét veszítette, hiszen a korrupció vádját nem könnyű lerázni magáról, noha egyre többen gondolnak nosztalgiával arra az időszakra, amikor ő volt a kisebbségi önkormányzat vezetője.

Indulj el egy úton, én is egy másikon...

Abból adódóan, hogy a kisebbségi törvény mint kerettörvény rendelkezik a feladat- és hatáskörök felől, a cigány kisebbségi önkormányzatnak Szalakótán is magának kellett meghatározni a helyét, szerepét a falu életében. Azt pedig, hogy ezt miként teszi, javarészt a politikai erőviszonyok határozzák meg. A két választási ciklus aktivitását összevetve, durván számítva két pólus különül el a település kisebbségi politikájában. Egyfelől a jelenlegi vezető, Kosaras Dezső által fémjelzett „asszimilációs” irányzat, amely a cigányság etnikai, kulturális másságát talán kevésbé képviseli, sőt mintegy feláldozza a társadalmi tagságért cserébe. A másik póluson – jelen állás szerint Kosarassal szemben – fogalmazódik meg az Ágas-féle irányzat, amely a cigányságot, mint etnikumot önálló politikai és kulturális entitásként szeretné látni, amely valódi kisebbségi jogokkal bír. Mindez megmutatkozik a programokban is. Mindkét ciklusra bizonyos (minimális szintű) kulturális tevékenység, valamint (ugyancsak minimális szintű) szociális programok jellemzők. Azonban a programok mindegyike jelentős alakváltozáson ment keresztül. A cigánytalálkozó, amely a cigány hagyományok ápolásának egyetlen fóruma volt, két év szünet után falunap formájában folytatódik. A vetőmagosztás már nemcsak a cigányságot célozza meg, hanem a parasztság szegényebb csoportjait is. Az eltérés hasonlóan látványos a tervezett programok körüli nézeteltérések tükrében. Míg például a kisebbségi önkormányzat korábbi elnöke, jelenlegi tagja, Ágas Gyula civil szervezete nevében roma jogvédő irodát szeretne nyitni, addig ezt a jelenlegi vezető igyekszik megakadályozni.

Furmann Imre

AZ ÚT VÉGE

A fában van a bizonyosság:
Belőle készül a kereszt.

A vasban a bizonyosság:
Belőle készülnek a szegek.

Szénailat? Ólmeleg?

Csak kereszték, csak szegek.
Csak ajkakra fagyott szó.
Csak szemekbe dermedt rémület.

Az út végén az Isten is
Mindegyik arcát eltakarja,
Hátat is fordít, úgy tesz,
Mintha fontosabb dolga akadna.

Fábri Péter

HÚS-VÉR VERS

Mi is a hús? A DNS regénye,
emberenként más és naponta más,
az áthatolhatatlan semmi fénye,
rejtélyből, titokból jó nagy rakás;

rengeteg víz – de mi a víz? Csak két gáz –
– és mi a gáz? Apró molekulák,
amelyeket az entrópia szétráz,
bár őrzik őket fura figurák,

akiket majd egy szarkofágosz szétrág,
e hús-zabáló fa- vagy kőedény,
de mi a hús? És aki ezen méléz,
miből van? Miből vagyok akkor én?

Miből? Mintából. Jelből. Szerkezetből.
De mégis, milyen jel az, ami fáj?
Mi sír a struktúrában? A jelekből
hogyan lesz változó-egyforma táj?

Ami lényeges, mind anyagtalan,
de csak az anyagban lesz látható,
a zene szerkezete hangtalan,
de csak a hangokban lesz hallható,

a mondatok értelme szótlán, néma,
de csak szavak által lesz érthető,
nincsen *igazabb semmi*, mint a séma,
e lét-dirigáló nem létező.

Mert mi a ház? A falak? Az üres tér?
És ez a számítógép micsoda?
Ki élsz, miféle jelekben születél,
és vajon pusztá hely ez a „hova”?

Milyen hangszeren játszik a karmester,
a zenekar hogy szólna nélküle?
Miből van egyre több milliárd ember,
húsból? Rejtélyből? Szeme és füle

mit érzékel? Anyagtalan titokként
körülöttünk lebegő *lényeket*,
vagy illatos, szagló, bűdös sok embert,
a hús-vér valóságot, lényeket?

Konklúzióm, konklúzióm de hús:
csak burjánzik és csak rohad a hús.

Szőke György

„PONTOSAN, SZÉPEN...”

Vagy húsz éve többen is, főként szülők, fordultak a József Attilával foglalkozó szakemberekhez, miután a gyerek iskolai füzetének elejére illett biggyeszteni azt a József Attila-idézetet, amelyet sem a gyerekek, sem ők nem találtak a verskötetben. Ami nem is volt csoda: a két sort kiragadták szövegkörnyezetükből, a kezdő sorok mintha nem is lettek volna: „*Ne légy széles. / Bár a munkádon más keres –, / dolgozni csak pontosan, szé-*

pen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes.” Az ilyesfajta szövegkiherélés nem is volt annyira ritka: magát a jelenséget és annak feltárását Szőrényi László keresztelte el del-finológiának. A kis töredék két első sora nyilván sehogyan sem fért bele a szocialista kánonba.

Egy kritikai kiadás alapvető jellemzője, hogy a szerző minden szövegét közlésezi. Így az ötvenes években kiadott szabályzat. Ha mégsem – mint látni fogjuk –, annál rosszabb a szabályzat számára. Az alábbi kis epizód a szöveg és a hatalom konfliktusát példázza eddig nem publikált források alapján. Afféle bevezető a József Attila-versek új, Stoll Béla szerkesztette kritikai kiadása problematikájához. A Stoll gondozta kiadás előtt a Waldapfel–Szabolcsi-féle JA kritikai kiadás állt rendelkezésre. Az 1952-es megjelenés után annyi új anyag, vers került elő, hogy 1955-ben erősen átdolgozott új kiadást rendeztek sajtó alá. Történetünk éppen ennek a kiadásnak egy eleddig nemigen ismert mozzanatával kapcsolatos.

A készülő kiadás hírére a román kulturális szervek közölték, hogy a két ország közötti kulturális egyezmény keretében igényt tartanának kb. ötszáz példányra, és várják a két kötet hasáblevontát. Amit kézhez is kaptak, s nem sokkal ezután a legfelsőbb pártszinten tiltakoztak – Rákosi Mátyásnál –, hogy a készülő kiadásban két erősen irredenta szellemű költemény (az *ESIK ESŐ MAGYAR FÖLDRE* és a *NEM! NEM! SOHA!*) is szerepel. (S itt álljunk meg egy pillanatra. Semmiképpen sem óhajtanánk kommentárt fűzni a történetekhez, még kevésbé ítéletet mondani. Mégis – akár mai szemmel is –: rossz néven vehető-e, hogy a román fél berzenkedett a közös, vagyis magyar–román kiadásban megjelenő *NEM! NEM! SOHA!* című vers publikálása kapcsán, ha még azt is tudjuk, hogy az inkriminált vers a következőképpen kezdődik: „*Szép kincses Kolozsvár, Mátyás büszkesége / Nem lehet! Nem, soha! Oláhország éke!*”?)

Ezek után juttatta el a román fél tiltakozását Rákosihoz, aki Simó Jenőtől, az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának akkori helyettes vezetőjétől kért azonnali tájékoztatást. Simó *Feljegyzése Rákosi elvtárs részére* érdekes részletet tartalmaz. Kiderült, hogy az első kiadás fogadtatása, bírálata figyelembevételével minden (rendelkezésre álló) verset fel kívántak venni a szerkesztők. Biztos, ami biztos, szovjet szaktekintélyre, a textológusként is ismert Dmitrij Blagojra hivatkoztak a teljesség szempontjának érvényesítése során. Simó tájékoztatójából az is megtudható, hogy akadt azért olyan is, aki az első kiadásról írt bírálatában hiányolta a *NEM! NEM! SOHA!* című verset, nevezetesen Fövény Lászlóné, őt pedig – idézzük – „*elvileg támogatja ebben a kérdésben Komlós Aladár az MTA Osztályközleményeiben*”.

A szerkesztőknek sikerült valami módon bizonyítaniuk, hogy ők a kritikai kiadások (akkor már megjelent) szabályzata alapján jártak el, és, legfőként, hogy tudtuk nélkül küldték el a hasáblevontát Bukarestbe. És most idézzük Simó referátumából: „*A szerkesztés körüli probléma és vita elhallgatásáért elsősorban az Akadémiai Kiadót, név szerint Vezér Erzsébet belső munkatársat és Bernáth György igazgatót terheli a felelősség.*” Rákosi pár nap múltán a következő széljegyzettel látja el Simó feljegyzését: „*Fegyelmi vizsgálatot kell sürgősen indítani Vezér Erzsébet és Bernáth György ellen.* [És most figyeljünk a Rákosira jellemző folytatásra:] *Meg kell nézni, kicsodák. A dolog sürgős, mert nekem választ kell adnom.* 55. aug. 9. Rákosi.”

Viszonylag hamar, szeptember 3-án – nyilván Simó, vagyis a Pártközpont felkérésére – a kiadó felettes szerve, a Magyar Tudományos Akadémia, és pedig annak akkori főtitkára, Bognár Rezső tájékoztatja a történetekről a párt vezető szervét. Eszerint a kiadónak 1955 januárjában leadott anyagban „*az akkor ismert összes József Attila vers szere-*

pelt, így az említett három problematikus vers (Esik eső magyar földre, Áldott légy, jó Magyarország, Szép kincsés Kolozsvár) is. A versekhez tartozó jegyzet – folytatja Bognár – egyébként közli, hogy azokat 15 éves korában, önképzőköri rendelésre írta József Attila.” Mind ezt egy kissé zavart – és zavaros – magyarázat, egyfajta megideologizálás követi: „Ezzel kapcsolatban alkalom nyílt volna arra – írja teljes komolysággal –, hogy a Horthy fasizmus iskolarendszerének sovíniszta szellemét kihangsúlyozzuk, amely a proletársorban lévő gyereket ennyire tudta fertőzni.” De úgy látszik, még ez az önkritika sem elegendő: „Egyben pedig mód lett volna rámutatni József Attila hatalmas ívű fejlődésére a sovíniszta verstől a proletár internacionalizmus szellemének kialakulásáig.” Majd következik a nehézkes indoklás, illetve a felelősség áthárítása: „Zavart okozott, hogy azok a politikai fórumok, amelyekhez az ügy Romániában, vagy nálunk elkerült, összecserélték a Szépirodalmi Kiadó matricában megküldött imprimált kiadványát a mi, imprimatúra előtt, tájékoztatás céljából küldött levonatunkkal.”

Pár héttel ezután, szeptember 27-én (Rákosi, emlékezhetünk, gyors választ és intézkedést várt) Fogarasi Béla, az Akadémia akkori alelnöke tájékoztatja Andics Erzsébetet (aki a magyar kultúra irányítóinak egyik legdogmatikusabb és legerőszakosabb képviselője volt), az MDP Tudományos és Kulturális Osztályának vezetőjét, miszerint „Bernáth György és Vezér Erzsébet elvtársakat írásbeli figyelmeztetésben részesítettem az általuk elkövetett mulasztás miatt.” Persze, az Akadémia portáján belül is meg kell találni a kötelező éberség mulasztóit: „úgy látjuk – folytatja Fogarasi –, hogy az I. Osztály [vagyis a MTA I., Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya – Sz. Gy.] elmulasztotta a kritikai kiadásoknál felmerülő szempontok tisztázását és ezért felhívjuk az I. Osztályt, hogy ebben a kérdésben elvileg foglaljon állást”.

És végül, igaz, megkésve, október 31-én Andics Erzsébet tájékoztatja Rákosit. Itt már a kritikai kiadás szerkesztői sem ússzák meg szárazon, bár – mint Andics írja – „Waldapfel József, a kötet egyik szerkesztője revidálta nézeteit a problematikus versek közléséről. Így történt, hogy ezek a versek – folytatja – a legújabb magyar kiadásból is kimaradtak”.

Ezek után következik a dörgedelem és az ideológiai tanulságok megvonása. „Ebből a botrányos esetből – summázza mondandóját Andics Erzsébet – a feygelmi határozaton kívül az is következik, hogy figyelmeztetni kell az Akadémiát a szövegkritikai kiadások terén képviselt álláspontjának elvetelesége miatt.”

*

Mindez rég volt, talán igaz is volt: a régmúlt felidézését most a közelmúlt és a jelen – textológiai és azon túl is mutató – kérdései és problémái követik. Az újabb kiadásokról, elsősorban az új, 1984-ben megjelent József Attila kritikai kiadásról, de tágabban a XX. századi költők eljövendő kritikai kiadásairól van szó.

A (csupán a kritikai kiadásban fellelhető) változatokról. Egyetlen példa: hogyan formálódik, alakul át fokozatosan az erős, káromló indulati töltés egy szublimáltabb – igazán költői – sorrá. A KÉSEI SIRATÓ egyetlen sorát idéznénk. Az első változat: „Mint utolsó ringyó, ha odaintik...” A következő: „Mint senki lánya, ha odaintik...” Majd: „Mint kitaszított nő, ha odaintik...” És végül: „Mint lenge, könnyű lány, ha odaintik...”

Az időrendről. Természetesen a lehetőség szerinti pontos kronológia a cél. A kritikai kiadások általában évekre bontva közlik a költeményeket. És ez a módszer mégsem egészen problémátlan. Egyik hátulütője, amit nagyon is érezkelhetünk kutatói, de még inkább oktatói munkánk során, hogy ezzel a bontással óhatatlanul korszakolunk: nem kevés olvasó lát, illetve inkább érez cezúrát ott, ahol mindössze az évszám, a meg-

írás éve más, mondjuk József Attila 1934 végén és 1935 legelején keletkezett versei között. Talán nem is lenne szerencsés változtatni ezen a – kezelhetőséget nyilván megkönnyítő – gyakorlaton, viszont nem árt erre valami módon, akár az utószóban, akár a jegyzetek bevezetésében felhívni az olvasó figyelmét. Az időrend használata sajnálatos módon kizárja, illetve kizárhatja a költő által kialakított ciklusok, kötetek reprodukálását. Ennek esik áldozatul például Petőfi költészete. Ady Endréét pedig el sem tudjuk képzelni ciklusai, kötetei figyelembevétel nélkül. Gondoljuk csak el, milyen is lenne Szabó Lőrinc TŰCSÖKZENÉ-jének szigorúan a megírás kronológiájához kötött közlése. József Attila esetében érzékelhetők is ennek a módszernek a hátulütői: jó néhány évtizede már nem derül ki a kiadásokból, hogy a SZÉPSÉG KOLDUSA egyetlen, „cím nélküli” költeménye, az „Ó zordon Szépség” kezdetű, voltaképpen a kötet nyitó költeményként a kötettel azonos című. A VERSEK VÉGÉRE című versből pedig megint csak nem derül ki, hogy azért ez a cím, mivel a költemény az utolsó, záró verse a SZÉPSÉG KOLDUSA című kötetnek.

Feloldható-e valamiképpen ez az egymást kizárni látszó kettősség? Panacea magnával ugyan nem szolgálhatunk, de elképzelhető és kivitelezhető, hogy a kötet végén, akár a jegyzetekben, akár – népszerű kiadások esetén – a tartalomjegyzék, a versek betű szerinti mutatója előtt vagy mellett felsoroljuk a költő által rendezett, megjelölt ciklusok, kötetek címeit és az oda tartozó verseket. És még egy lehetőség van: a kronologikus elvű kiadások mellett, fakszimilében (ahogy ez újabban szerencsére egyre több költő esetében szokásos) akár egybekötve, akár külön kis tartóban, dobozban újra közölni (miként ez például Csokonai kötetei esetében történt) a köteteket. Tisztában vagyok vele, hogy ez csak félmegoldás, és borsosabb árakat is jelent. Mégis ajánlanám. Számítógépes megoldás is elképzelhető.

Ide, az időrendhez kapcsolódik – nem kevésbé fontos, és nem kevésbé problematikus – az egyes versek keltezése, a megírás idejének, a vers születésének kiderítése. Nyilván összehasonlíthatatlanul könnyebb a Szabó Lőrinc-versek időrendbe sorolása, de talán még az sem problémamentes, holott a költő versei tekintélyes részéhez kommentárokat fűzött, ahol is általában megadja a vers keletkezésének pontos vagy körülbelüli idejét. A József Attila-versek keletkezési ideje meghatározásának bonyolultabb, összetett feladatára két példát idézünk: az első esetben a kritikai kiadás szerkesztője borította fel a megszokott időrendet, míg a második esetben éppen a kritikai kiadás általi datálást vonták kétségbe.

A SZŰRKÜLET (nem a költő adta) című verset következetesen a legutolsó, 1937-ben írt (megint csak a naptári év mint korszakhatár...) József Attila-versek közé sorolták a kései versekhez kapcsolódó motívumvilága alapján. Stoll Béla azonban meggyőzően bizonyította, hogy ez a motívikus háló már jóval előbb, 1934 táján megjelenik. Nehezen hittek neki, még azután is, hogy egy nem könnyen cáfolható külső érvet is felhozott: nevezetesen a kézirat oldalán a Rábaközi Nyomda telefonszáma található, márpedig ezzel a nyomdával József Attila 1934 táján állt kapcsolatban. Végül is egy – az irodalomtudományon kívüli – érvel, amely végképp eldöntötte a vitát, én álltam elő. A vonatkozó telefonszám ötjegyű. Budapesten pedig 1936 őszén tértek csak át a hatjegyű telefonszámok használatára. (József Attilának mind 1936-os, mind 1937-es noteszében megtalálható Bartók Béla telefonszáma: az előbbiben ötjegyű, az utóbbiban hatjegyű számot láthatunk.)

Ahol viszont én szálltam vitába a kritikai kiadás összeállítójával, a „*Diványon fekszem*” kezdetű rövid verssel kapcsolatos. Melynek datálása azért is tűnt fontosnak, mert

ugyanezen a lapon található a FALU című vers fogalmazványa is. A vita megértéséhez idéznem kell a vers kezdő sorait.

„*Diványon fekszem, sziszegek:
»Na várjatok!...« S egyszerre hallom
– gyötrően munkát! kenyeret!
kiabálnak az uccasarkon.*”

Stoll arra kért, hogy segítsek kideríteni, milyen tüntetés is lehetett – és főleg, mikor –, amit a költő (Korong utcai díványán) hallhatott. A vonatkozó (munkásmozgalmi) kronológiát forgatva találtam is egy tüntetést a Keleti pályaudvarnál, „Le Gömbössel!” jelszóval. Az adatot közöltem Stoll-lal, de hozzátettem, hogy a magam részéről több szempontból is valószínűtlennek tartom, hogy a tüntetés és a vers között valamilyen összefüggés lehetne. Ugyanis, mint idéztem, egészen másfajta jelszavakat kiabáltak. Továbbá: a Korong utcáig vajmi nehezen jutott volna el a Keleti pályaudvarról egy tüntetés zaja. És végül: valahogy nehéz elképzelni, hogy valaki a saját fekhelyét említene így: „*Diványon fekszem.*” Nagyon is elképzelhető viszont, hogy nem is a Korong utcai lakás fekhelyére, hanem az analitikus orvos klasszikus díványára gondolt a költő, ahol a szabad asszociálás folyamán felidézett emlékeiből egy valamikori tüntetést. (A kritikai kiadásban Stoll példaszerű kollegialitással megemlíti a maga koncepciója mellett az enyémet is.)

Ez a példa azt is bizonyítja, hogy a vers keletkezése, megírásának ideje messze nem mindig esik egybe az azt kiváltó élménnyel. „*Azon nyersen – írja Kosztolányi – sohasem vehetjük hasznát annak, amit láttunk, tapasztaltunk, fölraktározunk agyunkban. Az élményeket el kell felejtenünk, hogy megint életre keljenek.*” Hasonlóképpen foglalt állást Weöres Sándor is: „*Az élményeknek érési idő, rendeződés és lehiggadás kell ahhoz, hogy költeménnyé alakuljanak.*” Mindezt illusztrálandó, illetve bizonyítandó, egy József Attila-vers keletkezésének problémakörét idézzük. A „*Magad emésztő...*” kezdetű vers keletkezése során annak egyik részletéből indultak ki:

„*villamoson
egy este a Széna téren
találkoztunk. Kalapot emeltem,
talán nyeltem,
köszöntem és te
csodálkozva vettél észre.*”

A költő nővére írta a JÓZSEF ATTILA ÉLETÉ-ben, hogy a költő „*egyszer a Japán kávéházban elmondotta, hogy egy téli estén a Széna téren felszállt a villamosra és a peronon Babits Mihállyal találkozott*”. Ezzel a tényként kezelt feltételezéssel vette a legenda kezdetét. Ugyanis a következő szerző, Basch Lóránt, akit mint a Baumgarten-díj egyik kurátorát ismerünk, ebből kiindulva folytatja: „*A téli esti találkozás 1934 elejére eshetett. A vers maga az izgalmas találkozás eleven hatása alatt íródott.*” És így tovább. Holott, ha egy kicsit is figyelmesen olvassák a vers idézett sorait, fel kellett volna neszelnükhöz, hogy az „*egy este a Széna téren*” nemigen vonatkozhat közvetlen, előző napi vagy aznapi élményre. (Ehhez még csak annyit, hogy a vers nem 1934-ben, hanem 1933-ban, nem télen, hanem nyáron, és nem Pesten, hanem Lillafüreden, az ÓDÁ-val egy időben íródott.)

Külön problémát jelent a vers változatainak, előzményeinek közlése. Mikor és mi-

ért tekinthető egy (korai) változat önálló versnek? A gyakorlatban, legalábbis a József Attila-kiadás gyakorlatában az egyes sorok szövegvariánsai a főszöveg alatt, a lap alján találhatóak. (Piros pont jár ezért az összeállítónak: az olvasó nem kényszerül állandóan a kötet végére, a jegyzetekhez lapozni.) Csakhogy... egyes versek korábbi (önálló-nak is tekinthető) variánsait az olvasó kihüvelyezni kénytelen a soronként megadott szövegváltozatokból. Példának okáért az ARS POETICA korábbi, önmegszólító változatát a vers végleges, nyomtatott szövegével, ahol is az egyes szám első személyűvé alakított szöveg és nem utolsósorban a kettő egybevetése valamiféle műfaji váltást (is) jelenthet.

Ha a kritikai kiadást követő József Attila-köteteket kézbe vesszük, láthatjuk, hogy csaknem tucatnyi esetben Stoll Béla önálló változatokként kezel olyan költeményeket, melyek mindeddig a sorvariánsok között bujkáltak. És még egy igen érdekes, meggyőző példa a legutolsó esztendőkből. József Attila Cserépfalvi Imrének írt búcsúleveléhez mellékelte MEGHALT JUHÁSZ GYULA című versét, pontosabban annak két első szakaszát, egy igen jelentős módosítással. A kritikai kiadásban Stoll ezt kései variánsként méltatta, illetve kezelte. Nemrég megjelent tanulmányában azonban módosítja véleményét, és a levélhez mellékelte nyolc sort önálló költeménynek, sőt József Attila legutolsó költeményének minősíti. Nem utolsósorban egy aprócskának tűnő, de annál jelentősebb, kulcsfontosságú változtatást is figyelembe véve: a közvetlenül halála előtt álló költő a „*mely békén nyitja im a sírt*” képét „*mely békén nyitja most a sírt*” szövegre változtatta.

Nem kevésbé nehezen dönthető el nemegyszer, hogy mi is minősül töredéknek, illetve alkalmi versnek. „*Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj kész ez a vers is!*” Töredék lenne, mely mindössze egyetlen sorból áll? No de ott van a sorban a „*nézd, jaj kész ez a vers is*”, ami mégiscsak befejezett alkotásra utal.

Kedves, vidám József Attila PÁRIZSI ANZIX című verse. Az alkalmi versek közé került, feltehetően csupán azért, mert a költő azt elküldött levelének borítékjára írta: nyilván a levél leragasztása után ötlötte. Vajon ha a borítékba kerül, már nem is számítana alkalmi költeménynek? (Szerencsére a kritikai kiadást követően rehabilitálták: a teljes jogú versek között szerepel.)

És végül valami a filológusi, de akár az olvasói intuíciónál. Két negatív és két pozitív példa, ahol a kritikai kiadás összeállítása és nem utolsósorban a szöveg figyelmes olvasása módosította, illetve igazolta az előzetes feltevéseket.

Néhány évtizede zajlott le egy tanulságos vita, elsősorban a nyelvészek jóvoltából, József Attila SZÜLETÉSNAPOMRA című verse, pontosabban annak egyetlen írásjele kapcsán. Idézzük fel a vers első szakaszát:

„*Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény
csecse
becse.*”

A *csecse* szó után egy írásjel volt látható, illetve nem is egy, hanem kettő: a kereszt formájú jelről nem tudták sehogy sem megállapítani, hogy áthúzott vesszőről vagy pedig áthúzott kötőjelről van-e szó. Az ominózus sorokat fakszimilében a *Magyar Nyelvőr* még le is közölte. Az sem segített. A vers értelme, értelmezése szempontjából egyáltalán nem tűnt mindegynek, hogy milyen írásjel volt, illetve maradt a *csecse* szó, illetve verssor után: *csecsebecséről* van-e szó, vagy netalántán a *csecse* a *becse* jelzője kíván-e lenni. A kézirat figyelmes szemlélése után a kritikai kiadás szerkesztője megállapította, hogy

sem-sem: mindkét írásjel idegen kéztől eredt, nevezetesen Ignotus Pálétól, aki először nyilván javítani akarta a sort, majd belátta, hogy a költőnek van igaza.

A másik példa. „*Én ámulok, hogy elmulok.*” Összesen ennyi a vers, illetve töredék. Egy nyelvész hosszasan bizonygatta, hogy a verssor eklatáns példája a költő egyes szám első személyű névmáshasználatának, mely külön, jellegzetes funkcióval bír. Mígnem a kritikai kiadás összeállítása során ki nem derült, hogy az első szót következetesen félreolvasták, valójában így hangzik: „*És ámulok, hogy elmulok.*”

És most következhetnek a pozitív példák. Az egyiket már említettük a SZÜRKÜLET című vers datálása kapcsán, amikor a szerkesztő (intuitív) feltételezését nemcsak a vers szövege, helye az életműben, hanem a gondos textológiai vizsgálat is igazolta. A másik példa Nagy László feltételezésével, illetve meggyőződésével kapcsolatos. Az „*Ős patkány terjeszt kórt*” kezdetű vers egyik versszakán, annak négy során akadt meg Nagy László szeme. Idézzük:

*„S mert a nemzetekből a szellem
nem facsar nedves jogokat,
hát egymás ellen új gyalázat
serkenti föl a fajokat.”*

Hagyjuk most figyelmen kívül, hogy a második sort következetesen félreolvasták: a „*nedves jogokat*” képnemigen van értelme, nem is szólva arról, hogy a „*jogokat – fajokat*” rím sem nevezhető sikeresnek: a helyes olvasat – a „*jogokat*” helyett – „*jajokat*”. Így már más – mondhatnánk. Nagy Lászlót is a rím, pontosabban a rím hiánya tette gyanakvóvá: a vers következetes keresztrímeiből kirí a „*szellem – gyalázat*” suta rímtelensége. Éppen ezért az ő olvasatában a harmadik sor szórendje megfordul: „*hát új gyalázat egymás ellen!*” „*Akasszanak fel, ha József Attila nem így gondolta!*” – tette hozzá. És valóban: a kritikai kiadás összeállítása során az ominózus harmadik sor így festett: „*hát egymás ellen új gyalázat egymás ellen*”. A verssor mellett hullámvonal látható: József Attila akkor használta, amikor egy-egy sort, részletet nem érzett, nem tartott még véglegesnek, és módosítani kívánt rajta. Vagyis Nagy László feltételezése teljes mértékben igazolódott.

Eörsi István

HASZNÁLATI UTASÍTÁS

Enzensberger esszéiről

Első osztályú szellemi produktumokat találhat az olvasó a jelentékeny költő esszéiről munkásságában.* Enzensberger költői munkásságát pedig valaki úgy harangozhatná be, hogy egy jelentékeny esszéírő első osztályú költői produktumairól beszél. Enzensberger két kedvenc műfaja az ő gyakorlatában úgy őrzi meg önállóságát, hogy közben áthatja egymást. A verseknél ez könnyebben bizonyítható: egyik legbűvöletesebb kö-

* Enzensberger válogatott esszéi a Helikon Kiadónál jelennek meg.

tete, a MAUZÓLEUM (1975) harminchét verssé lényegített történelmi esszét foglal magában „*a haladás történetéből*”, a XIV. században élt Giovanni de’ Donditól kortársunkig, Guevaráig. Egyéb köteteinek számos versén is átüt az esszéírói véna, és rögtön hozzá szeretném ehhez tenni, hogy nem a költői minőség rovására, hanem éppen felerősítve ezt, sajátos, csak rá jellemző színezetet adva neki. Példának, szinte kapásból ideidézem A SZAR című versének első szakaszát:

*„Mindig csak róla beszélnek
mintha mindenről ő tehetne.
Nézzétek, milyen szerényen, lágyan
foglal helyet alattunk!
Miért is mocskoljuk be
tisztes nevét
és miért ajándékozunk oda
az Egyesült Államok elnökének,
a zsaruknak, a háborúnak
és a kapitalizmusnak?”*

Ez a szakasz sokkoló, meghökentető módon visszájára fordít egy általánosan elfogadott, hamis értékrendet, vagyis rendet teremt a fogalmak között, ahogy ezt évszázadok óta az esszék teszik. Az esszéiben pedig nemcsak a metaforák és paradoxonok gondolati szemléletessége mutat rokon vonásokat a lírájával, hanem az a különleges sajátosságuk is, hogy az igazság bennük többnyire személyiségének és egy adott pillanatnak a metszőpontján fogalmazódik meg. Ez költői jellegzetesség. Egy lírikus ugyanannak a kötetének egyik versében imádhathja, a másikban gyalázhathja istent, az egyikben megváltó forradalmat várhat, a másikban országos pusztulást, és mindegyik versnek hitelt adhat a pillanat igazsága. Ha viszont az esszéíró változékony igazságai mondanak el- lent egymásnak, akkor az olvasó mindet egyszerre nem fogadhatja el. Élvezheti a szerző gondolatfolyamát, mely mindig eredeti és izgalmas, gyakran provokatív és meghökentető, és ilyenkor tudónkre szívhatjuk az ellentmondás ördögének kénköszagát is. Nem ellenségesen írom ezt, hiszen a kénköszag az én kedvelt parfümjeim illatába is belevegyül. Azért írom, hogy fontos használati utasításra következtethessenek belőle.

Azt indítványozom az olvasóknak, hogy csak akkor olvassák Enzensberger esszéit, ha nem az igazságot keresik bennük erről vagy arról, hanem válogatni akarnak a különbözőféle igazságok között. Az életművet a Nagy Kiábrándulás taglócsapása vágja ketté. Ez nem is annyira az 1968-as remények elapadásának, hanem a kubai kijózanodásnak a folyománya volt. 1966 nyarán még ellenállt az elharapódzó forradalmi remények áradatának, és ezt írta, Peter Weiss-szel vitázva: „*A balról jövő erkölcsi felfegyverkezésre rá se rántok. Nem vagyok idealista. A vallomásoknál többre becsülöm az érveket. A kételyt jobban szeretem az érzelmeknél. Ellentmondásmentes világképekre nincs szükségem. Vitás esetekben a valóság dönt.*” A kubai forradalom azonban, talán éppen mert ez népmozgalomnak indult, és a világ legnagyobb hatalmával szemben győzedelmeskedett, boldogító illúziókkal töltötte el. Az említett vita után másfél évvel Enzensberger ironikus alkatát zárójelbe téve önkívületinek tetsző állapotban, a valóságtól elrugaszkodott hiperforradalmi pátoosszal rontott neki az Egyesült Államok hivatalos politikájának, melyet a náciizmussal hozott közös nevezőre, de még az európai baloldal minden olyan irányzatának és eszmélkedésének is, mely nem Castro Kubáját tekintette az emberi remény-

ség és a szebb jövő forrásának. Az 1968–69-es évet Havannában töltötte. Forradalmi munkát ígértek itt neki, de nem bíztak benne, és végül kitesékelték az országból. A kubai szocializmus lezüllesztésének és saját kijózanodásának élménye olyan fontos tapasztalatnak bizonyult, hogy utána sem a versírást, sem az esszékomponálást nem folytathatta a régi módon. *„Wer sich im Recht wähnt, / ist schon gerichtet”** – ez az életérzés szemléletesen érzékelteti a fordulat irányát. Költői szempontból a gazdagodás forrása volt ez a válság. A megrázkódtatás, amelynek lírai formát keresett, személyes életét és a világot egyszerre dúlta fel. Ettől kezdve nagy lírai vállalkozásaiban költői énje úgy hatotta át a tárgyát, hogy ezzel egy időben ki is lépett belőle. Így jutott epikus térhez és intellektuális dimenzióhoz a legszubbjektívebb mondandó, az, ami a legjobban fáj. Példa erre a már említett MAUZÓLEUM-kötet vagy az a másik, amelyet költői főművének tekintek, A TITANIC ELSÜLLYEDÉSE (1978). Ez 33 éneken át egymásba fonódó kettős tragédiának ábrázolja, egymást tükröző metaforaként, hogy jéghegység ütközött és elmerült a nevezetes óceánjáró, és vele együtt forradalmi reményei.

Az esszék a roppant csalódás következtében nem egy témakörrel és a belőle fakadó érzelmekkel és gondolatokkal gazdagodtak, és nem is csak az ének és tárgyának a viszonyát módosították, hanem gyökeres szemléleti változásról adnak hírt. A korai esszékben tetten érhető egy Marxon iskolázott baloldali hevület, mely különös gondot fordított arra, hogy elhatárolja magát a szovjet államszocializmus ideológiájától, ízlésétől és gyakorlatától. Még kultúrkritikája is arra törekszik, hogy a marxi gondolatkinccset univerzálisan – tehát nemcsak a kapitalista országokra, hanem az úgynevezett szocialista társadalomra is – alkalmazza. Íme: *„A tudatipar megbízatása ma többé-kevésbé mindenütt ugyanaz: hogy megőrizze a fennálló uralmi viszonyokat, bármilyenek legyenek is ezek. Azért termeljen tudatot, hogy kizsákmányolhassa.”* A hetvenes évektől kezdve a baloldali alapállás megszűnik, de egészen egyedülálló módon úgy, hogy a módszerben, a kérdésfeltevések jellegében, az érdeklődés tárgyában megőrződik mindaz, amit a szerző boldogult úrfikorában Marxtól és Bakunyintól Adornóig a baloldali gondolatkinccsből magába szívott. A legszemléletesebb példát erre 1988-ban írott zseniális tanulmánya, a VILÁG MILLIÁRDJAI, EGYESÜLJETEK! nyújtja. Ebben kimerítően és szemléletesen ábrázolja, hogy miként terjeszti ki hatalmát Földünkön a két üvegpalota, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap, miként teszik nélkülözhetetlenné magukat, elsősorban az elmaradott és eladósodott országokban, miként okoznak akár több millió életet követelő tömegkatasztrófákat is, ha a kapitalizmus logikája így kívánja. *„Ma egyszerűen nincs élet azon a micsodán kívüül, amit 1968-ban így neveztek: »a Rendszer«, és ami ma az egyszerűbb világpiac névre hallgat.”* Nincs az a klasszikus értelemben vett marxista, aki ezen a logikán és magának a leírásnak a kompromisszummentes könyörtelenségén fogást találhatna. De Enzensberger most már ahhoz is ért, hogy látító elemzését a tudatipar általa definiált klasszikus szabályának megfelelően a fennálló uralmi viszonyok megőrzésére használja fel. A tanulmány végén kiviláglik, hogy a két üvegpalota lakói a mi megbízottaink, mert nemcsak a milliárdosok érdekeit védik, hanem mindnyájunkéit, akiket nem fenyeget tömegnyomor és éhhalál. A két szörnyeteget csak az próbálja kiirtani, mondja az elemző, aki le akarja rombolni a globális gazdasági rendszert, és aki képes arra, hogy egy másik (nyilván humánusabb) globális rendszert építsen ki a helyén. Az egykori forradalmár a reményeit vonultatta fel a tűrhetetlennek érzett való-

* *„Ki igazát megtalálta, / az máris elveszett”* – szó szerint: *„Aki biztos az igazában, / az elveszett erkölcsileg”*, idézet a DAS FALSCHÉ című versből, mely a DIE FURIE DES VERSCHWINDENS (1980) című kötetben jelent meg.

ság ellen. A mai realista felfedezi, hogy ő is haszonélvezője a tűrhetetlen valóságnak, ezért aztán nemcsak a hebrencs kalandorságot utasítja el, hanem a jövődöbéli változtatás lehetőségét is. A mai realistának eszébe sem jut, hogy az új, még ki nem rajzoló-dó alternatívák kutatása szintén lehet értelmiségi feladat. A végkövetkeztetés, amelyet fejtegetései sugallnak, lefegyverző: ez van, nincs más. És nekem sajnos egyet kell értenem vele. De mondhatjuk-e ilyen határozottan arról, ami most nincs, hogy a jövőben sem lehet? És indokolhatjuk-e ezt a lukratív rezignációt az idők végezetéig azzal, hogy az embertelen helyzetnek mi is a haszonélvezői vagyunk?

Itt kell keresnünk a legfőbb különbséget az esszéíró Enzensberger és az újságíró, elmélkedő Heine között, akihez szívesen hasonlítják. Heine gyakran változtatta meg véleményét személyekről és eseményekről, sőt olyan, számára kevésbé fontos ideológiai tartalmakról is, amelyen a köztársaság vagy királyság eszménye. De még istenhez megtérve sem adta fel fehér izzású antiklerikalizmusát, és semmi sem pusztíthatta volna ki belőle a német nacionalizmus gyűlöletét, és felháborodását, amelyet a társadalmi igazságtalanság élménye gerjesztett benne. Enzensberger viszont a kubai sokkot követő megtérése után megőrizte iróniáját, sőt olykor dühét is a részfolyamatok tekintetében, de a világot úgy nagyjában-egészében elfogadja. Közben azonban nem hallgatja el iszonyatait sem. Így hát okossága lehetővé teszi számomra, hogy tényeiből más tanulságokat vonjak le, mint ő maga.

A rezignáció mint alapmagatartás a későbbi tanulmányok többségében felfedezhető, habár többnyire nem ad hírt nyíltan magáról. A tanulmányokból az „Ez van – ezt kell szeretni” hangulata árad, de csöppet sem békésen ám! Még a kiengesztelődés is gunyoros vitairatok formájában jelentkezik. Enzensberger megőrizte fiatalkori harci kedvét, élvezetet lel az ellentmondásban (majdhogynem azt mondtam: dialektikában), kiváltképp abban, hogy kimutassa az értelmesnek tetsző látszat és az ezen alapuló, általánosan elfogadott közvélekedés tarthatatlanságát (majdhogynem azt mondtam: a jelenség és a lényeg közt feszülő ellentmondást). Kiindulópontja többnyire valami paradoxon vagy paradoxonok láncolata. A paradoxon közhelyeket és előítéleteket zúszát, de már formai okból is hajlik arra, hogy kellő ellensúly híján a kivételest és rendkívülit az általános törvény rangjára emelje. Itt érhető tetten, amiről e használati utasítás elején beszéltem: hogy a szerző valamely pillanat ihletét követve jut el olyan igazsághoz, amely ellentétbe kerül más pillanatok igazságaival. Mondhatnám úgy is, hogy Enzensberger későbbi korszakának tanulmányai módszertani és szemléleti szempontból következetesek, de a szerző végkövetkeztetéseiről ez nem mondható el.

Például: az egyik 1985-ben írott tanulmány az analfabetizmust dicséri. Nem a felvilágosodás követeli, hogy a lakosságot tanítsák meg írni és olvasni, hanem a tőkés ipar, mely az államtól képzett munkaerőt követel. Valójában az írástudatlanság kiirtása nem a művelődés, hanem a műveletlenség elterjedését szolgálja, mert az írástudás elharapódzása a *Bild-Zeitung* érdekében áll, márpedig ez az újság csak azt bizonyítja, „*hogy az olvasmány felszámolását olvasmányként lehet eladni*”. E fejtegetésben rábukkanhatunk a marxista gyökerekre: a kultúrtörténeti változások a termelés szükségleteinek függvényei. De az alaptétel: a civilizatórikus és a kulturális fejlődés közti összefüggés tagadása már csak úgy tartható fenn, ha az analfabéta fogalma metaforikus átváltozáson megy át. Analfabéta a *Bild-Zeitung* olvasójától az akkori német kancellárig (dr. Helmut Kohl) és amerikai elnökig (Ronald Reagan) mindenki, aki olvas ugyan, de nem az önálló szellemek széles látókörű kritikai felelősségével. Ennek a metaforikus jelentésnek terminust is talál: az ilyen emberek szekunder analfabéták. Csakhogy ez játék a szavakkal, hiszen nem mondhatjuk, hogy kizárólag az tud olvasni, aki a mi ízlésünk-

nek megfelelő művekben leli örömét. Ráadásul ez a fajta olvasó régen is jelen volt, az általános iskolakötelezettség bevezetése előtt, az emberiség ama töredékében, amely olvasni tudott. Mármost ez a szekunder olvasó pontosan megfelel annak a valakinek, akit néhány évvel később KÖZÉPSZER ÉS ŐRÜLET című tanulmányában követendő példaként állít a társadalom elé. A különféle ordas eszmék, vert hadak és vakmerő eredmények kora után, de még mindig az örület (atomháború, miegymás) fenyegető árnyékában a középszer jelenti a békét és a megmaradást. De a középszert megtestesítő emberek többsége nem választható el a *Bild-Zeitung* horizontjától. Ez a tanulmány megértést tanúsít az iránt, hogy az ember, lévén fontosabb dolga, elfordul „a bonni báb-színháztól”, a történelemcsinálástól, és beéri azzal, hogy „*óvja az irháját*”. A középszer embere a kispolgár megtestesülése, ugyanaz a fickó, akit Enzensberger egy másik tanulmányban dicsér. (Dicsér, de persze úgy, ahogy másokat szoktak dicsérni – úgy sejtem, nem örülne, ha más sorolná őt a középszerűek és kispolgárok közé.) A középszer emberének azt nevezi, aki örülettel fenyegető korunkban a józan megbízhatóság, a túlélés záloga. Egy másik kitűnő tanulmány viszont, a KÉT SZÉLJEGYZET A VILÁGVÉGÉHEZ (1978) igen szórakoztatóan mulat az apokaliptikus hangulatokon, vagyis azokon, akik az örülettel riogatják a középszert: „*Hétfejű szörnyünk sok névre hallgat: rendőrállam, paranoia, bürokrácia, terror, gazdasági válság, fegyverkezési téboly, környezetpusztítás.*” Mármost elismerve, hogy a riogatásban sok a divatos nyavalygás, a fontoskodás, a tanácstalanság és az ördögűzés, mégis felvetődik a kérdés: teljesen légből kapott-e a szörny hét vagy még sokkal több fejéből áradó fenyegetés? Ezt Enzensberger nyilván nem állítja, csak tanulmányának paradoxonokból épülő ironikus logikáját viszi végig. De mihelyt végigviszi, ellentmondásba kerül azzal a móddal, ahogyan a középszert dicséri. Vagy ahogy a kispolgárságot magasztalja, az analfabetizmust, a teljes ürességet célba vevő nulla-médiomot, a televíziót. A középszer az örülettel szemben kívánatos. De a világvége-tanulmányból csak az a következtetés vonható le, hogy az örület nem valóságos valami, hanem csak divatos mumus. Ez esetben viszont más indokot kellene keresni a középszer, a kispolgárság és az analfabetizmus dicséretére. Újra kellene gondolni a többi tanulmányt, de persze csak akkor, ha Enzensberger rendszerben fejtené ki nézeteit. De nem ezt teszi, hanem példás fegyverzetében pillanatainak igazságát akarja győzelemre vinni. Tessék köztük választani.

Enzensberger tanulmányait ne az olvassa, aki vitathatatlan igazságokat óhajt magába nyelni, mint csodaorvosságot, hanem akiben erős az igény arra, hogy próbára tegye és egy másik agy sűrű szűrőjén átcsorgassa a maga gondolatait. Szerintem az igazi esszé erre való. Aki abszolút igazságokra szomjazik, fíradjon a templomba. Enzensberger esszéinek olvasója valóságos problémákkal és eredeti kérdésfeltevésekkel találkozik. Növekvő székszerzése, amelyet az univerzális világmagyarázatok iránt érez, növeli érdeklődését az egyszerű és egyszerű tények iránt. 1999-ben írott tanulmányában, A DIGITÁLIS EVANGÉLIUM-ban a komputerről és az új médiáról szóló modern metafizikus és apokaliptikus fecsegést neveti ki. Csakhogy az új mítoszoknak ezt a fantasztikus világot a középszer specialistái rendezik be, kispolgárok, különleges képesítésű analfabéták. Ebben a színpompás tűzijátékában Enzensberger, a középszer és az analfabetizmus szeretetteljes pártfogója mégsem szereti őket. Az utolsó mondatok kemény ítéletet fogalmaznak meg róluk: „*Aki a cyberszexet összekeveri a szerelemmel, megérett az elmeorvosi kezelésre. Bízhatunk testiünk tehetetlenségében. A fogfájás nem virtuális dolog. Aki éhezik, az nem lakik jól szimulációkkal. Saját halálunk nem médiaesemény. Igen, igen, van élet a digitális világon innen: a mi egyetlen életünk.*” „*Well roared, Lion!*” – mondá a SZENTIVÁNÉJI ÁLOM-ban Demetrius. „*Helyes a bőség, oroszlán.*”

Horváth Bazil Balázs

SZIVARNOVELLA

Belenézett sárgásan foncsorozott kis tükrébe, amolyan kézitükör volt ez, sárgaréz kerettel szegélyezett, nyeles darab, a nyele végén egy lyukkal, amin karcsú damilszál futott keresztül. Általában felakasztva függött a fehér csempékkel burkolt falon, mely a kicsiny fürdőhelyiséget vette körül. A csempék közül egy-egy darab hiányzott, és az illesztések vonala mentén fekete penész határolta el egymástól a fennmaradtakat. A tükrök kicsit hosszúkássá torzította barnára sült, mélyen barázdált arcát, nagy, horgas orrát és finom hajszálerekkel átszőtt papírvékony fülét, melyen szinte át lehetett látni. Ősz, néhol aranysárgába forduló haja rövidre volt nyírva, bágyadt szeme megnyúlt, ettől kissé vizenyősnek hatott a tekintete.

Kilépett az öreg viskó tornácára, a tó zöldes felszínén már készen állt az aranyhíd, hunyorognia kellett, ahogy ráemelte tekintetét. Kellemes meleg fogadta a forró nyári nap után, ami szinte kiszáritotta a tavat, s az végre kiizzadhatta az elnyelt hőséget, langyos, páradús levegőt árasztva magából.

Az asztalon már ki volt készítve a szivar és az öngyújtó. Leült a fonott karosszékekbe, kezébe vette a szivargyújtót, felpöckölte a fedelét, majd újra lecsukta. Kedves volt szívének hallani a fémes kattanást, amint a rézveretes tető az ezüstös fényezésű öngyújtótesthez csapódott. Már imitt-amott megkopott fénye a fémruhának, de rézsárgán ki-domborodó monogramja még mindig élénken csillogott. Amellett erős volt a fedelet tartó rugó, ezért volt olyan dinamikus kattanása, ha kinyitotta vagy éppen becsukta. Lenyomta az izzítógombot, hagyta, hadd égjen, mutatóujját könnyedén végighúzta az oldalán, érezte a meleget, mely szinte simogatta ujjbegyét, elmosolyodott, kellemesen bizsergető érzés futott át a testén.

Rápillantott a Bolívarra. A szivargyűrű aranysárga, ovális pecsétjén Simón Bolívar arcképe, és alatta az írás: Habana. Avatatlan személyek még azt gondolhatnák, hogy Bolíviából származó szivarral van dolguk, míg a tapasztalt szivarbarát tudja, hogy a szabadságharcos venezuelai származása ellenére ez a szivar hamisítatlan kubai szivar. Simón Bolívar Latin-Amerika történelmének legnagyobb alakja, aki a földrész szinte valamennyi országa függetlenségéért vívott harcában élen járt, éppen megfelelő személyiség, hogy egy ilyen szivar védőszentje legyen. Erős jelleme, nyílt tekintete, szikár termete, határtalan életszeretete, egyszóval egész lénye félreérthetetlenül enged következtetni a szivar karakterére. Az a tény, hogy egy szivar kubai, hozzáértők számára garantálja kiváló minőségét, és bár ez a fajta a kubaiak közül az olcsóbbak közé sorolható, így is borsos ára miatt különleges eseményekre tartogatta készletének hátralevő darabjait. Ilyen kivételes alkalom volt a mai nap is, mikor elővette az utolsó Bolivart a dobozból. Elérkezettnek gondolta az időt ahhoz, hogy ezt is elfüstölje. Egy jó barátja hozott neki egy egész dobozzal ajándékba még régen, külföldről. A tetszetős, cédrusfából készült dobozt számtalan címke és sorminta díszítette. A címkék különböző színekben és alakban pompáztak, jeles személyiségek portréját, keresztikardos címereket és más drámai képeket ábrázoltak. A legfőbb ékessége mégis a derekán végighúzódnó vörösréz zsanér volt két zongorapánttal, melyek rímelve az öngyújtó monogramjára jókedvűen viszonzották a rájuk szóródó nap sugarait kecses villanásukkal.

A szivar külső borítólevelének sötét, kávébarna színe markáns ízéről árulkodott. Kevesen tudják, hogy a szivar külső levele nemcsak az esztétikai hatás kedvéért fontos, hanem jelentős mértékben felelős az ízértékért is. A Bolivar valóban erős ízű volt, kezdőknek nem ajánlott, súlyos, néha fülledt zamatát csak a beavatottak, az igazi ínyencek tudták értékelni. Mint említettük, erős jellemű embert kívánt ez a szivar. Ő ilyen ember volt, férfias, előrehaladott kora inkább csak markánsabbá tette megjelenését, mely jól tükrözte egyenes jellemét. Illett hozzá ez a szivar. Dús füstje, megfelelő huza-ta és égési sebessége épp azt a ritmust adta meg neki, amit kívánt. A szép, kézzel készített szivar nem volt teljesen egyenletes vonalú, itt-ott kisebb szabálytalanságok, lankák és domborulatok tették humánussá a jó keményre összepréselt dohányleveleket. Hagyományos méretű koronaszivar volt, feje csúcsívben végződött, tehát könnyű volt levágni a sapkáját, a külső borítólevél feszesen húzódott végig a szivartesten, figyelmesen nézve észrevehető volt a könnyű erezete, mely barna bőrét behálózta. Végighúzta az orra alatt, erős, gusztusos illata volt, szinte felkínálta magát. Megforgatta kezében, méregette, megint megszagolta, majd bólintott: barátjává fogadta ezt a példányt is, mint már ez előtt oly sok társát. A Bolivar és közöttük már jó régi szoros barátság szövődött, nyíltan tekintettek hát egymásra.

A szivar cirka egy óráig fog eltartani, ezt jól tudta előre, hiszen rutinos szivarszívónak számított. Abban az esetben nyúlik egy óra hossznyira a bagó élettartama, ha megfelelően szívja: lesz, amikor erősebben kell szívni, lesz, amikor gyengédebben, lesz, amikor gyakrabban kell pőfékelni, lesz, amikor ritkábban. A fő szabály ebben a nagyszerű játékban az, hogy mindig az adott időnek és körülményeknek megfelelően kell bánni vele. Ha jól szívja a szivart, érzéssel, úgy és amikor azt a szivar megkívánja, kedve telik majd benne, és harmóniára lel. A harmónia állapota a csúcspont, bár a csúcspont szó már önmagában is relatív, és egyesek szerint az emberi természet a relativitást tudja igazán értékelni, a szivarszívás művészete abban áll, hogy ezt a csúcspontot minél tovább igyekezzen kitartani, hogy már ne is csúcspontról beszéljünk, hanem állapotról, a tökéletes harmónia állapotáról, amely nem más, mint az ilyen zavartalan pillanatok állandósága, meghazudtolva az emberi természet gyarló voltát. Jól tudta, a harmóniát szinte lehetetlen huzamosabb ideig fönntartani, de minél többet sikerül a rendelkezésre álló egy órából a tökéletes élvezetnek szentelni, annál értékesebb volt az egész óra. Ez az időtartam teljes koncentrációt és feltétlen odaadást igényel a szivar iránt, intenzíven meg kell élnie minden egyes pillanatát, fel kell hörpinteni a kellemes ízeket és oldott lélekkel magába zárni a keserűeket.

Rágyújtott. Először csak forgatta a szivarlábát az öngyújtó lángjában, megvárta, míg egyenletesen megperzselődnek a dohánylevelek a gyűrű peremén, majd ajkához emelte a szivarfejet, és a bagó égni kezdett. Még nem sejtette, mit hoz majd számára az előtte álló óra, de bizodalma töretlen volt. Elsőre mélyet szippantott. Azt mondják, az első szippantás meghatározza az egész élményérzetet. Ha megfelelően gyújtotta meg a szivart, felejtethetlen örömeiket nyújthat mindjárt az elején, de ellenkező esetben olyan erős utóízt hagy maga után, ami végigkíséri az egész órát. Ámulatbaejtő, hogy egy szemvillanás alatt eldől az egész! Vagy ha nem dől is el, de meghatározó jelentősége van mindjárt az első pillanatnak az egész órára nézve. Az első élmény, az első benyomás determinálhatja magát a létezését és ennek tartalmát, minőségét, dönt-het az értelméről, a miértekről, anélkül, hogy ezt az adott időben bárki is felfogná.

Mélyet szippantott tehát, kicsit mohón is talán a kezdeti izgalomtól felfokozott állapotban, az édes várakozástól megmámorosodva, úgy kapta be a szivart, mint szom-

jas csecsemő az étellel teli mellbimbót, és szívta, szívta, amíg el nem telt vele egészen. Hagyta, hogy végigjárja nyelvét, szájpadrását a füst, sokáig benntartotta, majd lassan kifújta. Jó íze volt. Talán csak a végén érzett valamiféle kesernyés utóízt. Biztos a mohóság miatt, gondolta, de nem bántotta túlzottan, kiitta azt is, bizodalma megerősítést nyert, teljes lelkéből kívánta az előtte álló egy órát. Hitte, hogy tartalmas lesz, épp addig fog tartani, amíg érdemes. Óvatosan pőfékelt, próbálgatta a szivar erejét, fűrészte titkait, csodálta büszke fejét, mely vidáman izzott a szűrt napfényben. Gondolkodott, régi emlékképek villantak fel szeme előtt, olyan messziről jöttek, hogy talán nem is voltak igazak. Jó vastagon rajta hagyta a hamut a szivarvégen, ez a fajta szerette, ha beburkolják, nem azért, mintha szemérmes lett volna, pusztán jobban égett, ha nyugalom volt körülötte. Ő sem volt szemérmes, szerette az életet, szeme elevenen csillogott, nem úgy nézett ki, mint akit spirituszban tartanak. Ismét jókorát szívott a bagóból, felhevült tőle, már egy kicsit pikánsabb ízt érzett, de kedvére valót.

Egyre jobban belemelegedett a dologba, erőteljesen fújta ki a sötét színű füstöt. Nem esett nehezeére egyszerre mélyen, szenvedélyesen, kitartóan, alázattal, szemtelenül, öntelten és könnyedén, mégis áhítattal szívnia szivarját. Már a feléhez közeledett, vitte az áramlat, sodródott vele. A gomolygó füstben felfedezni vélte a szépséget, a formát, a szeretetet, a szerelmet, amikben hitt, mohón habzsolta a szivar minden ízét, rávetette magát, kiszorította belőle minden erejét, majd játszott vele, kényeztette, nézegette lágy, barátságos formáit, vagy, ha kedve úgy hozta, elhanyagolta, és másról ábrándozott. Egyszer majdnem kialudt a parázs a szivar végéből, de nem nyugtalankodott. Utánagyújtott a rézveretben káprázó öngyújtójával, és a bagó vidáman égett tovább, fittyet hányva minden veszélynek.

Beindult a szivar, szinte magától izzott, néha kellett csak figyelnie rá, meg volt elégedve vele, feltöltődött energiáival. Kellemesen meleg szürkülletben fürdetve arcát, nevető szemével a tavat pásztázta. Jó hangulatban pőfékelt, a bagót jobb kezében tartva, megnyerő látványt nyújtott, még rozoga fakarú székén is. Napégette kézfeje és ujjai szinte egybeforrnak a dohánylevelek mély színárnyalataival, jól állt kezében a tömzsi portéka. Úgy tűnt, még jó ideig kitart ez a szakasza az élvezetnek, alig érzékelte, hogy a fák homályos árnyalatai egyre sötétebbe fordulnak, a tó nemrég elfogyó aranyhídján már a fáradt hullámok halvány ezüstkoronái látszanak.

A szivar is zsugorodott, kávébarna teste megpuhult, kezdetben feszes kreol bőre gyöngé ráncokat eresztett, a vége már nem volt teljesen száraz, ajka nyomán vékonyan megnedvesedett. Lassan megvetette ágyát a mulandóságnak. Kábulat ragadta magával, kívánta, hogy jelenlegi állapota sokáig tartson, ritkábban szippantott, de akkor jó mélyeket, próbálta a szivar idejét elnyújtani, ameddig csak lehet, szembeszállni a véges idővel, illúzióknak élni tovább és tovább. Amit elért, már önmagában nem volt csekélység, élvezett egy órát, kiszívta a szivar minden nedűjét, és ez csak keveseknek sikerül. Erre a gondolatra megnyugodott. A szivar egyre melegebb lett, füstje egyre csípősebb, szépen barázdált arcát, mint a szántóföldet egy-egy felfakadó sós ízű könnycsepp öntözte. Magába fogadta a madurosínű csutka utolsó leheleteit, a lágy dohánylevelek közül kiáradó nehéz bagófüstöt, a szájüregét kitöltő erős ízt, alsó ajkán a borítólevelek érintését, a felhalmozódó nyálat a nyelve alatt. Köpött egyet, hátradőlt a karosszékben, derűsen tekintett a sűrű fekete fényű levegőbe, gondolkozott, és várt. A csokoládébarna csonk tovább olvadt ujjai között.

Végül letette a barna szivarvéget, nem nyomta el, hisz ez a feladat más hatalmakra tartozott. Feltápáskodott nyikorgó karosszékéből. Nehéz sötétség telepedett a tóra,

amely folyamatosan árasztotta magából a fülledt meleget. Mélyet lélegzett, eléggé megszédült a szivartól, de jólesett a bizonytalanság. A jó szivar megszédíti az embert, gondolta magában, megtántorodott, megtámaszkodott a székhátuljában, csöndes lassúság uralta most már egész lelkét, lassan mozgatta fejét, végtagjait, keze feje remegett, kicsit verejtékezett a homloka, a szivarfüst a nyálkahártyákon keresztül bekerült a vérkeringésébe, eltömte a vérereket és egyéb csatornákat – amelyek az életszellemekeket közvetítették teste különböző részeibe –, érszűkületet okozva ezzel. Élvezte ezt a szédülést, ezt a gyöngeséget, a nyugalmat, az ürességet, a magányt, az észlelés tompultságát, a narkózist, elméje felszabadult, könnyűnek érezte magát a nehéz éjszakában. Beljebb csoszogott a teraszról, még egyszer visszanezett a kávészínű csonkra, halványan parázslott még, izzó fénye fel-felvillant a feketeségben. Az ajtót nyitva hagyta maga mögött, látta, amint egy heveny szellő meglengeti az ajtóra ráboruló gyér szövésű csipkefüggönyt, kellemes fuvallatot hozva a fullasztóan sűrű éjszakába.

Belenézett sárgásan foncsorozott kis tükrébe, vizenyős tekintete homályosnak látszott. Felakasztotta helyére a vékony damilszállal, a tükör himbálózott egy ideig, majd megállt. Elhagyta a fürdőszobát, ágya felé fordította tekintetét, amely már meg volt vetve. Lassan vetkőzni kezdett, meg-megimbolyodott közben, bódultan hajlogatva fektette a kis sámlira egymás után levetett ruhadarabjait. Megreccsent alatta az ágy, ahogy belefeküdt, magára húzta a takarót, a jobb oldalára fordult. A kis ház beleolvadt az éjszakába, az enyhe fuvallatok lassan kioltották a szivarvéget. Meztelen testét magába szívta a körülötte örvénylő sötétség.

Aczél Géza

KOCSONYA

egyszer egy házaspár mesélte közeledve a zöld alkonyathoz nagyon boldogok – ők ugyanis sosem zabálnak hótudogot csak tiszta illatos húsokat melyeken még serceg a saft s hogy a harmónia teljesebb legyen sosem nyelnek ugyanazt egyikük esküszik a csontmellékire hol bő zamattal foszlik a fölpuhult izom míg a mulandóság fehér köveivel küzd a száj a másik a bőrös puháját szerette a pirult anyag alatt lazán zsírból kiforduló kötőszövetet amint ízét lassan serpenyőbe adja majd fűszerektől s a süléstől földúsulva csöndben visszakapja hogy derék leletként a nyelvhegy és szájjpadlás közé omoljon így aztán mohó sandítások nélkül fogy el félsonka malac és kacsa vackán marad emberben az állat reflexből nem les hogy szerette tányérra emelt vaskos porciója nem a tálból régen kiszúrt szelet-e milyen jó néha a kocsonyáról is ezt hallani kinek hús kinek a leve oszlik is gyorsan ezek után a kultúrhistoriának ez a furcsa eledele ha valahol itt fontos az első szándék a variációkban el ne vessz egy hamvas mellső csülök és négy hosszába vágott kaparó

sós hagymás borsos babéros lében lassú tűzön majdnem rogyásig tudom fül bőr farok is de nekem ezek valahogy nem kellenek talán kis füstölt hús még az bronzosabbra húzza az egészet és zaklat a fej csak hát a sárga fogak meg az az árva kiszúrt szem őket kellene valahogy elkerülni s fazékba a nagy bőrös pofát majd zsírhalászás után zöldségre kaporra főtt tojásra szedett pedig többször elmondtam már jó-jó de lelkem igen puritán végül arányos adagokat mert a struktúra miatt a tállak szebbek a nekilaposodott egyenetlen kupacokat görgető tepsinél paprika pirosát csak diszkrétén erős tormát mellé puha kenyeret s majd feledém a ritmusosan készített anyagban zselatin nem lehet jön az a sok csontból míg remegve nyúlik a megereszkedett hám te csak egyél hisz mögötted már gyülekeznek a fekete varjak s mint kifogatott temető a morzsás asztal e kéjes tor után

Horváth Péter

OM

Béresné fejen áll

Rájönni valamire?

Felfogni?

Megérteni?

Öröm.

(Túl száraz így. Ha nem vagy ráhangolva: érdektelen.)

De akkor hogyan? Vagy előbb: mit? Ki vagyok én? Mi ez? „Olthatatlan” kíváncsiság?

Reflex? Igaz – hamis. Játsszuk ezt!

Nem volt túl épületes látvány, ugyanakkor volt benne valami lélegzetelállító. Valami egészen rendkívüli. Valami nagyon ígéretes. Valami *más*. Béres úr a félig behajtott szobaajtó résén át pillantotta meg. Állt kukán, odaszögezve. Felesége tenyérynyi papucsát viselte. A papucs sarka vágta a talpát. Állt az ajtó mögött, pizsamában, maharadzsai frottírköntösében, valami könyvekkel a hóna alatt. Orrán a szerkesztői pápaszem, kezében teli kávécsésze.

(Igaz.)

Nem akart hinni a szemének.

(Hamis. Mert akart. De milyen mondat ez: akart hinni a szemének?)

Na, jó.

A kétszemélyes családi ágy mellett nyitott jógakönyv hevert a szőnyegen. (Igaz.) Béresné feje – istenem, azt a bőbitását! Csirkefej tyúknyakon. Sosem volt sok haja. A nő – álmunkban hajzuhatag. A Béresné zuhataga...! (Környezetemben minden olyan férfi, akit saját bevallása szerint a fekete, vékony nők izgatnak, szőke teltkarcsút vesz feleségül. A szőkék iránt lelkesek viszont barnát választanak élettársul.) Béresné vörö-

sesszőke volt. (Hamis.) Pontosabban ilyenre festette a haját, amióta őszülni kezdett. (Hamis. Nem kezdett őszülni, csupán néhány ezüstszínű szál keveredett a barnák közé.) Rövidre nyíratva, hadd éljen a tarkó, a bolyhos nyakszirt, tavaszi pitypang. Helyes frizurái voltak, modernek. Jól álltak neki, ha ő maga jól állt. Most viszont a tépett, szinte semmi hajzat némely csomója az izzadt fejbőrre tapadt, más csomózatok elfelé állottak a fejtől, amely a szőnyegen heverő nyitott jógakönyv mellett... Nincs ige.

Egyébiránt a fej, ha elmúlt ötvenéves, egyre gyakrabban mutatja arc helyett a csupasz koponyát. Talán a fogak miatt? A fogazat... Hol van már az ifjúság édes tejfoga? Hol a fehér gyöngysor, az üde? A fog zománca sárgul, s a fogtestben „szaporodik az idegen anyag”. A járomcsonton megfeszül a bőr, az orr megnőni látszik, az áll már korántsem szelíd.

Fent, ahol a Béresné fejének kellett volna lennie, most aprócska lábfeje spiccelt, lakozott lábkörmei parázslottak: tíz kicsi szem. Lejjebb, a nyaka és a vállá helyén még mindig formás vádlija és ékszerdobozba illő térdecskéje remegett. Delnőhöz illő combja, amely jóval vastosabb és puhább volt a karcsú lábazat ígéreténél, most a párnás derék magasságában töltötte ki a teret. Tengernyi csípeje, amely hosszú évek során nyerte el véglegesnek még mindig nem nevezhető mostani kiterjedését, s amelyet Béres úr nappal rosszálló jelzőkkel illetett, hogy aztán éjszaka mámoros halálvágygal tévedjen el rajta, nos, ez a csípő – a hozzá tartozó hassal és a még mindig titokzatos Bermuda-háromszöggel együtt – szögezzük le (istenem: a Béresnét leszögezni...!) – a helyén volt. Alatta viszont – ahol az asszonyos combnak kellett volna *megkezdődnie* – most a redőkben alázuhanó has gyűrűi remegtek, vonakodva adva át helyüket a bordázott mell alatti résznek, amely még most is – igen, még ötvenegy év múltán is! – szinte lányosnak tetszett. A bordákat gyöngyházfehér, feszes bőr takarta, mintha a nőnek e része nem is a nagyanyai jelenhez, de a lányszöktető múlthoz tartozna!

– Az árgyéhusát!

(Ezt ki mondja?)

Am a bordák alatt – istenem, valóban *alattuk!* – ring a lazán tömött kispárnányi kebel azzal a teáscsésze-alátét nagyságával vetekedő udvarú, szinte koromfekete bimbóval, amely most párnástul-udvarostul a Béresné nyakába csúszott, elfedve az asszony testének egyetlen kevésbé gyönyörű részét, a nyakát, amely *alatt*, a kulcsontok ingerlő találkozási pontjának helyén a nő hegyes, akaratos álla szúrt a levegőbe.

Az áll alatt – a félig elnyíló ajkak között – a felső fogsor porceláníve fehérlett, a rózsaszín nyelvecske tótágast állt a szájban, amely *alatt!* az orr bozontos odva sötétlett: két ovális barlang. Az orrnyereg *alatt* kidülledve kissé a gondosan ritkított szemöldök-szőrzet aranyló sajkáíve, s a kis kosárban, *feljebb!*, a szem!

– Nohát!

(Féltehető: a Béres ámul.)

A szem egy hunyorintásnyi időre a Béres úrra meredt, de valószínűleg nem látta, mert addig kancsalított, míg látóterébe fogta a szőnyegen heverő nyitott jógakönyv bal oldali lapját, amelyen egy hasonlóan impozáns, noha csupán leheletnyi vonallal a síkból kimetszett nőalak állt szintén a feje tetején.

– Istenem! – rebbant Béres úr. – Értem Picassót!

– Ommmm...! – Béresné zümmögve engedte ki magából a levegőt. – Ommmm...

– A levegő még nem távozott a testből, amikor az teljes hosszában elzuhant. – Mi a lófaszt kell bámulnod, édes Edgár?

Béres úr ijedtében és zavarában magára öntötte a kávé.

– Én csak... – Füle tövéig elpirult, mintha őt kapták volna titkos tótágason. – Mi az Om? – bukott ki belőle a kérdés.

– Kezdet és vég egyetlen szóban, mi volna?

– Aha – mondta Béres úr, és e szóban is benne volt kezdet és vég, bár nem hangzott olyan meggyőzően, mint az „om”. – Valami jógaügy?

– Nem „jógaügy” – csattant az asszony –, hanem... Áh, ti ezt úgyse értitek! – A korántsem felséges többes feltehetően a Horváth és egyéb urakkal vonta egy kalap alá a Csepel-szigeti maharadzását. Bántotta, sőt megalázta, ha többes számban szólta hozzá. Egész életében azért szenvedett, hogy egyes szám első személyét megtalálja, imidzsre leljen, megfogalmazza és felmutassa azt a mindenki mással összetéveszthetetlen, magánvaló csodát, aki ő volt. És most a nő, élete párja, tanúja, örök opponense és hívő barátja, így?! Vádlón tekintett hitvesére. – Mit bámulsz? – A nő felült a szőnyegen. Testrészei egyből a megszokott helyükre kerültek. Fölül volt borzas feje, amelynek néhány bolyhát már elrepiette a hajnali fuvallat. Feje alatt – ott, ahol lennie kellett – a strumásnak tűnő nyak fehérlett. Az édes kulcsfont is a helyére került, s alatta a két kispárnányi mell a szokott szögben és formában terült szét. A reggeli napfény aranycsíkokban reflektorozott be az ablak félig felhúzott redőnyének résein, csíkosra festette az asszony omlatag testét, amely így, vadállatmintásan oly ingerlőnek tetszett, hogy Béres úr önkéntelenül lépett egyet feléje. – Nem! – dörrent rá az asszony hajdanvolt pacsirtahangja. – Be ne gyere!

– De hát...

– Eredj csak kávézni, mérgezd magad, nekem még van néhány gyakorlatom! – Hanyatt dőlt. – Átengedem magamon a világot, hogy egy legyek velem! – közölte, és lehunyta kék szemét.

Béres úr búcsúpillantást vetett az ismert formáját felöltő asszonyára, aki megint olyan volt, mint annak előtte, kivéve azt a nem elhanyagolható, frissen megismert körülményt, amely szerint más is tudott lenni, ha akart. – Tornász csak! – mondta, mintegy megengedőleg, és kihátrált a hálószobából.

A küszöbről lelépve megbicsaklott a lába az asszonyi papucsban. Átsántikált az előszobán a konyhába, szinte félálomba zuhanva töltötte újra a kávécsészéjét a langyos, fekete löttyel, aztán nekivágott a padlásszobájába vezető lépcsőfokoknak.

Gyűlölte ezt a lépcsőt.

Ahogy az évek múltak, egyre nehezebb volt megmásznia. Valahányszor nekiindult, úgy érezte, most száműzetik végleg a normális létből. Minden egyes fokkal távolabb jut valamitől, amit szeretett volna, ugyanakkor egyre közelebb kerül ahhoz, ami fáj.

Úgy fáj, mint a...

– Om?

Nincsenek szavak.

Zihálva állt meg a lépcső tetején.

Odalent még, a konyhában, tele volt ambícióval, értelemmel, kedvvel és erővel, de mire felért a zegzugos odúba, amelyet Béresné a férje dolgozószobájának nevezett, Béres úr egy mindenki által elhagyott, árva, üresfejű gyereknek érezte magát, akinek le kell töltenie igazságtalanul rá mért büntetését.

Pedig a padlásszoba – amúgy – pazar volt.

Hatalmas ablakában kaktuszok erdeje fészkelte. Hogy lehet valaki ennyire mazochista, hogy normális növények helyett szőrös majomfaszt formáló kaktuszokkal vegye körül magát? Mások fikuszt, filodendront, buján virágzó istenharagját ültetnek a virágládikákba, ő pedig lakhatatlan sivatagot idéző kaktuszokat gyűjt, amelyek – ha gazdá-

juk láttán rájuk jön a párzás – láthatatlan tüskék miriádjával prüszkölnek tele a légeret. Hogy kerülnek ide ezek a szörnyszülöttek? Ki terjesztette el, hogy a Béres úr kaktuszt gyűjt? Talán éppen ő maga, valami korántsem ártatlan, imidzsformáló beszélgetésen, amelynek minden magára csak kicsit is adó résztvevője gyűjtött valamit a hetvenes évek elején. (A legtöbben persze pénzt, már akkor is, de arról nem beszéltek.) A marxista kritikusnő kéziratokat gyűjtött, a langaléta költő női alsókat, az állatorvos valami olajnyomatokról és klasszikus lemezekről beszélt, s amikor Béres urat megkérdezték, mit gyűjt egy *proletárköltő*, ő pironkodva kimondta első gondolatát. – Kaktuszt. Igen – bólintott. – Kaktuszokat. – Attól fogva feltartóztathatatlanul érkeztek a szőrös bunkók. Az elsőt mindjárt a titkos baráti társaságnak otthont adó marxista kritikusnő ajándékozta Béres úrnak. – Ez a magáé, Edgár! – Őszinte örömmel adta át a medvetalpat. Másfél éven át nem tudta eldönteni, mit is ajándékozzon az égő szemű, alacsony fiúnak. Nyúljon a hóna alá, emelje magasra, magasztalva elemző kritikák tucatjával alapozva meg a helyét a társadalmi létrán, esetleg önmagát ajándékozza neki, testének szikkadóan is érett gyümölcsét, vagy tanítsa? A kaktusz eldöntötte a kérdést.

Attól fogva évtizedeken át jöttek kicsik és nagyok, majomfarok- és medvetalpporfórák, elágazók és egytörzsű lópikulák. Még a legjobb barátja – ha ugyan! –, a Horváth úr is kaktuszt ajándékozott neki, amikor tengeri vitorlásútjáról hazatette a frász. „Tessék, édes Edgár, ezt Lanzarote szigetéről hoztam neked! Még ott is igazi ritkaság!” Az apró szörnyszülött kereszt formájú volt, s nem elég, hogy a Golgotát idézte, vörös tüskéinek bökése nyomán begyulladt a bőr. S akkor még nem beszélünk az álkaktuszok-ról, amelyek látszatra ártatlan levélformát öltöttek magukra, ám ha az ember véletlenül hozzáért e levelekhez, mintha áram ütötte volna. Mindegy, ha már idegyűltek, itt egye meg őket a fene! Majdcsak kipusztulnak! Ám a kaktuszoknak kedvezett a klíma a széljárta padlásszobában, nem bántotta őket se huzat, se hideg, se a nyári forróság, mintha a Béres úrból kisugárzó kétségbeesés éltette volna őket, rendre virágba borultak, de virágzásuk előtt még teleküldték a légeret láthatatlan, apró szuronyaikkal, hogy a szerelmes lándzsák elérjék a Béres úr szívét.

Hogyan és miképp szerkesztődünk ki a saját sorsunkból? Miért, hogy az idő múlásával az ember egyre inkább úgy szemléli a saját életét, mintha filmet látna? Olyan mozi, amelynek forgatókönyvét mások írják, más a rendező, a főszereplő, ráadásul a film unalmas... Semmi interaktív lehetőség, semmi beledumálás, vágás, változtatás a snittek sorrendjén, a beállításon, a történet pereg, az ember legfeljebb kísérőszöveget moroghat, lábjegyzetelhet, bár tudja, hogy felesleges.

A kaktuszok alatt lábakon álló politúros könyvszekrény terpeszkedett faltól falig, tele poros, soha nem olvasott szakkönyvek százaival. E kötetek sok fontos tudományág népszerűen kifejtett lényegét őrizték, csupa olyasmit, amit egy magára valamit is adó értelmiséginek ismernie, sőt tudnia kell. Horváth úr (Béres úr egyetlen *kebelbarátja*) naponta két ilyen munkát is elolvasott, hogy a mintegy véletlenül elejtett idézetekkel a szégyen őrületébe kergesse barátját. „Mint ahogyan azt Heisenberg írja...” „Éppen most olvastam Einsteinnél...” „Bruno Bettelheim mondja *valahol...*” És így tovább. Valahányszor a barátja szóba hozott egy-egy ilyen könyvet, Béres úr azonnal megvásárolta, hogy tüstént elolvassa, ellenőrizze, visszakérdezzen rá, hogy kiderüljön: Horváth maximum a könyvborítók fülszövegét olvasta, ha egyáltalán. De soha nem volt ideje rá, hogy elmélyedjen a tudományágakban, valami mindig közbejött, így a népszerű-tudományos munkák mind a lábakon álló könyvszekrénybe kerültek.

A könyvszekrényt még a kaktuszoknál is jobban gyűlölte. A könyvszekrény láttán olyan emésztő büntudat zuhant rá, amely leverte a lábáról, gúzsba kötözte, és perma-

nens hányingert okozott neki. Az émelygést pirulákkal próbálta oldani. A gyógyszerektől kifehéredett a nyelve, és még jobban émelygett.

– Reménytelen! – legyintett. – Én.

Az északi falat áttekinthetetlen rendszerű polchálózat fedte. Kispolc, nagypolc, vas-tag, kiálló deszkák és vékonyka furnérok, vaslábazat, tiplierdő, fonott zsinog tartotta polcok és vaslétrára fektetett műanyag lapocskák – mint egy eleven Braque-kép. (Vagy Marcel Duchamp-é? A szűz átváltozása férjes asszonnyá? Utánanézni: Herbert Read: A modern festészet – megvan valahol!)

A polcokon poros kéziratkötegek magyarázó feliratokkal, amelyekből a szerző már egy kukkot sem értett. „Amikor a Pálicska utcán...!!!!” „Ezt a Betlehemhez!” „Bérház a ganggal! Tudod?!” „Vesszely-tábor! Nem motorcsónak!” Némelyik kéziratköteg felett kis zászló, egyike zöld, másika vörös, de akadtak csíkos, kockás vagy éppen hullámos szélű papírlabogók, amelyeket ő maga vágott ki színes papírból, hurkapálcára ragasztva, s a helyükre tűzve őket, hogy emlékeztessék – mire? Ki tudja? Celluxszalaggal rögzített kartonlapok: „Őrüdt fontos!” „NEM!!! kidobandó!” „Átnézni – MA!” „Sürgős!” És hasonló, tustintával, filccel, színes írónnal rótt feliratok hajdani időkből, s alattuk kötegekben a ki tudja, mikor be nem fejezett, örökre elvetélt, folytathatatlan történettorzók: novella- és regénykezdemények, számtalan verstöredék, riport- és gloszszatéma, jelenetvázlatok drámához, vígjátékhoz, tragédiához, dallam nélkül maradt rockoperák, bábjáték- és balettszüzsé-kezdemények.

Három komplett életműre elég nekifutás. És az eredmény? Egy széljárta padlásszoba tele hasznavehetetlen lommal a Duna két ága közt, s odalent egy fejen álló nagyanyai nőtény.

„Ne így, barátom! – hallotta a Horváth korholását. – Ne légy igazságtalan önmagadhoz! Te nem vagy akárki! Te a barátom vagy!”

– Hú, a dög! – szusszantotta Béres úr. – Az álnok! Nem elég, hogy a fércműveiben kiszervezt, eloroz, hogy saját magát fogalmazza belém, mintha nem volnék elég egy regényalakhoz alapanyag! Parazita! – kereste a szót, és meg is találta. – Parazita márk! Mit márk? Ó? Egy fenét. Csak mert jobb a dallam? A ritmus? Még hogy márk! No, majd csak! Holnap úgy megírom...!

De nem írta meg.

A polc alatt a komputerkirálynő hatalmas képernyőszone világlott, mellette szkener, nyomtató pótnyomtatóval és a régivel, ha netán a másik kettő elromolna. Odébb az ősi gép, az Atari – egy csúcs a maga nemében –, mellette két levitézlett laptop, javíthatatlan, az egyiknek a klaviatúrája nem működik, a másik nem olvassa a belé helyezett lemezt. „Uram, ezek a márkák már akkor lejártak, amikor piacra kerültek. Alkatrészt, ezekhez? Miért nem vett valódi márkát, Machintoscht, egy igazi Elendert?!” „De hiszen ez Elender!” – jajdult Béres úr. „Ez? – vonta fel szemöldökét a húszéves szakértő. – Miből gondolja?” „Hát oda van írva!” „Jaj, uram, nem minden az, aminek látszik! Ez egy szar. De még annak is hamisítvány.”

A használatlan laptopok mellett egy Erika típusú keletnémet villanyírógép leégett motorral, alatta egy régi cseh táskagép pótolhatatlanul hiányzó betűkarokkal... A hosszú pult előtt egy guruló és egy térdeplőszék... A guruló szék évek óta nem gurul már, kerekei kimarjultak és elvesztek, a háttámlája hátranyaklik, ülőkéje csálé, a szorító csavarok menete kikopott, de Béres úr nem dobta ki, azt tervezte, vásárol valahol egy régi esztergagépet vagy legalább egy kézimenetvágót, és újrametszi a csavarmenteket a lágy acélba, fel is írta valahová a címet, ahol jutányosan juthat efféle szer-

számokhoz, de a feljegyzés elkeveredett a többi ezer közt. Rendet kéne tenni végre ebben a kuplerájban, majd holnap nekilátok, most gyerünk, dolgozni, írni, térdre!

Egyedül a térdeplőszék volt a hivatásának megfelelő állapotban, jelezve, hogy Béres úr kifejezett büntetésnek, önkínzásnak tartja a munkáját, térdepelve dolgozik, hogy még inkább szenvedjen közben. Nem véletlen, hogy nem zuhant azonnal térdre, húzta az időt, a kávéját kavarva elfordult a munkapulttól.

A padlásszoba hátsó falánál vaslábú polcon sorakoztak a faxok, hunyorgó rubin-szemmel pislogott a telefonközpont! Úristen, telefonközpont! Két fő- és három mellékvonallal, hogy faxon, interneten és élőszóban egyszerre elérjék, ha keresik. Ki keresné? (Hagyjuk ezt, jó?! Keresik, napjában százszor is. Hívja a rádiós szerkesztő, miért és mennyit késik már megint a folytatásos ifjúsági mesével? Hívja a tévétársaság, követelve a szappanopera már eleve megkésített folytatását, hívják a zeneszerzők az aktuális dalszövegekért, hívja a színház, ahol próbálják a darabját, hívja a társaság, amelynek elvállalta alelnöki tisztét, hívja a könyvelő, a gyerek, a sógor, az unokák, ismerősök, barátok, és hívja a Horváth!)

Na az is! Tulajdonképpen hogyan szerezte ezt a marhát? Púpot a hátára? Ezt az istencsapását? Ezt a grafomán őrültet, aki ha nem jut más eszébe – és persze hogy nem! –, róla, Béres úrról ír nouvelletteket, kisregénynek álcázott becsületsértő feljelentést, mellékszálát holmi „nagyregénybe”, hogy az ember már nem meri kinyitni az irodalmi sajtót, mert minden valamirevaló kiadvány rendre hozza az újabb és újabb részleteket: Béres úr álma, Béres úr és a léttudat – elmebaj.

Béres úr reggeli rosszkedve a tetőpontra hágot.

– Nem! – döntött komoran. – Nem dicsérem munkával a napot!

Dolgozószobája kedvenc sarkához lépett, itt őrizte hifiberendezéseinek sorát. Volt csöves rádiója, tranzistoros és önműködő csodái, előerősítők és végfokok, cédélejátszók, hordozhatók és asztali zenecentrumok, ősrégi, karos lemezjátszók, orsós és kazettás magnetofonok. Lenyomott egy billentyűt. Az álkvadrofon hangszórókból tisztán, lágyan csendült a rádióbemondó hangja:

– Béres úr lidércei. Hangjáték. Írta: Horváth...

Belerúgott a gépbe. Az sértetten elhallgatott. Letette kávécsészéjét a szoba közepét elfoglaló hatszögű asztalra, amelynek egyik oldala se volt elég széles ahhoz, hogy szorongás nélkül odaüljön elé az ember. A régi, egérfészkektől nyüzsgő szófa vagy kevert vagy pontosabban és fájdalmasabban: kinyitható ágy előtt helyet csinált a földön. Letette okos homlokát a hajópadlóra. Próbálta meggömbült törzsét felemelni. Fájdalmat bukfenchezett.

– Om – kezdet és vég egyetlen szóban... Micsoda marhaság... Hogyan lehetne egyetlen kilehelésbe foglalni mindazt a szenvedést, a füstbe ment évek végtelen sorát, az önmagának tett, soha be nem váltott ígéretetek regimentjét, a számtalan fogadkozást: holnaptól, drágám... holnaptól mindent, másként, ma még elvégzem, amit, de reggel majd...

Soha nem jön meg az a reggel.

Mi a tehetség? Úgy látni a világot, mintha először? Undoknak, bűdösnek, mégis csudásnak? Átélni, hogy a világ nézete én magam vagyok, noha benne a képben, amely él, dobog, lüktet és – szereti önmagát?

Volt egy lány – asszony –, kibe egyszer belebolondult, érzéken és intellektuálisan egyaránt. Boldog volt vele, tehetséges – rövid időre. Igen! Ilonka mellől még önmagára is úgy tekintett, mintha először látná. A pasas megnyerő volt. Telve kedvvel és erővel, akarattal és – lelkipurdalással. Nem jár neki e titkos kéj-öröm-varázslat. (Egy

szó többet érne!) Én itt élvezek, ő meg – a feleségére gondolt, bár gondolatban sem nevezte meg...

– Az a baj veled – mondta Ilonka, amikor kiadta az útját –, hogy nem szereted magadat eléggé. Csípj a válladba néha a zuhanyrózsa alatt, és mondd ki bátran, szeretlek, Edgár!

– Jó – bólintott akkor Béres úr –, magamba csípek. Te fogsz eszembe jutni.

– Ne rám, magadra gondold! Értsd meg, ez jár neked!

Nem tudott hinni ebben. Ha magára gondolt, akkor se magára.

Csak a halál fogja megmutatni, ki voltam!

(Ezt, persze, büszkén!)

Halál!

A szót kizárni, törölni a programokból. Őt betű, mint valami vírus, amely felülírja az összes file-t. Jó volna, persze, valahogy túlélni magunkat, s látni, hogyan temetnek, mire gondolnak, mit ír a nekrológ, csak a hiányom tudná megmutatni, ki voltam? (– ez tupír!)

– Na jó – sóhajtott –, gyerünk melózni!

Fáradt volt, hosszabb bekezdés erejéig. Ez fontos, bár nem nagyon. Így is túlírt. Tornászni kéne. A Horváth tornász. Súlyokat emel reggelente, nyög, s ha lumbágót kap kéthetente, masszíroztatja magát. Lehet, hogy azt kéne, súlyok nélkül. Egy jó kis szexmasszázs. Vannak ilyen szalonok, tele van velük az újság. HÍVJA ANDREÁT! – TESTI-LELKI MASSZÁZS! Meg kéne próbálni talán a jogát?

Nekiveselkedett.

Homlok a padlón, tenyér nyitott ujjakkal... Kis lendület... Ugyanaz az eredmény. Pihegett, az orra hegyére csúszott szemüvegben. Mit is? Szabadság! Ó, ez csak az ifjúság hamis és tudatlan öncsalása, vadkendergyökér füstjével elszálló ámítás, szabadság, mi az, mi végre? Találónan fogalmazta ezt egy Lázár Ervin nevű kolléga (szegény Lázár!) pompás kis karcolatában, amelyben egy Simf, a füst nevű alakhoz egy délután becsönget a zongoralehangoló, hogy lehangolja az újonnan vásárolt zongoráját, aztán a lakkirendező elviszi a bútorokat, a bánatszülők a feleségét, a leépítők lebontják a feje fölül a házat, a leszabó leszabja róla a ruhát, míg végül Simf, a füst ott áll egy csupaszfölddarabon, egyedül, meztelenül, szabadon – és mire gondol? Hogy kezdheti előlről. Ruhát vesz majd, házat épít, bebútorozza, asszonyt szerez a házba, az asszonynak zongorát... Hát igen, ez a szabadság. Koholmány.

– Om – mondta ki véletlenül a szócskát, és jólesett kimondania! Mintha megkönnyebbült volna csöppet. – Om – mondta újra, mire a szoba megremegett, és a kaktuszok százezer tüskét lövelltek a légbe, ám a tüskék csudálatosképp valahogy elkerültek, nekiütköztek a tüskörnek, amelyen átvette lógott egy ócska mordály. A karabély azért lógott a tükrön, hogy örökké emlékeztesse Béres urat a csehovi szabályra: ha van puská, el kell sülnie – ez a dráma. A puskát száz éve nem sütötték el, závarzától megfosztva lógott a homályos üvegű tükrön, amelyen most elkenődtek az apró kaktusztüskék.

– Om – lehelte újra az író. – Ez is micsoda hülyeség!

Megint nekigyürkőzött.

– Om! – A szoba fejen állt!

A hajópadlóról tótágast állva lógtak a dolgok.

De Lóci nem lett óriás.

FIGYELŐ

TELEMAKUS, BÉLIZÁRUS, SZIGVÁRT, KARTIGÁM ÉS A TÖBBIK

*Bodor Béla: Régi magyar regénytükör I–II.
Halász & Társa kiadása, Pécs–Budapest, 2001.
342 + 292 oldal, 1650 + 1550 Ft*

Bodor Béla nagyszabású és – hadd bocsássam előre – rendkívül izgalmas tanulmánya végre olvasmányként is képes felfedezni a XVIII. század végi, XIX. század eleji magyar epikát. A magam számára, akinek azért soha nem voltak kételyeim arról, hogy ennek az időszaknak a prózaepikai termése eleven irodalom, abban áll a kötet – talán – legnagyobb értéke, hogy itt a XVIII. század végi magyar epikára irányuló érdeklődés valóban hatástörténetileg van megjelenítve, hiszen Bodor folyamatosan szinte aktuális írói műhelygondként képes feltárni mindazokat a poétikai megoldásokat, amelyeket a XVIII. századi magyar regények nyelvezésében és/vagy világteremtésében észrevesz. Például az, hogy Mészáros Ignác KARTIGÁM-jának központi problémájaként az identitás kérdését jelöli meg (74–86.), mint ha kifejezetten Márton László 2001-es, részben a KARTIGÁM-ot újraíró regényéről, a KÉNYSZERŰ SZABADULÁS-ról szólna – anélkül, hogy erre akár csak egy szó is utalna. Említhetném azonban a szerzőnek azt a lábjegyzetbe szorított rövid megjegyzését is, ahol Jókaitól éppen azt a részletet idézi, amelyben a „*Dzsigerdilen*” szónak a „*szív gyönyörűsége*” értelmet adta az író (80.) – itt nyilvánvaló az utalás Háy János 1996-os regényére, amelynek pontosan ez a címe és alcíme. Ezek persze a leginkább szembeötlő s ezért látványosan poentírozható szövegkapcsolatok, ám Bodor könyvének igazából a szemlélete vagy azt is mondhatnám, a mélyszerkezete az, ami igazán figyelemre méltó, sőt majdhogynem társtalan. Elemzései ugyanis az írói esszének ahhoz az egyre ritkább, bár az utóbbi időben többektől megújít-

tott válfajához tartoznak, amelyben a korábbi irodalmi beszédmódok értelmezéséből poétikailag is megformált irodalmi műfaj kerekedik ki. Bodor Béla könyve azonban abban tér el például Márton László AZ ÁHÍTATOS EMBERGÉP, illetve Kukorelly Endre KEDVENXC című kötetétől, hogy a szerző mindezt egy módszeresen végiggondolt és felépített értekezői műforma keretében valósította meg, vagyis ambíciójában az irodalomtörténeti korszak- vagy műfajmonográfiákat célozta meg.

Bodor könyve tárgyát tekintve ugyanis irodalomtörténet, hiszen a magyar regény első korszakát tekinti át (a korszakolás kérdésére azért még a későbbiekben érdemes lesz visszatérni), jellegét azonban tagadhatatlanul írói érdekeltség határozza meg. Persze nem tisztán szépírói teljesítménnyel van dolgunk, ám a szerző tökéletesen tisztában van azzal, hogy epikai formában jelenít meg egy olyan, művek sorozatából kirajzolódó eseménysort, amelynek létezése csak egy koncepciózus egymás mellé rendelésben mutatkozhat meg. A könyv tehát tudatosan színre viszi az „irodalomtörténet” névvel jelölt értekezői műfajban eleve benne rejlő epikus lehetőségeket; ahogyan ezt az utószó nagyon pontosan meg is fogalmazza: „*Az irodalomtörténet maga is elsősorban – történet. Sarkpontjai adottak és tőlünk függetlenül léteznek, és talán tudományos eszközökkel is kutatjuk őket; de az irodalomtörténetet mint történetet az élteti, ha elmondjuk. Ha tetszik: előadjuk. Ha tetszik: elmeséljük. Ezzel pedig óhatatlanul olyan vonásokkal ruházzuk fel, melyekkel magában nem rendelkezik, de amelyek történetté teszik a történetet: szereplői lesznek, summája, cselekménye és tanulsága, szerethetősége és ellenszenves, sőt ellenséges alakjai, mozzanatai és folyamatai. Oka és célja. Értelme.*” (333.) Ez a módszertani eljárás legalább annyira elhatárolja a könyvet az eddigi prózatörténeti összefoglalásoktól, mint amennyire bele is kapcsolja ebbe a hagyományba, s így az irodalomtörténeti önreflexió egyik legkényesebb pontjára képes rátapintani: az irodalomtörténeti tevékenység tudományosságának kritériumait firtatja, szelíden ugyan, de

határozottan. Az *irodalomtörténet* ebben a felfogásban elsősorban mint *irodalom* (vagy inkább: mint az irodalom *része*) jelenik meg, s nem mint bizonyos szövegekkel foglalkozó, azt leíró, értelmező, rendszerbe állító metatudomány. Az utóbbi években talán nem is született olyan, magyar irodalomtörténeti témát tárgyzó, könyvterjedelmű értekezés, amely ennyire következetesen és sikeresen próbálta volna megvalósítani ezt az inkább csak vágyott igényként hangoztatott, de annál ritkábban megcélzott módszertani alapelvet. Ezért is tűnik fontosnak, hogy azzal az irodalomtörténeti tradícióval ütköztessük a könyvet, amelyet saját maga beméresi pontként meghatároz ugyan, de számonkérhetőségét el is hárítja.

Bodor Béla világos és egyszerű korszakolással teremtette meg könyve tárgyát: vezérszempontnak a magyar nyelvűség mellett a nagyepika „fikciós” mivoltát tekintette, s így az 1750-es évektől kezdve az 1795 és a XIX. század első évtizede közé eső időszakig fogta át a hazai prózaepikát. Ennek a kiindulásnak számos, a tanulmány egészében gyümölcsözőnek bizonyuló előnye s legalább ennyi buktatója van. Kétségtelen ugyanis, hogy ilyenformán Bodor igen sok olyan művet tudott beemelni saját történeti modelljébe, amelyről általában is kevés szó esett, s amely újabban sem nagyon került az irodalomtörténeti érdeklődés homlokterébe; különösen fontos az a gesztusa, hogy a fordításokat sem rekesztette ki a tárgyalásból. Ugyanakkor viszont meglehetősen ingatag elméleti alapot választott, amikor a „fikciós nagyepika” (vö. 9.) helyét nagyrészt az emlékirattal szemben jelölte ki. Erősen kérdéses ugyanis, hogy egy emlékirat esetében honnan tudjuk minden kétséget kizáróan eldönteni, hogy az ott elmondottak valóban nélkülözik a fikcionalitást, hiszen többnyire csak a felkínált műfaji paktumra való gyanútlan ráhagyatkozás – azaz az, hogy „elhiszük” az emlékiratjellegét, s ehhez társítjuk az őszinteséget mint kritériumot – garantálja a szöveg igazságtartalmát. Bodor kissé talán sietős átlépése ezen a problémán azért sajnálatos, mert ha nagyobb gondot fordít a szemléleti tisztázásra, szembe találhatta volna magát az utóbbi évek egyik jelentős, bár még inkább csak igénybejelentésként létező irodalomtörténeti koncepciójával: hiszen Szilasi László – több tanulmányában is – éppen a régi magyar emlék-

iratok regényként való olvasásával kívánta/kívánja a magyar regényirodalom történeti áttekintését megalapozni. Szilasi egy helyütt kifejezetten így fogalmaz: „szempontunkból talán megalapozottabbá teheti [ti. a korábban kifejtett gondolatmenet – Sz. M.] azt a régóta közszájon forgó vélekedést is, mely szerint a magyar nyelvű regény egyáltalán nem kései születésű, hiszen története nem Jósika ABAFI-jával 1836-ban, nem is 1788-ban Dugonics ETELKÁ-jával, még csak nem is a XVIII. század közepi románokkal, hanem a század legelején Bethlennel [ti. Bethlen Miklóssal – Sz. M.], sőt talán már a XVII. századi emlékiratíró társainak szövegeivel elkezdődik.” (Szilasi László: ARGUMENTA MORTIS [KARD, HEGYESTŐR, GOMBOS NÁDPÁLCA]. In: UÓ: A KOPERCZKY-EFFECTUS. Jelenkor, Pécs, 2000. 29–30.) Az ellentét Szilasi és Bodor felfogása között nyilvánvaló – nagy kár, hogy ez a feszültség egyelőre nem vezethetett tisztázó vitához, a felek szinte elbeszélnek egymás mellett, részben persze azért, mert kettejük könyve szinte párhuzamosan jelent meg. Bár Szilasi imént idézett tanulmánya például azért már 1997-ben megjelent az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, így nem lett volna boszorkányság rátalálni... Fura módon egyébként Bodor szemléleti kiindulásának volta képp Szilasi koncepciójához kellett volna közel kerülnie: hiszen Bodor olyan áttekintést kívánt készíteni, amely „a szövegekkel foglalkozik elsősorban, egy olyan szemlélet jegyében, mely szerint az irodalmi folyamatban az irodalmi mű a főszerep”. (14–15.) Ráadásul Bodor egy helyütt – Ungi Pál Trenck-fordítása kapcsán – leírt egy olyan mondatot is, amely mintha kifejezetten Szilasitól lenne kölcsönvéve: „A regény műfaji meghatározásának kritériumai között fel kell sorolnunk egy rendhagyó szempontot is: regény az, amit az olvasóközönség regényként olvas.” (140.) Ez a megfontolás – ha komolyan vesszük, s nem csupán alárendelt szerepet tulajdonítunk neki – aligha engedné meg leválasztani a tárgyalat korpuszról az emlékiratokat, hiszen „regénynyé” olvasásuknak semmiféle elméleti akadályja nincs. Ezeknek a szövegeknek az „emlékirat”-jellege éppolyan bizonytalan műfaji koncepció eredményeként lenne csak megragadható, mint ahogyan a „regény” terminus alkalmazása is egy későbbi meghatározás történetietlenül visszavetítésével (vagy megértőbben akár azt is mondhatnánk: egy később műfaji diszkurzus előtörténetének létrehozásá-

val) végezhető el – Bodor egyébként ez utóbbi problémának tudatában van, reflektált is rá (vö. 10.). Akárhogy is: a kötet megtette ezt a különbségtételt, s ez arra utal, hogy itt azért a szöveg középpontba állítása nem tudta magát teljesen függetleníteni azoktól a kevésbé reflektált, nagyrészt átöröklött művelődéstörténeti, műfaj történeti szempontoktól és előítéletektől, amelyeket egyébként az előző rokonszenvesen elhárítani igyekezett. Bodor könyvének alapkonceptiója ilyenformán jól mutatja a korszak prózaepikájának (sőt: általában vett epikájának) tárgyalásában benne rejlő logikai buktatókat – visszamenőleg bevilágítva azokat a korábbi és ma is eleven irodalomtörténeti konstrukciókat, amelyek többnyire nincsenek tudatában az osztályozás illetén önellentmondásainak. Az értelmező leírás során itt voltaképp a történeti poétika és a később kialakuló, genetikusan felfogott irodalmi műfajhierarchy közti feszültség mutatkozik meg: ha úgy fogjuk föl a korszak prózaepikáját, mint a későbbi, XIX. századi értelemben vett *regény* előtörténetét, akkor kétségtelenül megkönnyítjük a tárgyalás egységének megteremtését, főnnáll azonban a veszélye annak, hogy az egykorú, többnyire archaikusabb karakterű retorikai-poétikai rendszer megértése és rekonstruálása nélkül bizonyos jelenségek primitívnek és tökéletlennek tűnhetnek. Bodor Béla ebből – a korszak irodalomtörténeti kutatásában újra és újra felbukkanó – csapdából koncentrált, árnyalt és poétikai érdekű elemzései révén jórészt sikeresen ki tudott keveredni, noha nem maradt következmény nélkül, hogy mellőzte a kritikátörténeti tanulságok figyelembevételét. Például a fontos regénykelléknek nevezett párbeszédről szólván Bodor megmaradt annál a – hagyományos – irodalomtörténeti tételnél, hogy Dugonics András bizonyos művei esetében a narratív és dialogikus részek egybeépítése olyan „színművek” létrehozását célozta, amelyet „*írójuk nem annyira színpadi előadásra, mint inkább olvasásra szánt*”. (165.) Történeti poétikai szempontból azonban nem szabad arról elfelejtkezni, hogy a XVIII. századi német irodalomban és a német műfajelméleti gondolkodásban létezett a „Dialogroman” műfaja, amely pontosan ezzel a sajátossággal jellemezhető (lásd Hans-Gerhard Winter: PROBLEME DES DIALOGS UND DIALOGROMANS IN DER DEUTSCHEN LITERATUR DES 18.

JAHRHUNDERTS. *Wirkendes Wort*, 1970. 33–51.; Uő: DIALOG UND DIALOGROMAN IN DER AUFKLÄRUNG. MIT EINER ANALYSE VON J. J. ENGELS GESPRÄCHSTHEORIE. Darmstadt, 1974.). Nem zárható ki, hogy Dugonics esetében egy ilyen műfajhoz való igazodásról is szó lehet. Az, hogy Bodor ezzel a lehetőséggel nem számolt, könyve más pontján is nehézséget jelentett számára, hiszen ugyanebbe a problémába még a Kármánnak tulajdonított A FEJVESZTESÉG kapcsán is beleütközött, s – megítélésem szerint – ott is (238.) rossz választ adott. Ugyancsak Dugonicsnál maradvá: bármennyire érdekes és invenciózus is Bodornak az ÉTELKÁ-ról adott elemzése (mert tényleg az), erősen torzítja a műfaj történeti arányokat, hogy a szerző nem szentelt kellő figyelmet a szöveg lappangó eposziségének – így persze elég könnyen eljuthatott az értelmezés oda, hogy Dugonics műve nem felel meg tökéletesen a regényszerűség kritériumainak. Ez azonban aligha csodálható, hisz Dugonics gondolkodhatott esetleg egészen más poétikai rendszerben is; egy 1786-os, még az ÉTELKA megjelenése előtti latin nyelvű levelében mindenesetre művére az „*epopeia*” terminust alkalmazta, vagyis az akkor még meg nem jelent művét eposznak minősítette – s ez azért legalábbis elgondolkodtató (a levelet és kritikátörténeti értelmezését lásd Szilágyi Márton: DUGONICS ANDRÁS ISMERTLEN ÖNÉLETRAJZA 1786-BÓL. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1997. 394–399.).

Bodor kivételes kvalitású esszéisztikája még egy ponton tűnik bizonytalan teherbírásúnak: mintha nem mérte volna föl előzetesen, milyen mértékben kívánja az irodalomtörténeti szakszerűség kritériumait megcélózni. Ennek csupán kevésbé lényeges, bár igen feltűnő jelensége, hogy a szerző nem fordított gondot a tisztességes lábjegyzetelésre – olyannyira, hogy a jegyzetek slendriánságát elretentő szemléltető anyagként lehetne mellékelni egy egyetemi filológiai szeminárium anyagához, mintegy kiegészítésként és ellenpontként Umberto Eco HOGYAN ÍRJUNK SZAKDOLGOZATOT? című művéhez. Természetesen önmagában az nem lenne túl érdekes, hogy Bodor Béla, akinek kivételes fogékonysága van filológiai kérdésekhez, miért nem döntötte el, hogy a címléírásba beleveszi-e minden esetben a szerzőt, a hivatkozott mű címét, a kiadót, a megjelenés helyét és az oldalszámot (merthogy a lábjegyzet-

zetekből legalább az egyik adat minduntalan kimarad) – ez még magyarázható azzal, hogy a kötetnek láthatólag nem volt kiadói szerkesztője, annyira gondozatlan a szöveg. Ez utóbbi, egyébként rendkívül bosszantó jelenségről talán nem is érdemes többet mondani, a példaanyagot már felsorakoztatta Devescovi Balázs kritikája (*BUKSZ*, 2001. Tél. 389–392.). Ennél sokkal fontosabbnak tűnik számomra az, ami e felszíni tünetek mögött felsejlik: tisztázatlan, hogy mi is a viszonya Bodor értekezői attitűdjének az irodalomtörténet normáihoz. A szerző szemléleti kiindulása egyfelől azt mutatja ugyanis, hogy Bodor meg kívánta haladni azt a típusú irodalomtörténet-írást, amelyet ő maga konstruált meg értekezése során – s ennek kapcsán több esetben is rosszabb véleményt alakított ki a szakirodalom eddigi teljesítményéről, mint amennyire ez – megítélésem szerint – indokolt volna. Másfelől viszont ott van a könyvben egy nyilvánvaló népszerűsítő szándék is, amely mintha át akarná venni az irodalomtörténettől az elemi tájékoztatás funkcióját – s ezzel már akarva, nem akarva igazodnia is kell ahhoz a tradícióhoz, amelyet át akar törni. Ha például ugyanis a szerző fontosnak tartja az egyes írók életrajzána lexikonszerű ismertetését, akkor az adatokat át kell vennie a kurrens kézikönyvekből vagy lexikonokból – s mivel munkája alapvetően nem épül (célkitűzéséből következően persze nem is nagyon épülhetne) biográfiai kutatómunkára, itt már bizonyosan ki van szolgáltatva az irodalomtörténeti tradíciónak. S ezen a ponton a könyv módszertanilag óhatatlanul ellentmondásossá is válik: majdhogynem esetlegesnek tűnik, hogy melyik az a hagyomány, amelyet a szerző kritika alá von, s melyik az, amelyiket felülvizsgálat nélkül elfogad. A kiváló műértelmezések újszerű poétikai elemei többször is azért válhatnak bizonytalanokká, mert a szakirodalom iránti gyanakvás nem terjed ki a hagyományos életrajzi narratívák topikusan kezelt elemeire vagy bizonyos fordítástechnikai, filológiai kérdések ellenőrzésére. Bessenyei Györgyről szólva például, szinte csokorba gyűjtve találhatjuk meg Bodor könyvében a – nagyrészt egyébként az újabb Bessenyei-szakirodalomban már hatástalanított – közhelyeket. Ilyen, magyarázóelvé emelt, a romantikus Bessenyei-képből eredeztethető toposz az, hogy Bodor az íróit „iskolázatlan nyír-

ségi nemesfiú”-ként emlegeti (287.), miközben itt, ugyebár, a sárospataki református kollégium egykori diákjáról van szó, vagy az, hogy Bessenyei teljesen tipikus, birtokos nemeshez méltó bakonszegi életét „számúzetés”-ként jellemzi (288.) – mindkét vélekedés ugyanis a magyar irodalomtörténet-írás romantikus paradigmájának felépítéséhez szükséges zsenikultusz rekvizituma. Hasonló zárványnak látszik az a – csak részben korrekt – megjegyzés is, hogy Faludi Ferenc, aki „*tekintélyes paplanár és jelentős intézmények igazgatója volt, egyszer csak szegényházban találja magát, a Batthyányok kegyelemkenyerén*” (58.) – mert ebből az állításból éppen az maradt ki, hogy Faludi Rohoncon a szegényház igazgatója és nem lakója volt... A mondat retorikájából egyébként egyértelmű, hogy erre az adatra azért nem volt igazán szükség, mert a cél a társadalmi lesüllyedés érzékeltetése volt, híven ismét egy leegyszerűsítő irodalomtörténeti tradícióhoz.

Legalább ennyire veszélyes a gondolatmenetre nézvést az, hogy miközben Bodor a fordítás, magyarázás, szövegátvétel és allúzió kérdéseivel szembesült (teljesen természetes módon) az egyes művekről szólóan, sehol nem látta szükségesnek, hogy a jórészt XIX. század végi, XX. század eleji filológiai tanulmányok eredményeit saját olvasatával szembesítse, csak egyszerűen „elhitte”, hogy az adott regénynek az a forrása, amit ott megjelöltek. Pedig azzal, hogy Bodor – végre és szerencsére – nem vetítette vissza történetietlenül a romantikus eredetiség fogalmát, és nem tett különbséget eredetinek tekintett és fordításnak minősített epikus szöveg között, olyan lehetőséget nyitott meg, amely nemcsak a korszak prózaepikájának, hanem a korszak eléggé kidolgozatlan olvasástörténetének is realisabb interpretálását tette volna lehetővé. Csak hát ehhez el kellett volna végeznie a szövegek közti viszonyok minuciózus meghatározását is – ha ezt legalább néhány helyen megtette volna, elemzései nemcsak számos új megállapítással, hanem néhány új dimenzióval is gazdagodhattak volna.

Bodor néhol nem tudott ellépni vagy eltekinteni a hagyományos irodalomtörténeti konstrukcióktól akkor sem, amikor saját, érzékeny szövegelemzésen alapuló interpretációit megerősítendő, bizonyos folyamatokat jelzésszerűen kívánt fölillantani. S ezen a ponton már feltűnővé válik, hogy néhol mennyire

beleragadt bizonyos értelmezési tradíciókba: tényként kezelve olyasvalamit, ami nem több, mint nagy hatással előadott magyarázatkísérlet. Úgy vette át például a XVIII. században „radikálisan laicizálódó társadalom” (61.) vízióját Bíró Ferenc korszak-monográfiájából, hogy e helyütt nem utalt a forrására, s így könyvéből olybá tűnik, mintha kétségtelen tény lenne ennek a permanens és perfekcionista tünő folyamatnak a léte – pedig hát itt csupán egy kétségtelenül szuggesztív, s bizonyos korlátozott megvilágítóerővel rendelkező modellről van szó, amely számos korabeli irodalmi, történeti és művelődéstörténeti jelenséggel egyszerűen nem kíván (s nem is tud) elszámolni, ahogyan erre már Dávidházi Péter fölhívta a figyelmet („AZ ÚRNAK ÚTÁIT AZ EMBEREK ELŐTT IGAZGATNI”. A BESSENYEI FIVÉREK ÉS A VINDICATIO SZEREPHAGYOMÁNYA. In: Uő: PER PASSIVAM RESISTENTIAM. VÁLTOZATOK HATALOM ÉS ÍRÁS TÉMÁJÁRA. Bp., 1998. 85–102., különösen: 89–92.).

Bodor Béla egyetlen – néha túl szigorú, néha kissé kritikátlan – viszonyulása az irodalomtörténeti tradícióhoz azonban azért ítéltető meg nehezen, mert a szerző nem mindig hívta föl a figyelmet arra, hogy másokra támaszkodó állításainak mi is a forrása. Ezért aztán eldönthetetlen, hogy a szakirodalom ismeretének hézagaival van-e dolgunk vagy éppen szuverén és határozott ítélezéssel. Bár azt azért kevésbé tartom valószínűnek, hogy Bodor kemény és elmarasztaló ítélete a Dugonics-szakirodalom egészéről (205.) Kerényi Ferenc és Szörényi László Dugonics-tanulmányainak az ismeretében született volna – inkább úgy sejttem, hogy a szerző ezekből a gondos, árnyalt szemléletű és adatgazdag értekezésekből (mint például Szörényi László: DUGONICS ANDRÁS. In: Uő: MEMORIA HUNGARORUM. TANULMÁNYOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMBÓL. Bp., 1996. 108–140.; Uő: „...HA A MAGYAR SZÓBÓL A TÓT KIMARADNA”. ROHONYI GYÖRGY DUGONICS- ÉS MAGYARELLENES GÚNYVERSENÉK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI HÁTTERE. In: MŰVELŐDÉSI TÖREKVÉSEK A KORAI ÚJKORBAN. TANULMÁNYOK KESERŰ BÁLINT TISZTELETÉRE. Szerk. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter. Szeged, 1997. [ADATTÁR XVI–XVIII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ 35.] 591–607.; Kerényi Ferenc: TOLDI MIKLÓS A RÉGI MAGYAR SZÍNPADON. *Irodalomtörténet*, 1977. 460–472.) semmit sem ol-

vasott. Ugyanígy nehezen hiszem el, hogy – ha ismerte volna – ne hivatkozott volna a SZIGVÁRT népszerűsége kapcsán Margócsy István kiváló tanulmányára (SZIGVÁRT APOLÓGIÁJA. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1998. 655–667.), amikor pedig saját, sejtésként megfogalmazott vélekedéseit éppen megerősíthette volna ezzel (127.). Kisfaludy Sándor Himfy-kötete esetében majdhogynem ugyanoda jutott el (még ha eltérő értékhangsúlyokkal is), mint Borbély Szilárd (A VANITATUM VANITAS SZÖVEGVILÁGÁRÓL. Fehérgyarmat, 1995. A Kölcsey Társaság füzetei 7.) – s itt sem látom világosan, hogy ez véletlen vagy pedig Borbély könyvének hatása (vö. 266.). Arról pedig ne is beszéljünk hosszasan, hogy Kármán József szerkesztőtársának, Pajor Gáspárnak a kapcsán mennyire nagy a káosz abban a pár sorban, amelyben Bodor az életrajzot próbálta meg összerakni (235.) – igaz, itt legalább semmi kétségem nincs arról, hogy nem ismerte saját 1998-as könyvem egyívnyi terjedelmű Pajor-biográfiáját (KÁRMÁN JÓZSEF ÉS PAJOR GÁSPÁR URÁNIÁJA. Debrecen, 1998. 326–360.). Ezek a példák azt mutatják, hogy – amennyiben sejtésem helyes – Bodor több helyen nem látszik ismerni azt az újabb szakirodalmat, amely pedig pontosan a kezére játszana az irodalomtörténeti narratíva meghaladásában. Persze azt sem lehet eldönteni, egyáltalán mikor s mennyi ideig készült ez a tanulmány, s így milyen frissességű szakirodalmat hiányolhatunk egyáltalán – jót tett volna ennek a talán hosszú idő óta készen álló kötetnek egy-két mentegetőző, tájékoztató bekezdés, ha már a szerző nem kívánta beledolgozni művébe az utóbbi évek irodalomtörténeti termését.

Bodor Béla igen nagy munkával létrehozott könyve egyfajta tükre is a korszakkal foglalkozó irodalomtörténeti szakirodalomnak. Tükör abban az értelemben is, hogy, ha belenézünk, jól láthatjuk az irodalomtörténeti kutatás fogyatékoságait, mulasztásait, sürgető feladatait – Bodor néhol szarkasztikus, néhol frivol, de mindig szellemes megjegyzései jól jelzik, mi- ben láthatja egy (hadd mondjam így) kívülálló szakmabeli a felhasználható és elvetendő eredményeket. Van azonban más tanulság is: csüggesztő, hogy mennyire nem tud eljutni a szélesebb tudomásulvételhez bármiféle, az irodalomtörténet és a filológia felől érkező re-

vízió kísérlete. Hiszen Bodor Bélánál értőbb és érdeklődőbb olvasója aligha lehet a XVIII. századra vonatkozó szakirodalomnak, s még nála is hányszor helyettesítük évszázados köz-helyek és sémák az újabb, maguknak szemléletformálást tulajdonító szakirodalmi elemzések tanulságait...

S talán hasonló mérlegeléssel kell szemlélni Bodor könyvének kiegészítő, második kötetét is, amely az elemzések megértéséhez szükséges szemelvényeket tartalmazza. Erről ez idáig azért nem ejtettem szót, mert – szemben a szerintem kitűnő értekezéssel – magát a vállalkozást is rendkívül problematikusnak tartom, noha értem, mi indíthatta a szerzőt arra, hogy ez utóbbi munkába is belevágjon. Fenntartásaim részben annak szólnak, hogy ezekből a szövegrészletekből egy nem szakember olvasó aligha tud bármiféle képet kialakítani a többnyire rendkívül hosszú regényekről – megítélésem szerint Bodor elemzései sokkal informatívabbak, mint a kiválogatott szemelvények. Ennél azonban nagyobb baj, hogy ez a második kötet mint szöveggyűjtemény nem elég szakszerű, és számos helyen magára hagyja olvasóját, ahelyett, hogy jegyzetekkel és kommentárokkal sietne a segítségére. Persze az vesse először a követ Bodorra, aki ennél a kísérleti, csak a tanulmányrészsel együtt működőképesnek gondolt szemelvényválogatásnál csinált már jobb, átfogóbb és alaposabb szöveggyűjteményt a XVIII. századi magyar regényről. Pontosan azt tárja ugyanis elének ez a kötet (s ez tanulságnak nem kevés), hogy mennyire nincsenek hozzáférhetővé téve azok a szövegek, amelyekről Bodor beszél; pedig ahhoz, hogy valóban gondolkodni lehessen a magyar próza e szakaszáról, először jól jegyzetelt, gondos filológiai munkán alapuló újrakiadások sorozatára lenne szükség. Ha valaki ezek után azt állítja majd, hogy nincs szükség irodalomtörténeti alapkutatásokra a XVIII. század irodalma kapcsán, Bodor Béla könyvét fogom a figyelmébe ajánlani: azért is, hogy lássa, érdemes foglalkozni ezzel a korszakkal, s azért is, hogy szembesüljön azzal, mi mindent nem végeztünk még el mi, irodalomtörténészek és esszéisták. Tehát, ha szabad kérnem, dologra! Van munkánk bőven...

Szilágyi Márton

LASSAN KIALSZIK A KÉP...

Kertész Imre: Sorstalanság. Filmforgatókönyv Magvető, 2001. 202 oldal, 1790 Ft

Közhely, hogy egy mű szerkezetét annál nehezebb megbontani és megközelítőleg azonos színvonalon újra létrehozni egy másik művészeti ágban, minél kompaktabb ez a szerkezet. Irodalmi remekművekből nagyon nehéz filmet csinálni. Kertész Imre remekművének, a SORSTALANSÁG-nak a filmforgatókönyve számol is ezzel, minél kevésbé szeretné másolni a saját művészeti ágában tökéletes kompozíciót, újat akar teremteni. A filmforgatókönyv kiadását úgy igyekszik legitimálni a kiadó, hogy önálló, autonóm textust ígér az olvasónak: „A SORSTALANSÁG forgatókönyve új mű: újat árul el a Holocaustról, a regényről és Kertész Imre gondolkodásáról.” Persze illúzió lenne azt képzelni, hogy pusztán ennyivel lerázhatnánk a SORSTALANSÁG súlyos terhét. A SORSTALANSÁG-FILMFORGATÓKÖNYV-nek kiemelt, primer intertextusa a regény (a címazonosságon túlmenően a szereplők és a történetelemek nagyrészt azonosak, valamint hosszú idézetek – többnyire Köves Gyuri megszólalásai – vannak bemásolva a regénybe), az általa kialakított elvárásrendszer lesz előzetes megértésünk kiindulópontja. Azt ugyanis, ha nagyon akarom, el tudom képzelni, hogy valaki megnézzon egy, a SORSTALANSÁG-ból készült filmet anélkül, hogy a regényt olvasta volna, de hogy a filmforgatókönyvet elolvassa bárki is, a regényt viszont ne, azt nem. Mindemellett minden bizonnyal túl kell lépniünk a másolás-teremtés dichotómián ahhoz, hogy egyáltalán nekikezdhessünk az értelmezésnek. A filmforgatókönyv nyilvánvalóan nem függetlenítheti magát a SORSTALANSÁG-tól, de ez a felismerés nem kárhoztatja szükségképpen másolásra a forgatókönyvíró. A kérdés az, hogy hozzá tud-e adni valamit a forgatókönyv a regényhez, hogy a felidézés gesztusa mellett képes-e továbbírni, átértelmezni, illetve, hogy van-e egyáltalán ilyen igénybejelentése. Kertész célkitűzése azonban etikai értelemben ugyanaz, a forgatókönyv és a regény „művészi célja” egyaránt a holocausttal, mint aktualitással történő szembenézés, a negatív kinyilatkoztatás állandó jelenidejűségének „kultúrateremtő” tudatosítása. Hasonló

ez a célkitűzés Kierkegaard-éhoz. Kierkegaard szerint a történeti kereszténység, ha tetszik, a katolikus egyház (és később a protestáns egyházak) története megölte a Krisztus-hitet, éppen azért, hogy a kereszténységet elterjesztette. Azt hirdették, hogy történelmi tény Krisztus feltámadása, a hitet bizonyossággá változtatták. Krisztusban kortársai megbotránkozhattak, és aki leküzdve botránkozását csatlakozott hozzá, az született csak újjá a Krisztus-hitben. Ha Krisztusra történelmi személyként tekintünk, ha már tudjuk róla, hogy ő az, akire vártunk, akkor elvész a botránkozás lehetősége, és elvész a hit lehetősége is. Az igazi Krisztus-hit tehát nem más Kierkegaard szerint, mint az egyidejűség Krisztussal. Kertész is éppen ezt a kierkegaard-i értelemben vett egyidejűséget akarta megteremteni Auschwitzcal, Auschwitzot negatív kinyilatkoztatásá változtatni, létrehozni a botránkozás lehetőségét, amely kultúrát teremt. Közvetlenül tapasztalhatóvá kívánja tenni Auschwitzot a SORSTALANSÁG, Auschwitz elmúlt történeti tapasztalatát esztétikai tapasztalattá kívánja változtatni. Kertész ugyanazt akarja egy másik művészi közegben elérni, amit az azonos című regénnyel sikerült elérnie. Arról nem is beszélve, hogy a filmforgatókönyv – szemben a filmmel – nem szuverén művészi alkotás, per definitionem nem autonóm, hiszen egy valóban önálló produktum – a film – létrehozásának pusztá eszköze. Lehetséges-e például, hogy a rendezőnek szóló instrukciók egyúttal a szövegnek, mint szépirodalmi műnek is integráns részei legyenek? A filmforgatókönyv semmiképp sem hordhatja magában célját, és erősen kérdéses, hogy pusztán a kiadó gesztusa (hogy ugyanis kiadta könyvként a forgatókönyvet) elég-e ahhoz, hogy ezen változtasson. És ebből a perspektívából nézve nem tűnik aktuálisnak Kertész esztétikai problémája, amely a filmnek (tekintve, hogy látvány jellegű, nem a képzetre, hanem közvetlenül az érzékekre, a szemre hat) erőteljesebben referencializáló hatást tulajdonít, és ezért inadekvát művészetnek tartja Auschwitz vonatkozásában. Kertész esztétikája szerint ugyanis a szisztematikus tömeggyilkosság nem „ábrázolható”, nem közvetíthető mimetikusan: „*Halmazatban a gyilkosság képei csüggesztően fárasztóak: nem indítják meg a fantáziát. Hogyan is lehet esztétikum tárgya a borzalom, ha nincs benne semmi eredeti? Láttuk tehát,*

hogy a Holocaustról egyedül az esztétikai képzelőerő segítségével nyerhetünk elképzelést”¹ – így hangzanak Kertész esztétikájának sűrűn idézett tételmondatai, és a könyv borítójára kiemelt idézetben is ezzel a problémával viaskodik a szerző. Csakhogy a forgatókönyv esetében, tekintve, hogy az nem megmutat, hanem elképzeltet, a probléma, amely amúgy valóban alapvető, inadekvát. A szöveg – ha a kiadó ajánlatát elfogadva műalkotásként vesszük szemügyre – kérdésessége egészen másban rejlik. A SORSTALANSÁG egyik legfontosabb narratológiai eljárása a nem retrospektív énelbeszélés alkalmazása. Az elbeszélő sohasem teljes mértékben utóidejű az elbeszélte eseményekhez képest, Auschwitz nem válhat történelemmé, egyidejű marad a mindenkori olvasóval. A SORSTALANSÁG-ban Köves Gyuri nézőpontjánál nincs tágabb nézőpont, nincs az övét meghaladó elbeszélői kompetencia. A filmforgatókönyvben viszont egy szövegen kívüli, külső fókuszpontú elbeszélő hangját halljuk – nevezük őt, mondjuk, instruktornak. Az első mondatokból úgy tűnik, mintha egy kamera „objektív” gyűjtőpontjából látnánk az eseményeket. „*Forgalmas utcakép. Tavasz reggel. Üvegen, járműveken villogó, erős napsütés.*” A film – amit ezekben a mondatokban, a kamera látószögét felvéve a forgatókönyv imitál – nem kommentál, hanem megmutat. A következő mondat azonban nem látványt közvetít, hanem kommentál, megtudjuk, ki áll a kamera mögött: „*Napkezdés vagy életkezdés hangulata.*” Mivel az elbeszélő dikciója végig egységes, feltételezhetjük, hogy ugyanaz az ember áll a kamera mögött, aki kommentálja az eseményeket, illetve – a későbbiekben – instrukciókat ad, amikor elemeli szemétől a kamerát. Ez az elbeszélő – az Instruktorként – nem azonos Kövessel, utóidejű hozzá képest, őt magát is látja kívülről, és sokkal többet tud nála. Az Instruktorként folyamatosan értelmez, megspórolva az olvasónak ezt a tevékenységet. Nem engedi létrejönni a kierkegaard-i értelemben vett egyidejűséget, az olvasó egyidejűségét Auschwitzcal, folyton az olvasó és a szöveggé vált Auschwitz közé tolaszik. Ami a SORSTALANSÁG-ot remekművé tette, az épp a domesztikáló értelmezés megtagadása volt. Köves a híres villamosjelenetben nem hajlandó elfogadni az újságíró metaforáját „*Auschwitz pokláról*”. Az Instruktorként, éppen ellenkezőleg, mindent megmagyaráz. A Vám-

házbá szállított felnőttek egyike, a Főkaarcú megkísérli lefizetni a rendőrt. A regény olvasójának Köves leírásából nyilvánvaló, hogy mit szeretne elérni a Főkaarcú, az Instruktör azonban biztosra szeretne menni: a Főkaarcú „*Szándéka világos: meg akarja vesztegetni a Rendőrt*”. Rögtön a következő oldalon beszámol róla, mi az oka, hogy a rendőrök „*egy bizonyos, mintegy munkabeli rövidséggel üdvözlik egymást, mint akik már előre számítottak a találkozásokra. Ez nyilván az előzetes telefonhívások és egyeztetések eredménye*”. A mű folyamatosan reménybeli rendezőjéhez és nem potenciális olvasójához beszél, az Instruktör szétrombolja az egyidejűség poétikáját. Felfedezhetők a műben olyan szöveghelyek is, amelyek kontinuitást teremtenek az Instruktör és Köves (a forgatókönyv intenciói szerint a leendő film narrátora) között. A mostohaanya nővére, Terka sopánkodik az apa bevonulásakor: „*időnként összecsapja a kezét: Szörnyűség! vagy Hová jutottunk! – ilyesmiket hallani tőle*”. A nyelvhasználat („*ilyesmiket*”) és a kompetenciaszint is Kövesé, aki csak rögzíti az eseményeket, de nem képes azokat értelmezni, kénytelen elfogadni környezetét (Lajos bácsi, Vili bácsi stb.) ideologikus világejtélményeit. Ezek a helyek azonban ritkák, és nekem nem sikerült koncepciót felfedeznem a váltások mögött, számomra esetlegesnek tűnnek. Néha – amikor nem Kövest mutatja a kamera – Köves is mögé állhat, ezeket a részeket szintén az Instruktör előzékeny figyelmeztetései vezetik be: „*Ettől a pillanattól kezdve mindent a gyerek szemszögéből látunk, tehát egy kicsit elmosódottan, kicsit komikusan*.”

Ez az instrukció nehezen vihető végig következően, ha figyelembe vesszük, hogy a kamera – az instrukció szerint Köves szeme – sokszor magát Kövest nézi. Ilyenkor az Instruktör figyel. Ez a váltás sűrűn megismétlődik egy-egy bekezdésen belül is. „*A Fiú abbahagyja az evést. Továbbra is mindent az ő szemszögéből látunk*.”

– *Nem szabad kétségbeesned – mondja Apa szelíden.*

– *Hiányozni fogsz... – suttozza a mostohaanya.*

A fiú a tányérjába mered. Szemszögébe bekerül az apja keze, amint a mostohaanya keze után nyúl.” Az Instruktör mindentudó elbeszélőnek bizonyul, belelát a szereplők lelkébe, míg Köves, „*a Holocaustba vetett ártatlanság*”, ahogy Heller Ágnes² írja, nem ért semmit a körülötte zajló eseményekből. Az apa szavait megmagya-

rázandó az Instruktör megállapítja: „*Az Apa... Keresi a megfelelő szavakat, hogyan értesse meg a fiával a veszély nagyságát.*” Mi, olvasók nem osztozunk Köves értetlenségében, számunkra az Instruktör magyarázatai nyomán történelemmé, rendezett, megmagyarázott, klasszifikálható történelmi eseménnyé válik a holocaust. Az Instruktör segítségével túl nagy fölényre teszünk szert. Néha mégis megkísérli kommentárjait beágyazni a mű szövegébe, alárendelni őket az esztétikai szempontnak. Mikor Kövest visszahozzák Buchenwaldba, és a kórház felé viszik, nézelődni kezd a koncentrációs táborban. A SORSTALANSÁG-ban Köves meséli el nekünk, mit lát. A meghatottság hangján szól, felismeri a tábor rekvizitumait, az ismerős zajokat és a látványt. Ez az érzés – a hazaérkezés öröme – motiválja küzdelmét az életben maradásért. „*Szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban.*” A leírás stílusa és tárgya – a koncentrációs tábor – közötti kontraszt lebegtetni az ironikus és a (jobb szó híján) tragikus modalitás között a szövegrész, alighanem ez a mű egyik legemlékezetesebb helye. A forgatókönyvben az Instruktör mesél Köves helyett Buchenwaldról, mintegy az olvasó (vagy a rendező) idegenvezetőjévé szegődik. „*Az út egy magas kanyarodóhoz vezet. Odalent egyszerre széles látkép bukkan ki. Látjuk az egész roppant lejtőt benépesítő tájat, a buchenwaldi tábor egyforma kőházikóit, a takarosán zöld meg egy külön csoportot alkotó, talán új, kissé komorabb, még festetlen barakkjait, a különböző övezeteket elválasztó belső drótkerítések tekervényes, de láthatóan rendezett szövevényét, távolabb a hatalmas, most csupasz fák ködbe vesző rengetegét. Egy épület, feltehetőleg a fürdő előtt a hidegben pucér muzulmánok várakoznak, lágerméltóságok, meg a zsámolyaikon ülő és fejeket, hónaljkat meg fanszűrőzet borotváló fodrászok körében. De beljebb, a macskaköves, messzi lágerutcákat is mozgás, lanyha szorgoskodás, tevé-vevés, időtöltés jelei népesítik be, törzslakosok, gyöngéldedők, előkelőségek, raktárosok, belső kommandók szerencsés kiválasztottjai jönnek-mennek, végzik mindennapi teendőiket. Imitt-amott füstök, gőzök, valamerről ismerős csörömpölés száll fel a Fiúhoz távolról, mint a harangszó álmainkban, s egyszerre felneszel apátiájából.*” Ezek a mondatok tulajdonképpen a tábor berendezésére vonatkozó instrukciók, mégis erősen artistikusak. Túllépnek az Instruktör funkcionális beszédmódján, és Kertész jól ismert prózanyelve szólal meg. Az Instruk-

tor leveti álarcát, és előlép a szerző, Kertész Imre (nevezzük így, mellőzve a narratológiai etikettet). Kertész ugyanis nem instrukciókban jó. Vérbeli szépíró, aki nem tud és nem akar művészetten kívüli szempontoknak megfelelni, és ezzel tönkreteszi a forgatókönyvet. Hiszen ez a rész meg éppen instrukciónak nem alkalmas. A látvány és a stílus feszültségére épít, a film pedig csak a látványt tudja visszaadni. Egyébként is nehezen hiszem, hogy a rendezőt vagy az operatőrt orientálnák az olyan instrukciók, mint: „*valahonnan ismerős csörömpölés száll fel a Fűhöz, mint távoli harangszó álmainkban*”. Az, hogy a csörömpölésnek az álmainkban hallott távoli harangszóhoz kell hasonlítania, nem túl pontos instrukció. Kertész, amikor valóban művészi feladatnak tekintti a forgatókönyvírást, gyönyörű mondatokat ír. Egy instrukcióját Márai naplójából veszi kölcsön. Márai egy bombatámadást ír le: „*Az ég valóban olyan most, mint egy jégpálya, melyet a korszolyák éle telekarcolt szeszélyes vonalakkal, vagy egy tükrök, melyre részeg kezék gyémánttal görbe vonalakat rajzoltak.*” Már az is ironikus gesztusnak tűnik, hogy az instrukció szépírodalmi szövegből vett idézet. Emellett arra is felfigyelhetünk, hogy a két szöveg stíluseszménye, Máraié és Kertész szövegéé, mennyire rokon. Mindkettő emelkedett, bonyolított, hangsúlyosan artisztikus szöveg, ráadásul mindkettő egy katasztrófahelyzet átesztétizálására törekszik. Máraié a bombázást, Kertészé a koncentrációs táborot igyekszik átesztétizálni. Kertész, miközben ilyen finom utalásokkal dolgozik, azt imitálja, hogy instruál. Ironikus olvasatban ez az instrukció dekonstrukciója, amely végső soron mintha azt sugallná, hogy Auschwitzról sem film, sem filmforgatókönyv nem készülhet. Egy kevésbé jóindulatú olvasat azonban kénytelen elhibázottnak tekinteni a SORSTALANSÁG-FILMFORGATÓKÖNYV-et.

Kertész betold és elvesz a regényből a filmforgatókönyvben, de mintha koncepciótlanul vagy számomra átláthatatlan koncepció alapján tenné. A két nővér, Annamária barátnői kimaradnak a filmforgatókönyvből, funkciójukat átveszi Annamária, akinek kisöcsöt ajánl a Kertész, ám a későbbiekben a kisöcsnek semmi szerepe sem lesz. Beiktatja a „pallért”, Kövesék főnökét az építkezésről, aki megkísérli kiszabadítani a fiúkat a vámházból, mikor még csak a rendőr felügyel rájuk. A pallér fel-

lépése, érvei tisztességesnek és bátornak tűnnek a fiúk szemében:

„– Nagyon rendes – bólogat a Selyemfiú.

– *Azt hitte, szegény, hogy szarban vagyunk – teszi hozzá Moskovics.*

– *Jól megmondta neki – mondja a Dohányos.*”

A pallér érvelése az olvasó számára viszont döbbenetesen értetlen, egy teljes mértékben érvénytelenül vált humanista szótárt használ. „*Maga nem látja, hogy ezek gyerekek? Rendőr létére semmi felelősségérzet sincs magában?*” – kérdi. A gyerekek azért látják bátornak a szánalmasan értetlen (bár valóban jó szándékú) pallért, mert maguk is érvényesnek tartják még a humanista ideológmákat, úgy gondolják, hogy a törvény nem hágható át, őket nem bánthatják, rendben vannak a papírjaik, és különben is gyerekek. „*Azt hitte, szegény, hogy szarban vagyunk*” – mondja Moskovics. Később, Moskovics elgázosítása után lepleződnek le a humanista ideológmák, általában a kultúra hazugságként a gyerekek számára. „*Ha ez igaz, akkor azelőtt semmi se volt igaz. Akkor minek vette apám a születésnapomra a Märklin-építőszekrényt? Miért gyűjtöttunk gyertyát a vacsorához? Minek ragaszkodott anya az ezüstterítékhez? Minek tanítottak hegedülni? Minek tanultunk latint? Matematikát? Mindvégig csak Auschwitzról kellett volna tanulnunk. Szépen elmagyarázták volna: Édes fiam, ha nagy leszel, elvisznek Auschwitzba, ott bedugnak egy gázkamrába... elégetnek szépen...*”

A forgatókönyv végére Kertész, kissé feldúsítva, beilleszt egy narratív betétet egyik eszéből, a HAZAI LEVELEK-ből. Az egyik amerikai katona megpróbálja rábeszélni Kertészt, hogy ne menjen haza Magyarországra. Svájcban vagy Svédországban felgyógyítják, tanítatják. „*Én azonban haza akartam menni. Mintha tudatlanul az epika ősi mítoszáét követtem volna, amelynek alapmótvuma, mint tudjuk, a hős hazatérése megpróbáltatásai után*”³ – olvassuk a HAZAI LEVELEK-ben. Kertész műveinek alapos ismerői (és alighanem leginkább ők olvassák el a forgatókönyvet) bizonyonnyal felismerik ezt a vendégszöveget, és Kertész értelmezését saját történetéről könnyen vonatkoztathatják a filmforgatókönyvre. Köves szeretné a legegyszerűbb, legismertebb, legtermészetesebb történetsémákkal – itt az Odüsszeuszéval – elmesélni, értelmezni életét, visszaszerezni sorát, megszüntetni a sorstalanságot.

Kertész forgatókönyve művészi szempont-

ból kudarc. De az ő esztétikája szerint Auschwitzról szólva a kudarc elkerülhetetlen: „*És tovább gondolhatjuk a mondatot, mert a kudarc szó itt nem holmi idő előtt abbahagyott, hozzávetőleges kísérletünk kudarcát jelenti, hanem azt, hogy megpróbáltuk a történelemmel, vagyis a történetünkkel való egzisztenciális találkozást.*”¹⁴ Kertész kudarcra pedig nagyszabású kudarc volt, végigvitt, bátor és konzekvens. Amelyből mintha maga is levonta volna a tanulságot. A holocaustból nem csinálhatunk filmet: „*Lassan kialszik a kép.*”

Jegyzetek

1. Kertész Imre: HOSSZÚ, SÖTÉT ÁRNYÉK. In: Kertész Imre: A SZÁMŪZÓTT NYELV. Magvető, 2001. 62.
2. Heller Ágnes: A HOLOCAUST MINT KULTÚRA. In: Heller Ágnes: AZ IDEGEN. Múlt és Jövő, 1997. 92–102.
3. Kertész, 2001. 141.
4. Kertész, 2001. 15.

Vári György

AZ EGYETLEN VERS KÖLTŐJE

Beney Zsuzsa

Biztosan igaz, hogy vannak olyan költők, akik egyetlenegy verset írnak mindig újra egész életükben. Ilyen költő azok közül, akik különösen közel állnak Beney Zsuzsához, Emily Dickinson, nemzedéktársai közül pedig (a szavak és a formák korlátatlan megsokszorozásának változatában) Tandori Dezső; és feltétlenül ilyen költő maga Beney Zsuzsa. Mihelyt megszólalt, végérvényesen meghatározta költészetének karakterét. A körülbelül harminc évvel ezelőtt megjelent sorozatot a leginkább Próteusz-alkatú mester, Weöres Sándor vezette be, s a versekben egy a magyar hagyományban ritkán megadatott hangot, a szferikus metafizika kiválasztott lírikusát üdvözölte; és

amennyire metafizikát szituálni lehet, ekkor még úgy tűnhetett, hogy viszonylag pontosan azt is meg lehet határozni, mi ez az egyetlen vers, amit (feltehetően kevés számú) változatban örökké újra fog írni. Minden mondatában fájdalmak és gyászok egymásra rétegzett sokasága szólalt meg – vagyis egyetlen egy-fájdalom és egy-gyász. „*Mert a lélekben*” (hogy idézzem a később mégis sokfelé kiterjedő életmű egyik mindenütt, legutóbb a versekben is visszatérő kulcsfordulatát, szokatlanul nyílt jeleként annak, hogy milyen megszállottan keresi leírni és akár megmagyarázni azt, amit eleve megmagyarázhatatlannak tud és ekként is nevez meg), „*mert a lélekben minden, ami közvetlenül vagy közvetve valakivel megtörtént, időtlenül és egy-formán létezik: a zsidó nép 6000 éves kiválasztottsága a szenvedésre, egy görög királynő ölének önpusztító szenvedélye, a Piéta és a Megváltó találkozása a születés és a bevezetett mártírium ugyanazon gesztusában, a nagyapák és az apák barbár kiirtása és a sorscapás, amelyek szörnyű hamarsággal a földre temette azt is, aki új életet ígért*”. Úgy látszott, hogy az életmű a halál, a nemléte egyetlen, örökké újra meg nem írandó versének jegyében fog megíródni. Mindenesetre azt már akkor is fel lehetett ismerni, hogy Beney Zsuzsa a nemléte nem a rendszerét reprodukálja (zárt vagy véletlenszerű, megerősített vagy megtagadott rendszerét, egyre megy), hanem a mindenkori élményét, költői hivatása arra vezette, hogy a világ állapotának bármely pillanatában és tárgyában, egy fűszálban nem kevésbé, mint a hold fényében az ég és a föld között felismerje fájdalmak és gyászok sokaságának metafizikáját, és ha valaha szabad e terminus elé ilyen jelzőt iktatni, úgy az ő költészeténél jogos: fájdalmak és gyászok sokaságának *érzékeny* metafizikáját.

Valóban, hosszú ideig így is lehetett olvasni az időközben mégis aránylag terjedelmessé vált életmű köteteit, a regényeket, sőt a tanulmányokat is belevonva az egyetlen vers, illetve az egyetlen kijelentés törvényének érvényébe. Mintha Beney Zsuzsa egy különös kihívással épp azt folytatta volna, amit nyugatos lírai hagyománynak szoktak nevezni, hogy képekbe és sorokba költson egy olyan világot, amelyik mondjuk a keresztre feszítés és Auschwitz brutális egy-jegyében áll, de ez egy-jegyben mégis *megfoghatatlanul* finom és gyönyörű-

séges. (Fontos közbevetni: mindig tudatában volt annak, hogy e hagyomány nagyon kevésbé kínálkozott egy ilyen típusú metafizika megfogalmazására, nemhiába határozott tartózkodása Radnóti Miklós költészetével szemben; ismét jeleként annak, hogy a legelső versek óta mást keres, mint mondjuk az öröm és a szenvedés akár nagyon eredetien megalkotott érzelmi önmítoszát.)

Legkésőbb a második regény óta (NAPLÓ, ELŐTTE ÉS UTÁNA, 1987), amely majdnem ötszáz oldalnyi, folyamszerűen áradó szöveg, azonban már fel kell ismerni, hogy az egyetlen vers és az egyetlen mondat egész másról kell, hogy szóljon, mint akár a lét, akár a nemlét kiválasztott pillanatról – hol írtak *kevesebbet* a boldog szerelemről vagy a boldogtalan szerelemről, mint ebben a regényben, amely egy szerelem történetének a tengelyére épül? S tovább feszítve a felismerést: hol írtak *kevesebbet* az életről is, a halálról is, mint ebben az életműben, amelyik örökké e kettőt idézi? Idézi őket, mert írni csak róluk lehet – de nem róluk szól, és az utolsó két verseskötet óta (VERSEK A LABIRINTUSBÓL, 1992; KÉT PARTON, 2000), amelyek végérvényesen megváltoztatták vagy éppen megvilágították a korábbiak jelentését is, leplezetlenebb paradoxonban kell fogalmaznunk: nem róluk *nem* szól, hanem annak a világteremtéséről, aki a kettőt nem véli vagy éppen nem érzékeli ellentétnek, és minden pillanatot ezen az ellentétén kívül, labirintikus közösségükben alkot meg (de hát van-e tökéletesebb labirintus, mint a megritkult szféráké, például az isten üres teréé vagy a víz halott árnyékáé?), akár a lét, akár a nemlét felől jutva is el metafizikus állapotába. Végre is Parmenidész óta emlékeznünk kellene rá mindig, hogy a létező ideje egyáltalán nem feltétlenül egyirányú, hanem csak kényelemből képzeljük mindig így, az Egy valójában azon a nem arisztotelészi (vagy mondjuk inkább nem eukleidésziné?) ponton létezik, ahol az, aki idősebbé válik saját magánál és az, aki fiatalabbá lesz saját magánál, találkozik; vagyis ott, ahol a Létező Egy semmilyen időbe és semmilyen történésbe nem tartozik.

„Az a pillanat majd olyan lesz
melyben nyüzsg a múlt s bezárul a jövő.
Tán lesz emlék, mi ott újra feléled.
Megfordul az idő, de mi nem fordulunk.”

(KÉT PARTON, 90)

Platón–Parmenidész (minden modern poétika első megállapításaként) még külön hozzáfűzi, hogy ezt az Egy-Létet semmilyen névvel nem lehet megjelölni. Eszünkbe jut, hogy az emberi gondolkozás egy másik pólusán a zsidó misztika ezt úgy fogalmazza, hogy egyetlen nevet érdemes kimondani, Istenét, de azt lehetetlen, Isten csak megszólítani lehet. És eszünkbe jutnak persze a katolikus misztikusok is, akiknek látomásai támadtak, mert a világ Alfájában és Ómegájában Isten jelenlétét tudták: „*És Isten titkaiba nézve, a déli légben megpillantottam egy gyönyörűséges képet. Olyan alakja volt, mint egy embernek. Az arcában olyan szépség és világosság honolt, hogy könnyebb lett volna a napba nézni, mint őrá. Fejét hatalmas aranykarika övezte. Ebben a harikában, a feje fölött egy másik arc jelent meg, egy idősebb férfi arca. Az álla és a szakállá épp hogy érintették az elsőnek a fejét. Az alak nyakán mindkét irányban szárnyak nőttek. A szárnyak az aranykarika fölé emelkedtek, és ott egyesültek egymással. A jobb oldali szárny legfelső hajlatában egy sas feje jelent meg, a szeme olyan volt, mint a tűz, és mint egy tükörben ragyogott bennük az angyal sugárzása. A bal oldali szárny legfelső hajlatában egy emberi arc jelent meg, úgy fénylett, mint a csillagok ragyogása. Mindkét arc keletre fordult. Az alak vállától a térdéig egy szárny hullámozott. A ruha, amit hordott, úgy ragyogott, mint a nap. Kezében egy bárányt tartott, amelyik úgy fénylett, mint a legtisztább nappali fény.*” (Hildegard von Bingen: ISTENT LÁTNI.)

Az az Isten viszont, akit Beney Zsuzsa helyenként leplezetlen szerelmi szenvedéllyel megszólít, valóban megnevezhetetlen, mert ő maga is, kívül minden elképzelhető teológián (amelyik még legcsupaszabb formájában is mégis Isten létét feltételezi), a lét és a nemlét között szólíttatik meg, Létének, vagyis nemlétének mindenkori helye a barlang ürege vagy a világ üre:

„S ez nem Te vagy? Egyszerre a lapályon,
e mindenütt falakbázárt világon
s üres kamrában, lent a föld alatt?”

S nem ezért bolygunk mindig tömkelegben
mi is, mert felismerjük a jelekben
nemlétedet és valóságodat?”

(VERSEK A LABIRINTUSBÓL, 37)

Így az előző kötetben; s a legutolsóban:

„Megteremtettük hiányod Nevét.
A semmiből így változtál hiánnyá
Hogy a nemlétből léted megszülessék
S betöltse nemléttel a létezést.”

(KÉT PARTON, 53)

Beney Zsuzsa bizonyára nem filozofikus ihletésű költő. Ő él, érzelkedik abban a felismerésben, vagyis verseket költ abból a felismerésből, amelyből a nyugat-európai filozófia mai napig legmeghökkenőbb elképzelése és sokszorosan bonyolított teológiai rendszerek jöttek létre. Igazi útítársai ezért, ismétlem, a költők, akik nagyon hasonló felismerésből alkottak egyversű életművet. Idézem Emily Dickinsont, aki éppúgy jól tudta, hogy életünkben és halálunkban csak megfoghatatlan képzavarban, illetve csak megszünt szavakkal pillantgatjuk és szólíthatjuk meg a Világ Istenét.

„Utunk végére jár,
Lábunk már oly közel,
Hol több felé ágaz a lét,
Az öröklét e hely.

A léptünk lassúdik
Mennénk visszafele,
Előttünk város, de közbül
A holtak erdeje.

Eltorlaszolt az út,
Már vissza hasztalan,
Elől öröklét fehér zászlaja,
S az Úr minden kapuban.”
(Károlyi Amy fordítása.)

„Ha elhangzott
A szó, halott:
Sokan hiszik.

Szerintem
Éppen akkor
Születik.”
(Károlyi Amy fordítása.)

Beney Zsuzsánál ez így hangzik:

„A szó teremtette meg a világot
S ha elhallgat, beomlik a világ.
Vak csönd a fekete úrbe zártan,
A folyton tovább törő fémek csörömpölése.”
(KÉT PARTON, 40)

Idézem József Attilát, aki éppúgy jól tudta, hogy minél mélyebbről és minél pontosabban szól, annál inkább csak „dadog” „a lét”, mert bármilyen tökéletes pillanata kényszerűen felidézi a nemlét „törvény[ét]”:

„(Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.
Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog,
Vér a szívem.)”

(ÓDA)

Beney Zsuzsánál (aki egyébként egy egész könyvet szentelt az alternatív világrendek ars poetica versének, az ESMÉLET-nek) ez így hangzik:

„Az idő és a világ elszakadnak.
Hatalmas oszlopok: a szerda és csütörtök –
Lábuknál porszemként a létező,
A nem számára szabott létezésben.”

(KÉT PARTON, 36)

És idézem végül Tandori Dezsőt, aki éppúgy jól tudja, hogy a világot egyáltalán nem kell mindig állapotok diszjunkciójában elképzelni, hogy a világ igazi paradoxona, ha csak egyetlen módon létezik:

„Némaság a hang helyett.
De a némaság mi helyett?”

(KOAN III.)

Beney Zsuzsánál ez így hangzik:

„A szó: isten, megsemmisíti Istent
a fenti és lenti vizek határán.
Szavaink tükrölésében nyüzsgögnék,
fent s lent egymás tükrözésébe fűlnak.”
(KÉT PARTON, 48)

A három analógia mindenestre a következetes eltérés miatt is jellegzetes. Beney Zsuzsa ugyanabban az irányban módosítja, sőt az erősebb szó is helyes, radikalizálja a hagyományt, amennyiben azt, amit megjelenít, eleve kívül helyezi a létezés bárminő tapasztalatán, nemhogy az istenlátás mindent besugárzó képzavarain (de hát van-e istennek olyan képe, amelyik nem eleve eltévesztett? miért is lehet,

hogyminden kép minél törtebb, annál hitelesebb, hanem még a halál, az elveszettség vagy a csend negatív axiómáin is. „*A kontúrt vesztett világ kópiája*” (ORPHEUS, EURYDIKÉ), ahogy egyik, a kötetek után keletkezett versében írja, amelyben Orpheusz alakját idézi fel; a költőt, akinek megadatott megélnie, illetve meghalnia azt, hogy (idézzem már fentebb) „*megfordul az idő*”, és így érzéklni tudta, amit senki más: a létezés, illetve a nem létezés árnyát. Fel is tűnik, hogy a költő, akit kiváltságos érzékenységeért köszöntött Weöres Sándor, utolsó két kötetében milyen magától értetődően nélkülözi csaknem teljesen a színeket, díszítő színe pedig egyetlenegy sincs. Az „*élet*” „*színessége*” számára „*bírhatatlan*”, amiről szólnia, azaz nem szólania adatott, az „*a soha nem tudás*” (KÉT PARTON, 64) szintelensége, ahogy például a címlapon, Anna Marknak (hozzáfűzöm, mert fontosnak tartom: Pilinszky első feleségének) a grafikáján a világosszürke, a sötétszürke és a fekete szigorú négyszögében és végül semmilyen szabályba nem fogható nem-négyszögében megjelenik; vagy ahogy (a grafikával majdnem hogy szó szerinti azonosságban) a Tisza halálában megjelent: „*vagy a sötétség mégis látható?*”, kérdi az egyik vers lezárása (KÉT PARTON, 109), és a rá következő vers ki is fejtí, mit adatik meglátnia a költőnek, vagyis megélnie és meghalnia a folyam eltűnésében:

„*Képzeldüink, de ki tudja, az emlék
színe, formája szín és forma-e?
Az álombeli kép tapinthatatlan.
Vize lassan folyik visszafelé.*”

(KÉT PARTON, 110)

Ráismerünk e líra legfontosabb és tulajdonképpen egyetlen szólására, itt abban a formában, ahogy a pervertált természet megjeleníti: a Tisza a létből a nemlétbe folyik vissza. Általában véve is az ilyen líra csak nagyon kevés emből épülhet, s ezek sem eredetiek, hanem idézetek, legtöbbször önidézetek, ihlete egyetlen állapot egyetlen mondatát keresi, s ezért az elemek állandó variálásában és – labirintikus – deformálásában alkot:

„*Uram, labirintosod útjai
fénylenek vagy árny festi feketére
falaitat [...]*”

(VERSEK A LABIRINTUSBÓL, 50)

Így írja újra Beney Zsuzsa a keresztre feszítés világát. Mert, de egész pontosan úgy kellene írni: „mert” ahol a János Evangélium szereplői a megnyílt test sebeibe láttak bele („*Meglátják azt, akit általszegeztek*”, a pontosabb vulgata szerint: „*in quem*”, Luthernél: „*in welchen sie gestochen haben*”, JÁNOS, 19, 37), ő elsődlegesen a labirintus spekulatív világállapotát érzékeli, még csak nem is az áttekinthetetlen utat vagy teret, hanem az elveszettséget, amely nem is tud utakról és terekről:

„[...] *mozog*

*a föld s e látszat-kanyarulatok
hol megfordul iránya az utaknak
csak délibábjai ledőlt falaknak [...]*”
(VERSEK A LABIRINTUSBÓL, 35)

A folyam elpusztulásában pedig, hogy megint bibliai, illetve archetipikus képzetből idézzek példát, vagy azt a halott Istent ismeri fel, akinek lelke a vizek fölött lebegett (KÉT PARTON, 121), vagy, másképp, de végül is ugyanúgy, a lét és a nemlét őselemének eltűntét: „*Homokon surlódik, siklik a csónak / két part között. A két part közt nincs folyó.*” (KÉT PARTON, 115); és például a malomkő majdnem ennyire archaikus allegóriáját a szó közvetlen tartalmi értelmében is oly mértékben kiüresíti, míg végül nem a hagyományosan megfejthető jelentést jeleníti meg, arra csak depraváltan visszautal, hanem egyszerűsíti a megjeleníthetetlen. A malomkő a nemlét nem-allegóriája: „*Érzéstelen létiünkben eltűnünk. / A két malomkő már üresen öröl.*” (KÉT PARTON, 56) Az egyes elemek, a vizek, a fonalak, a fények vagy a por és a hó (és persze a hamu) így az azonosság határáig terjedő megfelelésben jelennek meg – de megfelelésük amennyire poétikus, annyira balvégzetű, a halálba teremtődik bele, az elemek egymást vagy éppen saját magukat kioltva léteznek: „*De a lét / felhői önnönmagukat havazzák*” (KÉT PARTON, 47), „*ez a tűz, mit áldozatnak neveznek / visszateremt a sötét semmibe*” (KÉT PARTON, 84). Ez utóbbi képet Beney Zsuzsa expressis verbis a katolikus világ alapjelével, a kereszttel állítja szembe, amelyben persze szintén érzékeli az egyetemes képzavart: a kereszt, amely lelket teremt, de az az önteremtés képzavara volt, a tűz pedig az önpusztulás képzavarában jelenik meg, vagyis tűnik el. Idézem Dante bevallot-

tan képen és szavakon túli vízióját a Szentháromság Isten-Fényéről:

„Nem hogy tán egynél több kép rajza termett benne, mert mindig egy marad az élő fény, melyet szemem oly égőn figyelt meg: hanem mert tőle mind érttebbre [sic!] érő látásom ott látását úgy cserélte, mintha kép képet lenne megcserélő: a fénysűrű mögé, a tiszta mélybe három kör áradt, élesen kiválván, háromszin és egy átmérőjű térbe. És egy a más, mint szívóárványt szívóárvány, tükrözte föl, s e kettő lehelése a harmadik, belőlük egyre szállván. Mily kurta a szó ily elképzelésre!”

(PARADICSOM, XXXIII. 109–121.
Babits Mihály fordítása.)

Beney Zsuzsánál ez így hangzik:

„Pénteki gyertyák: öröm ragyogása.
Nagypénteken susterő könnyezés.
Üres temetőben szélfúttá lángok.
Halottégető tüzek hamuja.”

(KÉT PARTON, 59)

„E második semmiből nincs teremtés.
A föld színét vastag hamu fedi.
A csend más, mint a lepecsételt urna,
a lét lángja elfújta önmagát.”

(KÉT PARTON, 85)

A szembeállítás ennek a metafizikának a törtenelmi pillanatát is megérteti. Másképp fordítva az Adorno nevéhez fűzött híressé vált mondást: csak Auschwitz és Hiroshima után lehet ilyen verseket írni. A lángok és a hamu nyilvánvalóan nem eseményt jelentenek, illetve abban az értelemben igen, ahogy János JELENÉSEI-ben a „Nagy Parázna”, aki „egy veres fenevadon” ül, „melynek hét feje és tíz szarva vala” (17, 3): eseményjelei a világ apokaliptikusának, vagyis annak, amilyennek a világ lelepleződik. Nem is ezek állnak az utolsó kötet képzetvilágának a központjában, még ha ott kell is tudnunk őket tulajdonképpen minden egyes vers mögött, akár egy gyümölcsmagot jelenítsen meg, akár az alkonyatot, akár a már megnyíló sírt, vagy éppen akár a mennyet, akár a poklot – hanem egy sokkal absztraktabb két-egy motívum: a szó és a tükör. Az első versek olvas-

tán Weöres Sándor pontosan meghatározta e lírai ihletést (csak éppen jobban meg kellett volna érteni, amit írt): Beney Zsuzsa primeren nem a képeknek, hanem egy metafizikai világállapotnak a költője. Az utolsó kötetben pedig ennek a költészetnek egészen szubsztanciális és radikális, valósággal aszketikus alakjához jutott, nem a finom vagy durva jelenségek és még csak nem is az eseményjelek költészete, hanem közvetlenül arról és csak arról szól, vagyis nem szól, ahogy a világ a létezés és a nem létezés most felismert apokaliptikusában megjelenik, vagyis soha nem jelenik meg.

„A tükör mélyén, vagy előtte élünk?
Itt láthatatlan, látszón odaát.
Aztán a tükör vagy a szem vakul meg?
Hol alszik ki először a kettős létezés?”

(KÉT PARTON, 34)

„Előbb volt a szó mintsem a megértés.
Majd a megértés fontos, nem a szó.
Aztán a motyogás: hátha megértik?
Végül a lepecsételt hallgatás.”

(KÉT PARTON, 35)

A két négysoros egymást követi, és bár minden tekintetben tökéletesen különböznek, hiszen más jelenséget írnak meg és más módon, végül nemcsak tökéletesen azonosak, hanem a két motívum lényegi azonosságában (ismétlem: szubsztanciális költészet) az egész kötetet meghatározzák. Semmiképpen sem a kialakulás és a hallgatás pusztán negativitásában azonosak; hanem az olyan (ön)teremtésben, amely saját maga létében: a tükörképben vagy a szóban, saját maga nemlétét is megteremti – s ezért csak eltévesztett lehet, pontosabban: csak akkor tükrözheti e világállapotot, illetve csak akkor szólhat róla, ha eltévesztett. „Látjuk a teremtést de vak tükörben” (KÉT PARTON, 70): ez a sor, pontosabban: ez a szó sor lehetne a kötet mottója, de úgy, ha hozzáértjük a belefoglalt másik, vagyis ugyanez állítást: „Írjuk a teremtést, de vak szavakban.” E száztizennyolc egy-versben minden szó önnönmaga elvakult tükre, és minden tükör önnönmaga elnémult szava. Kívül minden filozófián, sőt kívül a misztikán is, a költészetnek, de csak a kiváltságos költészetnek van megadatva ezt a világot megteremtenie.

Pór Péter

ENGEL PÁL: SZENT ISTVÁN BIRODALMA. A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE*

*História–MTA Történettudományi Intézete,
Budapest, 2001. 344 oldal, 7 térkép, 2480 Ft*

*The Realm of St. Stephen. A History of Medieval
Hungary 895–1526
Fordította Pálosfalvi Tamás,
szerkesztette Andrew Ayton
I. B. Tauris Publishers, London, New York, 2001.
452 oldal*

Engel Pál közelmúltban bekövetkezett korai halálával súlyos veszteség érte a magyar tudományt. Utolsó könyve úttörő jelentőségű – angol nyelven ez az első átfogó, kritikai leírása Szent István Duna menti királyságának, a késő középkori Közép-Európa egyik vezető hatalmának. Ez idáig angol nyelven csak általános művekben lehetett olvasni a középkori Magyarországról, de még a legalaposabb földolgozás, Kontler László nemrég megjelent könyve sem áldoz százhusz oldalnál többet a témára (MILLENNIUM IN CENTRAL EUROPE, Atlantis, 1999). Engel háromszor hosszabb, gazdag tényanyaggal, de gazdaságosan megírt szövege magasabb szintre emeli a témát. A kötet huszonegy fejezetből áll, melyeket arányosan fölépített, jól kezelhető alfejezetek tagolnak. Hozzá megfelelő név- és tárgymutató, szövegvegyi jegyzetek, térképek és bibliográfia (az ilyen rendszeres apparátus a legtöbb magyar történeti műben mindmáig fehér holló). Engel semmit sem spórol el művéből. A szerző – vezető középkortörténész s az Anjou- és Zsigmond-kor szaktekintélye volt – nincs híján az önbizalomnak: kész rámutatni a korai magyar történet fehér foltjaira; kielégíti az alternatív magyarázatra vágyó olvasó igényeit a történet fordulópontjain; és bizonyítékai fényében kivészi a különféle történeti nézőpontokat.

A magyar történelem kezdeteinek forrásbéli szűkössége régi gond: a nyelvi bizonyítékok, az elbeszélő források és a régészeti foltárások egymásnak ellentmondó következtetésekhez vezetnek. A nyelv egyértelműen mutatja, hogy

a magyarok finnugor eredetűek (ezt az állítást több mint száz éve egyetlen valamirevaló tudós sem kérdőjelezte meg). Ugyanakkor arab, bizánci és frank források nomád „türk” népek mondják a magyarokat. A hagyományos vélemény szerint (melyet kortárs külföldi források is alátámasztanak) a magyarok az eurázsiai sztyeppeken át vándoroltak, majd Árpád vezérrel 895 és 900 között hódították meg a Duna medencéjének középső részét. A régészeti bizonyítékok azonban csak részben támasztják alá ezt a kronológiát. Elképzelhető ugyanis, hogy a VIII–IX. századi onogur (kései avar?) temetőkhöz valójában magyarok temetkeztek. Amennyiben ez a feltételezés bizonyul igaznak, akkor a magyarok legalább két hullámban érkeztek a Kárpát-medencébe.

Amint erre Engel rávilágít, az efféle rejtélyek egyik fontos oka az elbeszélő források csekély száma. Kelet-Európa nagy részével összehasonlítva a középkori Magyarország története részleteiben is tanulmányozható, hiszen vagy 300 000 királyi oklevél és egyéb dokumentum maradt fenn, bár, mint arra a közelmúltban megjelent, a magyar nemességéről szóló művében Martyn Rady fölhívta a figyelmet, szinte a teljes középkori királyi levéltár a Duna fenekén pusztult el. A hatalmas gyűjteményt Szulejmán közeledő hadserege elől menekítették bárkákra 1526. augusztus 31-én, de azok Esztergom közelében elsüllyedtek. Nem kevésbé fontos Engelnek az az észrevétele, hogy „a magyar történelem feltűnően szegény elbeszélő forrásokban, és ami van, az sem nagyon tartalmas”. A legelső ilyen forrás meg lehetőségen kései, és státusa finoman szólva is kérdéses. Az állítólag 1090 körül keletkezett úgynevezett ősgesztával kapcsolatban C. A. Macartney már jó hetven esztendeje meggyőzően mutatott rá, hogy az tulajdonképpen a történészek spekulatív „rekonstrukciója” később keletkezett geszták alapján. A XIII. századból már elég sok krónika maradt fenn, de ezekben csupán régebbi események rövid összefoglalásai olvashatók.

Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy a magyarok korai történelmének folytonossága számos megválaszolatlan kérdést vet föl. Milyen mértékben gyökeresek a sztyeppi magyar hagyományban az István király és közvetlen utódai által a XI. század során létrehozott intézmények és a társadalmi berendezkedés, és milyen mértékben kapcsolódtak a magya-

* A recenzió angol olvasóknak készült.

rok bejövetele előtti civilizációkhoz? Egy dologban mindenesetre biztosat mondhatunk: semmiféle folytonosságot sem találunk a római történelemmel. Nyugat-Magyarországot Augustus császár hódította meg, és az ország-rész négy évszázadon át maradt a birodalom része Pannonia provincia néven. Ezt a virágzó civilizációt azonban lerombolták a beözönlő hunok, akiket később a gepidák és más nomád törzsek, majd az avarok váltottak föl. A szláv migráció a VII. században érte el az egész területet, majd a VIII. század végén Nyugat-Magyarország frank ellenőrzés alá került. A magyarok az ország sok részén már letelepedett közösségeket találtak.

A királyság társadalmi szervezete a honfoglalás után Engel Pál szerint tehát nem jöhetett létre „ex nihilo”. A lehetséges kapcsolatokat egyenként számba véve a krónikákból táplálkozó nemzeti hagyomány a magyarokat Attila hunjaival azonosította – ám ezt a nézetet ma már egyetlen tudós sem osztja. A késői avarokkal való folytonosság lehetőségéről már szó esett. Nem lehet véletlen, hogy a magyarok neve minden nyugati nyelvben a késői avar *onogur* szóból származik. Léteznek közeli analógiák István és a frankok politikai intézményei között – ám ezek nem sok bizonyítékkal szolgálnak. Föltűnő, hogy a szláv nyelv menyire rányomta a bélyegét a Szent Istvánnak tulajdonítható új rendre. A politikai szervezet olyan alapvető szavairól van szó, mint *király, ispán, megye*, nemkülönben a kereszténység szavairól: *püspök, pap, barát* és még sorolhatnánk. A hét napjai közül négynek szintén szláv eredetű a neve.

A magyarok Nyugat-Európába és a Bizánci Birodalomba tett kalandozásainak rövid bemutatása után a szerző hozzákezd Árpád dédunokája: Géza fejedelem és fia, Vajk, a keresztységben István korának leírásához. Ez a két vezető fordított Magyarország sorsán oly alapvetően, ahogy azóta egyetlen uralkodó vagy politikus sem. Két-három emberöltő alatt a nomád törzsek életmódja átalakult: falvakban telepedtek le, s mindegyik faluban templom állt (fából, vagy néha kőből). Géza beszüntette a kalandozásokat, és követeket küldött I. Ottó császár udvarába. Visszaszorította a törzsi vezetők hatalmát, egyúttal megalapozta a fejedelemét; keresztény misszionáriusokat meg bajor lovagokat hívott az országba. István

keresztes hadjáratot indított a pogány hagyományok ellen, bajor hercegnőt vett feleségül, hatalmas birtokokat adományozott a bencés rendnek, megalapozta a keresztény egyházat: két érsek vezetése alatt tíz egyházmegyére osztotta az országot, királyi magánbirtokokat szervezett és mintegy negyven vármegyét, élén egy ispánnal. Istvánt a császár és a pápa támogatásával az 1000. év decemberében koronázták királlyá, és 1083-ban avatták szentté. Mindent összevetve Magyarország elismert keresztény királyságként került ki a nagy átalakulásból, amelynek első királyát évszázadokon át törvényalkotóként csodálták. Uralkodásából származtattak tulajdont, jogot, szabadságot és kötelezettséget.

István király történelmi teljesítménye Engel könyvének egyik fő témája. Azt azonban furdosítjuk, hogy ez a téma részletekre szétvágdosva kerül elénk. A III. fejezetben a szerző először a Géza és István uralkodása idején végbement politikai eseményeket ismerteti. Ezt követi István közvetlen utódainak története. Ezután jön egy szakasz Szent Lászlóról és Könyves Kálmánról egészen 1116-ig, és csak ezután kanyarodunk vissza István uralkodásához és egyházszervezéséhez.

A kereszténység győzelme nem tüntette el a pogány hitvilág és szokásrend nyomait, bár e maradványokat István és utódai könyörtelenül üldözték. Könyves Kálmán idején azonban az idevágó büntetési tételek csökkentése azt jelzi, hogy a kereszténység addigra megszilárdult. A XII. században a magyar társadalom lassan megint átalakult. Megtelepedett az országban a premontrei és ciszterci szerzetesrend, kb. 1150-től a Párizsban tanult magyar klerikusok fontos pozíciókhoz jutottak itthon csakúgy, mint Kelet-Európa más vidékein. Nyugatról egyre többen települtek az országba, ahol a vásárhelyek szaporodtak, és megjelentek a városok német hosespekkel. A királyi bevételek tekintélyesre nőttek. Az udvari politika kiszámíthatatlan volt, és királyi szabadidősporttá vált a háborúskodás a szomszédokkal, akik gyakorta támogatták a trónra törő riválisokat. Magyarország dél felé terjeszkedett: Könyves Kálmán idején bekebelezte Horvátországot. Ez a lépés a dalmát városok miatt konfliktusokhoz vezetett Velencével és a Bizánci Birodalommal. Mindezt, továbbá a nehezen kibogozható dinasztikus kapcsolatokat

és ellentéteket Bizánccal érdekesen vázolja a szerző.

Engel fölülről lefelé haladva ábrázolja a társadalmi hierarchiát, a király főhűbéreseit, a „grófokat” (ispánok, akik részesülnek a *honor regni*ből), a jóval népesebb csoportokat alkotó „szabadokat” (várjobbágyok, „várnépek”) és a szabadsággal nem rendelkező „szolgálónépeket” (*servusok* és „rabszolgák”), de nem feledkezik meg a köztes rétegekről, például az udvarnokokról (a későbbi *conditionari*iról) sem. A társadalmi átalakulás fő nehézségét a földbirtok védelme jelentette. Az olvasó szeretne többet is megtudni a megyei „várföldek” és a királyi magánbirtok megkülönböztetéséről, amit Engel fontosnak tart.

1200 után a hirtelen megszaporodó oklevelek eloszlatják a korai magyar társadalmat övező homályt. Csak a XIII. századból tízezer dokumentum maradt fenn. Az egyház növekvő politikai befolyása és a Szentszékkal fenn tartott szoros kapcsolat (a pápa ugyanis rendszeresen beleszólt a magyar belügyekbe) gazdag és megbízható írott forrásokat eredményezett. A XIII. századi társadalomban mélyreható változások történtek: megjelent a nemesség mint társadalmi osztály és aktív politikai erő. Nemesnek az számított, aki teljes jogú tulajdonnal, *allodiummal* rendelkezett, saját földbirtokán lakott, ellentétben a jobbágyokkal, akik valaki másén.

E „többé-kevésbé homogén osztály” magát a királyi szolgák (*servientes regis*) adták, akiket az 1222-ben kelt Aranybullában lefektetett „szabadságok” forrasztottak egybe. A legtöbb nemesnek csak kicsiny birtoka volt, míg az a több mint száz előkelő család – jó része valamelyik pogány vezér leszármazottjának vallotta magát – hatalmas, jobbágyok által művelt földdel rendelkezett. Ezekből kerültek ki II. András idején a bárók (*barones regni*), akik a királyi kíséretbe tartozó adományban kaptak várakat, birtokostul-várnépestül.

Az *allodium* szolgáltatments adománynak számított, nem hűbérbirtoknak, igaz, a kedvezményezettől elvárták, hogy az elkövetkezendő hadjáratokban a király rendelkezésére álljon. A bárói hatalommal szembeszálló „királyi szolgák” kényszerítették ki a királytól az Aranybullát, amely megtiltotta egész ispánságok eladományozását, és felsorolta a szent királytól, azaz I. Istvántól kapott kiváltságait.

Ezek közé tartozik a nemesség adómentessége, továbbá, hogy kizárólag a királynak voltak alárendelve, hogy csak érvényes bírói ítélettel lehet őket letartóztatni, sőt megfogalmazódott a királyi akarattal szembeni ellenállásuk joga is. Engel leszögezi azt is, hogy az Aranybulla és az 1217-ben kiadott angol Magna Carta (szövegszerű vagy szellemi) kapcsolatairól szóló régi tanmese minden alapot nélkülöz. Nem sokkal az Aranybulla első kibocsátása után a nemesség korporatív jellegét helyi szinten erősítette meg a megyei autonómia, a választott bírák (*judices nobilium*) intézménye, továbbá a nemesség választott képviselőinek részvétele a királyi tanácsban, a főpapok és a bárók társaságában. A királyság központjában lezajlott változások leírása mellett a szerző a távolabbi területekről sem feledkezik meg. Több alfejezetben ismerteti az erdélyi nemzetiségek színes sokféleségét, a helyi jogokkal fölruházott magyar, székely, szász, román és egyéb népcsoportokat.

II. András fiának, IV. Bélának 1240-ben kellett szembenéznie a tatárjárás pusztításaival. Engel sikeresebben világítja meg a tragédia előzményeit, mint a következményeit. A konzervatív Béla király trónra lépése után mindent megtett, hogy helyreállítsa a királyi hatalmat: megbüntette a királyi várak elherdálásának felelőseit, és András adományaiból épp eleget érvénytelenített ahhoz, hogy a bárók zömét közvetlenül a tatár támadás előtt elriassa az udvartól. A királyi sereg megsemmisítő vereséget szenvedett, és Béla király alig tudta családját az elfoglalt országból kimenteni. A betolakodók fölperzselték a falvakat; a központi területeken különösen nagy pusztítást vittek végbe – több száz települést és jó negyven monostort örökre letöröltek a térképről. A szerző beszámol arról, hogyan változott meg a király politikája a tatárok visszavonulása után. Ekkor, apjához hasonlóan, IV. Béla is nagyszabású adományozásba fogott, sőt még „magánvárak” építését is bátorította. Uralmának végére mintegy száz új erődítmény védte az országot az esetleges újabb betöréstől. Engel a király katonai reformjairól is beszámol. Hiányzik azonban az átfogó értékelése annak a IV. Bélának, akit az utókor méltán nevezett „második honalapító”-nak.

Az utolsó Árpádok zűrzavaros politikáját mesterien foglalja össze a szerző. A fegyveres

konfliktus Béla király és fia között, IV. László és a kun közbiztonság és főleg a bárók frakcióharcainak anarchiába döntötték az eladdig szilárd királyságot. Az utolsó Árpád-házi király, III. András halálakor, 1301-ben az ország sorsa vidéki kiskirályok és fegyveres *familiáris*uk kezébe került.

Egy viharos évtizedet követően az Anjou királyok helyreállították a rendet. Károly Róbert, a késő középkori Magyarország „négy kiemelkedő uralkodója” közül az első, hosszú és nehéz küzdelmet vívott e célért. A pápa és a magyar hierarchia támogatta ugyan, de az országban kevés megértésre talált. Még a koronázási jelvények sem voltak a birtokában, 1307-re mégis sikerült megszabadulnia ellenlábasaitól, és 1310-ben szabályosan meg is koronázták a Szent Koronával. De amint maga Károly Róbert is megjegyezte, az országot csak 1323-ra sikerült teljesen birtokba vennie.

Károly Róbert és fia, I. Lajos, akit külföldi haditettei elismerésül Nagy Lajosnak neveznek, folytatta a magyar uralkodók hagyományos politikáját, és dél, valamint kelet felé terjeszkedett. Ez a törekvés a XIV. században eredményesnek bizonyult – rövid távon legalábbis –, mivel a király hatalmas megszilárdult, és a régióban nem akadt számottevő rivális erő. Károly Róbertnek sikerült a régi bárókat új, hozzá és fiához lojális csoporttal fölváltania. Mind ő, mind Nagy Lajos személyesen vezette a királyi sereget a csatamezőn, amely Károly Róbertnek nem volt a legsajátabb területe. Hadra termelt fia már pusztá megszokásból is csatába ment: „*Úgy tűnik, igazából maga a hadakozás volt az, amiben élvezetet talált*” – írja Engel, de hozzát teszi: „*vállalkozásaiból feltűnően gyakran hiányzott a reálpolitikai elképzelés*”. Kézenfekvő példa erre a nápolyi kaland, amely bebizonyította, hogy Magyarország hatalmi tényező Európában, Lajos költséges itáliai hadjárataiban azonban nem lehet világos stratégiai célt fölfedezni. Mindenesetre a lengyel korona megszerzése 1370-ben lehetővé tette Nagy Lajosnak, hogy közvetítsen Csehország és Lengyelország között, aminek Magyarország is hasznát látta, mert Közép-Európa stabilitása megszilárdult. Az Anjou királyokat nem akadályozták belpolitikai konfliktusok az aktív külpolitikában és a hadviselésben. A király udvartartását, a bárókat és rangosabb kíséretüket összefűzték királyhű érzelmeik,

és ők alkották az udvari nemesség szűk körét. Életstílusuk igencsak elütött a „vidéki nemesség”-étől. A királyi udvarban honos lovagi életforma, a királyi tornák, az 1326-ban alapított Szent György-lovagrend mind-mind a friss nyugat-európai szellem megnyilvánulásai, igaz, nem kulturális, hanem inkább lovagi értelemben. A királyi birtokok még mindig fölmérhetetlenül hatalmasak voltak. Akármilyen sok földet adományozott is Károly Róbert és Nagy Lajos, a király Magyarországon így is a földterület csaknem egynegyedét birtokolta, s ha ehhez hozzávesszük az összes bányavárost és a többi kiváltságos területet, akkor az ország egyharmada tartozott a király közvetlen fennhatósága alá. 1382-ben, Lajos király uralkodásának végén több mint százötven vár volt királyi kézen. Az Anjou uralkodók sikereinek titka valószínűleg az volt, hogy a középkori Európa aranybányáinak java része Magyarországon működött. Tíz kamarából álló hálózat szedte be a király járandóságait, s mindegyik élén kamaraispán (*comes camerae*) állt – aki a legtöbbször külföldi vállalkozó volt. Engel Pál hangsúlyozza, hogy „*a kamarák és általában véve a királyi pénzügyek a király magán-gazdaságához tartoztak, nem pedig a királyi tanács hatáskörébe. Ügyeikbe a báróknak nem volt beleszólásuk; szerencsére, mondhatnánk, mert az urak a jelek szerint az elemi számtannal sem voltak tisztában. A kamaraispánoknak viszont, akik a tárgyhoz egyedül értettek, a király alacsony rangú magánalkalmazottjaiként nem lehetett helyük a bárók között. A tanács tagjai közül két személynek volt mégis köze a pénzügyekhez. Első sorban a tárnokmesterek, mivel hagyományosan ő volt a kamara alattvalóinak – a kamaraispánnak és alkalmazottainak, valamint a királyi városoknak – legfőbb bírója; másrészt az esztergomi érseknek, akinek joga volt az ország nevében a vert pénz minőségét ellenőrizni, és ennek fejében megülte a pénzverési jövedelem tizede, a *pisetum**”.

A szerző szerint a harmadik kiemelkedő uralkodó Luxemburgi Zsigmond, Csehország és Magyarország királya. Engel üdítően friss szemmel tekint erre az „idegen” királyra. Ez idáig a magyar történészek (talán túlzottan is Thuróczy János XV. századi, Hunyadi-párti KRÓNKA-jára támaszkodva) Zsigmondot gyönge, a bárói ligák kénye-kedvének kitett és folyton külföldön tartózkodó királyként tartották számon, és a „Garai-Cillei-liga bábjának” nevezték. A király kíséretében is túl sok külföldi-

nek jutott hely ahhoz, hogy Zsigmond az országban népszerűvé válhatott volna. Mindenesetre legfőbb ambíciója az volt, hogy német-római császár váljék belőle, ami végül a magyar érdekek rovására sikerült is neki. Tény, hogy amikor Zsigmondot királlyá választották, úgy kellett táncolnia, ahogyan a bárói liga fűtyült – mi több, később rákényszerült, hogy maga is belépjen a ligába, sőt a liga egy időre börtönbe is vetette. És az is igaz, hogy hosszú idő után ő volt az első magyar király, akinek uralkodása során súlyos likviditási gondokkal kellett megküzdenie.

A történetnek azonban van más oldala is. A kormányzati politika finanszírozásához szükséges pénz elégtelenségével Zsigmond utódainak is kivétel nélkül szembe kellett nézniük. Ami a bárói liga markába került Zsigmondot illeti, a király Károly Róberthez hasonló utat járt be: kompromisszumokkal és erővel sikerült neki a bárói osztály nagy részét saját, híven szolgáló embereire cserélni. Uralma végén, mint Engel rámutat, a negyven legtehetősebb földbirtokos fele parvenü *homo novus* volt, s a legtöbbször magyar. Az, hogy Zsigmond a belpolitikai stabilitás veszélyeztetése nélkül is hosszú időszakokra távozhatott az országból birodalmi ügyekben, jól mutatja, milyen mértékben sikerült hatalmát megszilárdítania. Ezenkívül Zsigmond újító hajlamú király volt, sokkal inkább, mint Nagy Lajos, és eredményesebbnek bizonyult a hosszú távú reformok végrehajtásában is. A szegény nemesek és a parasztok körében bevezette a telekkatonaságot (*militia portalis*). Fejlesztette a bírósági adminisztrációt, átalakította az adórendszert, és megerősítette a városok autonómiáját. Mintegy negyven szabad királyi és más kiváltságokkal bíró várost ismerünk az országban, a legtöbbször vastag fallal vették körül. Ez a szám alacsonyabb, mint Nyugat-Európában, és, mint Engel aláhúzza, a városok sokkal kisebbek is voltak. A legnagyobb, a pompás Buda „*kisebb volt Krakkónál, nem szólvá Prágáról és Bécsről*”. Zsigmond mindhiába igyekezett Magyarországon egyetemet alapítani – nem találkozott mohó tudásszomjjal, hiszen még a leggazdagabbak sem tudtak írni-olvasni.

1380 után Magyarország folyamatosan az oszmán-török betörések fenyegetésében élt. Miután Zsigmond keresztes hadai 1396-ban Nikápolytól súlyos vereséget szenvedtek, a király szakított a támadó hadjáratok gondolatá-

val. Stratégiájának középpontjába a déli határszél megerősítését helyezte, jól épített várak láncolatával. Annak érdekében, hogy ütközőállamok sorával szigetelje el Magyarországot a Török Birodalomtól, rugalmasan politizált Havasalfölddel, Szerbiával és Boszniával. A magyar fennhatóságért cserébe az ütközőállamok uralkodói nagy területű magyarországi birtokokat kaptak, Zsigmond báróivá lettek, azt pedig rájuk bízta, milyen *modus vivendi* alakítanak ki országaik a törökkel. Ez a politika nem működött zökkenőmentesen, és nem is tette népszerűvé a királyt hazájában. Leginkább a huszita háborúk kitörése és a (főképp 1410 utáni) hosszas nyugati távollétek fokozták az uralkodóval szembeni ellenérzéseket, aki pedig abban az időben Európa vezető államférfia volt, és bizonyos távlatból tekintve „*kiemelkedő történelmi alak*”.

Zsigmond halála után Magyarországon az addigra már ismert fordulat játszódott le: a központi hatalom összeomlott. Ezúttal több mint két évtized telt el, míg Hunyadi Mátyás hozzáfoghatott a királyi hatalom helyreállításához. A trónviszályok körülményei között Magyarországon meghonosodott a rendi rendszer. A politikai hatalom a király, a királyi tanács ellenőrzéséért viszálykodó bárói ligák és az országgyűlés között oszlott meg, mely utóbbiban a főnemességen és az egyházon kívül minden földbirtokos – főleg a megyei nemeség – is szóhoz jutott.

Az anarchiát Hunyadi János kormányzó, Magyarország legkiválóbb középkori hadvezére fékezte meg. Hunyadi azonban 1456-ban, a törökök felett aratott döntő nándorfehérvári diadal után meghalt. A polgárháború újból föllángolt egészen addig, míg Mátyást a Hunyadiak hívei a Duna jegén királlyá nem választották. A döntést a bárók és a budai várban összegyűjtött királyi tanács tagjai is bölcsen elfogadták. A királynak ismét csak ki kellett egyeznie a bárókkal, hogy biztosítsa a politikai stabilitást. És ismét – a középkori Magyarország történetében utoljára – kompromisszumokkal és ravaszsággal kellett a tehetséges uralkodónak megoldania a bárói csoport felrészítését. Ezúttal is a király hajtotta végre a szükséges reformokat, amelyek részben a vidéki nemeseknek kedveztek, hogy megteremtse költséges külföldi hadjáratainak anyagi hátterét. Zsigmond királyhoz hasonlóan Mátyásnak is a különböző hadszíntereken képviselt ellenté-

tes politikai érdekekkel kellett szembenéznie. Engel sarkított véleménye szerint a Mátyás közép-európai hegemoniájáért vívott csehországi és ausztriai hadjáratok miatt „a török elleni védelem végképp háttérbe szorult”. Nem mint ha Mátyás alábecsülte volna az oszmán veszedelmet. A pápához intézett leveleiben harcias hangot ütött meg, és gyakran kérkedett azzal, hogy Magyarország „az egész kereszténység bástyája és védőpajzsa”. Ennek ellenére többet tehetett volna a törökök által megrongált déli védvonal helyreállításáért.

Az életerős, ragyogó katonai tehetségű autokrata, a reneszánsz kultúrát nagyvonalúan támogató Mátyás (kétezer corvinát tartalmazó könyvtáránál csak a Vatikáné volt nagyobb egész Európában) 1490-ben halt meg. Birodalma egy szempillantás alatt darabjaira hullott. Mivel nem volt legitim örököse, aki megőrizhette volna az udvar és az új bárók lojalitását, a hatalom azonnal a viszálykodó bárói ligák martaléka lett. A bárók a jóra való, de akaratgyenge II. Ulászló cseh királyt választották meg uralkodónak. Sem neki, sem tízéves kisfiának – II. Lajosnak – nem volt esélye rá, hogy visszaállítsa a királyi hatalmat. A kormányzat lebénult: a király állandó pénzzavarral küszködött, s ennek következtében az ország védelme is összeomlott. Ulászló halálával pedig kitört a káosz. „A kívülállóknak számára egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a Magyar Királyság nem nagyhatalom többé, hanem Európa »beteg embere.«” 1526-ban I. Szulejmán szultánnak gyermekei a Mohácsnál szétzúzni Szent István birodalmát.

Az olvasó nem várhat el mindent egy jó könyvtől. A politikai eseményeket Engel Pál kiválóan és tömören foglalja össze, de műve elsősorban nem elbeszélő történelem. A főszereplők arcképeit sem találjuk meg benne. Mint Engel megjegyzi, a fennmaradt források természete miatt „[Nagy] Lajos az első magyar uralkodó, akiről egyenítő vonások maradtak ránk”. A kötet fő erénye az, amit a magyar társadalomról, annak átalakulásairól és a tulajdonrendszernek a politikai intézményekre való hatásáról mond.

Szent István birodalma néhány emberöltő alatt bekapcsolódott a nyugati keresztény civilizáció fő áramába, társadalmi szervezete azonban egyedi jellemzőkkel is bírt, amiket Európa nyugati felén sehol nem találunk meg. Engel szövegéből napnál világosabban kitű-

nik, hogy a birtokrendszer allodiális jellege messzemenő következményekkel járt. Végző elemzésben a politikai stabilitást a földtulajdon biztosította. A király hatalmát ugyanis senki sem kérdőjelezte meg, amíg a királyi patrimonium sértetlen maradt. Ez az állapot azonban nem tarthatott soká. Akárcsak Európában másutt, akik lojalis szolgálattal kiérdemelték (*meritum*), nagy birtokadományban részesültek, s belőlük emelkedett ki a bárói osztály. A rendszer fő jellegzetessége az volt, hogy a földadomány *allodium*nak, a már letudott szolgálat szabad jutalmának számított, amelyet semmiféle jövőbeni kötelesség nem terhelt. Az adományozottól természetesen elvárták, hogy hűséggel szolgálja a királyt, sőt fiú utódját is – de ezzel a „kötelezettség” már kimerült. Szerződéses viszonyról, amely az adományozó király és a megajándékozott nemes jogait és kötelességeit rögzítené, nincs tudomásunk (egyébként is a bárók még a XV. század végén is írástudatlanok voltak).

Az allodiális földtulajdon (elkerülhetetlenül?) alulintézményesített politikai rendszerhez vezetett, amely a folytonosságot alig biztosította. Túl sok minden múlt az uralkodó személyén. Az ország nyugalma, a központ autoritása a trónra lépő király könyörtelenségétől, ravaszágától és jó szerencsétől függött (hacsak nem burokban született, és sikeres apától vehette át az uralmat, mint Nagy Lajos), hogy létrehoz-e új, lojalis arisztokráciát, leváltva a nagyadományosok egy részét. Akármilyen hosszú és fáradságos manőverezéssel, továbbá nemzetközi összejöttöközésekkel járt is az elitcsere, a sikeres uralkodó halálakor a Ki nevet a végén? játszma mindig előlről indult. IV. Béla (1270), Nagy Lajos (1382), Zsigmond (1437) és Mátyás (1490) halála után egyaránt barbár anarchia tört ki. Itt nyilván többről van szó, mint az „utódlás megoldatlanságáról” (280. o.). Az olvasónak az a benyomása, hogy a Magyar Királyság politikai berendezkedését eljárásbeli szűkösség jellemezte. A jogviszonyok némileg megvilágíthatják a kérdést. A fő jogforrás a *consuetudo regni*, és nem az írott jog (*decreta*, melyeket a király ad ki az országgyűlés beleegyezésével) volt. A törvény: *jus* – jog valamihez –, a közösség elismert szokása, szokványos gyakorlata. Ebben a rendszerben a *jus* még csak nem is bíró által alkotott jog. A bírói gyakorlat csupán a *tacitus consensus populit*, egy (írástudatlan) birtokosság jogéretét fejezi ki.

Úgy tűnik, még a XV. században sem tudott például az országbíró írni-olvasni. Találunk kedvező körülményt is, amely valamennyire enyhítette a hiányos intézmények politikai következményeit. Első helyen a keresztény vallást kell említenünk, amely békét hirdet, és a szeresd felebarátodat parancsolatán nyugszik – a kereszténység tekintélye és befolyása az országban folyamatosan növekedett. A Szent-szék rendszeres beavatkozásának visszatartó ereje is nélkülözhetetlen tényezőnek számított. Az Árpád-ház idején a magyar hierarchia megbízható és hatékony támogatást nyújtott fölkezt királyának a bárói csoportokkal szemben. Később azonban, éppen, amikor erre egyre nagyobb szükség lett volna, már sokkal kevésbé. Sajnos a késő középkorban az egyház, csakúgy, mint másutt, Magyarországon is sokat veszített tekintélyéből. A pápa kétségbeesett, amikor Mátyás király ragaszkodott hozzá: a Szentszék Beatrix királyné hatesztendő unokaöccsét tegye esztergomi érsekké (313. o.). A bárók hatalmát természetesen az országgyűlés volt hivatva ellensúlyozni, amely 1490-től jelentős szereplővé vált. A Mohács utáni időszakban az országgyűlés valóban egyre inkább a politikai stabilitás forrása lett, és hamarosan az ősi alkotmány központi szervévé vált. A *dieta*lis koronázás, amelynek feltétele a Habsburg-udvar és a magyar nemesség szabad alkudozásán alapuló *diploma inaugurale* kiadása volt, bizonyos fokú alkotmányos egyensúlyt tartott fenn. Mindez azonban nem vonatkozik a mohácsi vész előtti évekre, amikor az országgyűlés ahelyett, hogy csökkentette volna, csak fokozta az anarchiát. Németellenes kirohanásoknak adott teret, miközben Magyarország igencsak rá volt szorulva a német segítségre a törökkel szemben. A politikailag éretlen országgyűlés például olyasmit követelt, hogy a lutheránusokat halálbüntetés sújtsa (1523. évi 54. tc.), majd új esztergomi érseket „választottak”, és Werbőczyt „nevezték ki” nádornak, hogy azután a következő évben hűtlenségért „elítéljék” (a két országgyűlést egymással rivalizáló csoportok hívták össze, és a „határozatok” persze nem hajtották végre).

Feltehetően Szent István birodalmában Szent István koronája lehetett az intézményi folytonosság záloga. Az úgynevezett Szent Korona-tant, mint a XIX. századi politika termékét, nyugodt lélekkel figyelmen kívül hagyhatjuk (de lásd a 351. oldalt). Ám a korona szent-

sége, az első királynak tulajdonított látható korona valóban közrejátszott a politikai stabilitás erősítésében, ha máskor nem, hát legalább a trónutódlási válságok alkalmával. Az Árpád-ház fiágának kihalását követően menetrendszerűen bekövetkeztek az utódlási válságok. A Szent Korona birtoklása létkérdés volt a trónharcokban, mert a vele történő megkoronázás a királyi autoritás feltétele volt. Amint a pápai legátus 1309-ben panaszolta, a magyarok a látható koronát oly nagy tisztelettel veszik körül, „*quasi in eo sit ius regium constitutum*”. Míg Nyugat-Európában a királykoronázásból ünnepi, de lényegtelen szertartás lett, Magyarországon a Szent Korona királyi főre helyezése legitímálta a trónra lépő uralkodót. Gutí Ország Mihály nádor meg is jegyezte, hogy ha egyszer a Szent Korona került a fejére, még az ökröt is sérthetetlen királynak kell tekinteni. A korona hagyományerejét a magyar és a külföldi történészek is felismerték. E. H. Kantorowicz egyenesen azt állítja, hogy a hagyomány folytonossá tette a politikai hatalom gyakorlását, és kikiktatta az olyan elvonatkoztatások szükségességét, mint „a király sohasem hal meg”, vagy hogy „a király két testtel bír”. Nem vitás, hogy a koronahagyomány 1526 után hatékony volt, de Mohács előtt nem állította meg a királyság Mátyás halála után bekövetkező gyors leromlását és széthullását. Az a szabály például, hogy a koronát a világi és egyházi főrendek kezében kell hagyni (ezt kötötte ki például az 1492. évi 3. tc.), a legkevésbé sem volt elegendő a hatalomgyakorlás folytonosságához és a politikai stabilitáshoz. A mohácsi vész után az országgyűlés két királyt is választott, először Szapolyai Jánost, majd I. Ferdinándot. Székesfehérvárott a nyitrai püspök egy éven belül mindkét király fejére fölhelyezte Szent István koronáját. Gutí Ország Mihály foroghatott a sírjában. Engel véleménye szerint a Magyar Királyság (Lengyelországhoz hasonlóan) „*a maga hagyományos módján, ha nincs növekvő külső veszély, évszázadokig is fennmaradhatott volna*” (364. o.).

Valóban ez következne a könyvből? Ezt a kérdést sok mással együtt Engel Pál munkája után újból érdemes lenne szemügyre vennünk. A könyv közreadása már csak emiatt is a kelet-közép-európai történetírás piros betűs ünnepe.

Péter László
(Barabás András fordítása)

KÉP-REGÉNYEK

Négy könyv a hollandokról

Tracy Chevalier: Leány gyöngy fülbevalóval
Fordította Kiss Marianne
Geopen, 2001. 247 oldal, 1490 Ft

Sylvie Matton: Én, Rembrandt lotyója
Fordította Kamocsay Ildikó
Európa, 2001. 232 oldal, 1200 Ft

Deborah Moggach: Tulipánláz
Fordította Sárközy Elga
Ulpius-ház, 2000. 236 oldal, 1680 Ft

Geert Mak: Amszterdam – Egy város életrajza
Fordította Bérczes Tibor
Corvina, 2001. 246 oldal, 2000 Ft

„Nem olvasható minden könyv ugyanolyan módon. A regények például arra vannak, hogy lenyeljük őket. Regényeket olvasni – a bekebelezés gyönyöre.”

(Walter Benjamin:

A SZIRÉNEK HALLGATÁSA)

Télvíz idején könyvekkel bélelt odünkba húzódva szívesebben fordulunk bekebelezhető regények felé. Olyan ez a négy könyv, mint a téli álomra vonuló pele odújában az eleség: újra és újra meg kell őket vizsgálni. Három regény, mindhárom nő írta, kísérőjük Geert Mak, aki ugyan műfaji értelemben nem regényt írt, de könyve mégis olvasható életrajzi regényként, s megfelelő háttérrel fest a holland miliőben játszódó történetekhez. Egy angol, egy francia, egy amerikai író nő a regények szerzője, amszterdami Vergiliusuk az egyedüli holland. A külhoni hölgyek, hála olvasmányaiknak és informátoraiknak, meglepő otthonossággal mozognak a XVII. századi holland városok, Amszterdam és Delft grachtjai között. Tudásuk forrásait nem restellik feltüntetni regényeik végén, ami meglehetősen szokatlan gyakorlat tisztán szépirodalmi művek esetében.

Ez az, ami a regények bekebelezőjét az első olvasás alkalmával meghökkenti. Fikciókat nem szokás hosszas bibliográfiával verifikálni, képzeljük csak el, ha Lawrence Norfolk A PÁPA RINOCÉROSA című opusa végére odabiggyesz-

tette volna könyvtárnyi olvasmánylistáját a X. századi Baltikumról, a XV–XVI. századi Rómáról, a pápaság intézményéről, Afrikáról, a szerzetesi regulákról, a rinocéroszok természetéről. Umberto Eco regényei végén a lista akár hosszabb is lehetne, mint maga a regény. S az író olvasottsága nem is tartozik az olvasóra, inkább írói műhelytitok. Az olvasó a regényben testet öltő bölcsességben érdekelt. Miért hát ez az igyekezet a tudás forrásainak megjelölésére? Fel kell-e sorolnia egy esztétikailag hiteles, jól megírt fikció szerzőjének mintegy mentségül az előzetesen elolvasott könyveket? Miért teszi ugyanazt mindhárom regényíró? Egyáltalán, mi ez a különös egybeesés, hogy három különböző nemzetiségű író nő egyszerre érzett rá a XVII. századi Hollandia és a holland kép jelentőségére? Műfaji szempontból regények ezek egyáltalán, vagy kultúrtörténeti képeskönyvek, melyek híres és fiktív festők életének illusztrálására, az együgyű olvasók elkápráztatására írtak, mintegy forgatókönyv-alapanyagnak, egyenesen Steven Spielberg számára? Vagy pusztán hízelegni kívántak azoknak az olvasóknak, akik otthonosak ebben a témakörben, s elolvasták könyvtárunk összes, hollandusokról szóló exemplárját, Paul Zumthortól Svetlana Alpersig, a flamand közmondásoktól Cees Nooteboomig, Huizingától Zbigniew Herbertig, elzarándokoltak Amszterdamba, Delftbe, Hágába, álltak a zandvoorti homokdűnéken? Összebeszélt ez a három nő? Esetleg egy nő, aki a jámbor olvasót úgy akarja lóvá tenni, hogy ír három regényt egy szuszra, s három különböző művésznévén publikálja? Netán magyar ez a titokzatos hölgytollnok, aki egy magyar férfiúnak dedikálja művét? („Csabának, ezt is.”)

A jelenség talányos, érdekes és elgondolkodtató. Valami oka csak van annak, hogy három különböző nemzetiségű író nő, egyikük sem holland, a képet, a XVII. századi holland képet, a festés technikáját, rejtélyét és folyamatát építse be regényeibe. Sőt, Deborah Moggach a TULIPÁNLAZ-ban A FESTMÉNY címmel egy teljes fejezetet szentel a képeknek, más szöveg helyeken pedig ontja a festésről és a festményekről szóló bölcsességeket: „Festeni olyan, mint birtokba venni valamit.” (55.) „A festészet nem egyéb, mint megtévesztés.” (83.)

A három írónőt rabul ejtette a XVII. századi holland festmény, amely egy világot képe-

zett le, kettőzött meg, s ez a világ elnyelte őket, mint az amszterdami gracht Sophiát. A holland kép első pillantásra magától értetődőnek és egyszerűnek látszik, mégis van benne annyi titokzatosság, mint Giorgione *Vihar* című festményében. A holland kép, amelynek kettős természete, titokzatosságának forrása közeli dualizmussal, test és lélek, *res extensa* és *res cogitans* dualizmusával. Magában Hollandiában rejlik az a kettősség, amelynek vonzereje magához szippantotta Descartes-ot, s amelyről oly megragadóan beszél az *ÉRTEKEZÉS A MÓDSZERRŐL* című művében. Háború és béke, individualizmus és közösségi lét, magány és társaság, falusi csend és a civilizáció kényelme egymás mellett egzisztál ebben az országban, s az egyén szabadságában áll eldönteni, melyikre van az adott pillanatban szüksége. (R. Descartes: *ÉRTEKEZÉS A MÓDSZERRŐL*. 1637. Ford. Boros Gábor. Matura Bölcsélet, Ikon, 1993. 41.) Igen, itt van az egyik kulcsszó, a *szabadság*, az egyén szabadsága a döntésre, a választásra, mely arra csábította Descartes-ot, hogy 1629-től 1649-ig Hollandiában lakjon, ebből 1629-től 1634-ig Amszterdamban, a Westermarkt 6. számú házában, amely előtt a *TULIPÁNLAZ* Sophiája is elsietett. A Westerkerket körülölelő kis tér klasszikus polgárházai ma is úgy állnak, mint Descartes korában, amikor a templom és környéke a város új és kényelmes negyedei közé tartozott. (Geert Mak, 83–84.) Kicsit megsüllyedtek ugyan, ne felejtsük el, hogy az egész város iszapba vert cölöpökre épült, s ennek következtében ferdén áll a Descartes emléket megörökítő táblácska a homlokzaton. Szerény táblácska, igazán. Sokkal szerényebb, mint az a szerep, melyet a megörökített személy, Descartes akaratlanul játszott a korabeli holland kép megszületésében s e kései regényfolyamban. Az ő elmeszüleménye, felismerése az emberi természet duális voltáról manifesztálódik ezeken a képeken. A képekből kiolvasható a másik descartes-i tapasztalat, hogy az ember nemcsak *res extensa* és *res cogitans*, hanem „*valamifajta közép*” Isten és a semmi között. (R. Descartes: *ELMÉLKEDÉSEK AZ ELSŐ FILOZÓFIÁRÓL*. Ford. Boros Gábor. Atlantisz, 1994. Negyedik elmélkedés. 68.) Az ember dualitása többretegű, jóvátehetetlenül kettészakított lény, soha nem találja meg lelkének békéjét. Hiába a szépen berendezett, tisztaságtól ragyogó holland

lakás a távoli országokból hozott meleg szőnyegekkel, fénylő porcelánokkal, a falon a képekkel. Csak ideig-óráig segít legyűrni a kettészakítottság résein befurakodó semmit, ami megborzongat jeges leheletével. Talán ebből a dualitásból ered a melankólia, ami az újkori művészet formaalkotó elve, a XVII. századi holland kép konstituálója. (Földényi F. László: *MELANKÓLIA*. Akadémiai Kiadó, 1992. 113–118.) A holland kép rendjét pontosan a melankólia teremti meg, mert a melankolikus ember vágyakozik a legjobban a megnyugtató rendre, a geometria rendjére, melyre az újkor a filozófiát és a festészetet alapozni akarja. Spinoza, Descartes, Leibniz bízik a geometriában, mely önmagából nyeri bizonyítékait. S a bővérű flamand barokk festészet mellett így születik meg a visszafogott holland klasszicizmus.

Deborah Moggach, Sylvie Matton, Tracy Chevalier vajon azért választották regényeik háttérül a XVII. századi holland klasszicizmust, mert bizonytalansággal, irracionálizmussal, ezoterikus hókuszpókuszokkal terhelt körünkben a geometria tiszta bizonyosságára vágytak? Regényeik poétikailag rendezett világa netalán egy újabb klasszicizmus eljöveteleire utal?

Valóban itt van a regény műfaja, hosszas hányattatás után visszanyerve legfontosabb csáberejét, a történetet, mely a XVII. századi Európában oly népszerűvé tette. Itt ül, mint egy kissé megtépázott nőalak, afféle Moll Flanders, főköttője csipkéje szakadt, szoknyája fényes atlaszelyme pecséteti, cipellője sem kifogástalan – de itt rendezgeti fűrtjeit, felveti fítos orrát ez az életrevaló európai fehérnép, s újra az olvasás kalandjába rángat, közben minden erejével külsejének rendezettségét kívánja demonstrálni.

Megállapíthatjuk, hogy a három író helyszín- és témaválasztása aligha a véletlen műve, kifejeződik benne a radikális igény a rendre, a rendezettségre, amelyet Hollandia emblematikusan képvisel. Ez a rend azért csábító, mert a választás szabadságával jár együtt, s így válik eszményi otthonává a gondolkodó, töprengő, megfeszítetten elmélkedő melankolikus embernek, aki eredendő otthonatlansága ellensúlyaként racionális rendre és otthonosságra vágyik.

Már a holland táj is magán viseli a szigorú kényszer szülte rendezettség nyomait. A lege-

lőket mértani rendben szabdalják fel a csatornák, partjukon szélmalomok állnak, melyek nem mások, mint a szél erejével működtetett átemelő szivattyúk. A hollandok a vízből és a víz ellenére élnek, a tengeri kereskedelemről gazdagok, és az árvizektől rettegnek. A táj monotóniáját kint a változatos felhőjáték, bent a civilizáció kényelme oldja. Hollandia olyan, mint egy hatalmas hajó, melyet lakosai, a matrózok szüntelenül mosnak, súrolnak, tisztogatnak, s ahol a rend rendszeresen újrateregeti önmagát. E hely való a melankolikuskak, megkapaszkodhat fényesre súrolt korlátjaiban termékeny tűnődése közben. Csiszolhatja a lencséit, mint Spinoza, írhatja értekezését a módszerről, és egész nap heverészhet ágyában, mint Descartes, vésheti rézlemezeit, mint Rembrandt. Valaki mindig gondoskodni fog a rend újrateregetéséről, mint a három regény szorgalmas nőalakjai.

Nem remekművekkel, csak jól megírt mesetermőkkel van dolgunk, az azonban valószínű, hogy a klasszikus, hagyományos cselekményre épülő, olvasható regénytípus jogaiba való visszahelyezésének vagyunk tanúi.

Sylvie Matton ÉN, REMBRANDT LÓTYÓJA című regényének már a címe is elárulja az egyes szám első személyű narrátort, a kort, a festőt, s ezzel a ritkán használt, régies, de markáns stílusértékű szóval meglepetést okoz az olvasót. Különösen azt az olvasót, aki megretten az effajta szavaktól, aki jobban szeretné, ha a fordító Rembrandt szeretőjévé finomította volna a címbeli bomlott erkölcsű, hitvány, alantas nőszemélyre utaló erősen negatív stílusértékű szót. Ez az olvasó nem azt fogja kapni, amit várt. Szerencsére a fordítónak volt bátorsága ezzel a szóval megadni a cím súlyát. A könyv főhőse, narrátora Hendrickje Stoffels, Rembrandt élettársa és kislányának anyja, ez az írástudatlan, de komoly természetes intelligenciával és emberi tartással rendelkező parasztlány. Az ő mélyen hiteles, egyes szám első személyű narrációja vezeti az olvasót a regény többrétegű világában. Ez a regényvilág valóban sokrétű, gazdag és megrendítő. Az alapos háttér tanulmányok nem díszletként és önigazolásként tolnak el az olvasó elé, hanem az atmoszférateremtés természetes elemeként simulnak a sodró erejű történetbe. Sylvie Matton írói mesterfogása abban áll, hogy képes ezt a sokak által ismert és unásig feldolgozott

történetet interiorizálni, Hendrickje benső életévé változtatni, az ő robusztus, de mégis hallatlanul finom, érző lényén átszűrni.

Erős érzékiség van jelen a regény minden lapján. A fiatal Hendrickje önvigasztalása a szekrényágyban megérkezése első éjszakáján mesteri ábrázolásával korai Bergman-filmeket idéz. Rembrandt és Hendrickje elemi természetességgel kialakuló testi kapcsolata szépséges, elragadó, mélyen humánus és méltóság-teljes szentség. A testi szerelem vigasztaló, meenedékkereső funkciójáról aligha tudhatunk meg szebbet és bölcsébbet, mint amit Sylvie Matton Hendrickjén keresztül a tudomásunkra hoz. Az érzékiség más területei, az illatok, az ízek, a hangok és a színek pedig átszűrődnek Hendrickje gazdag egyéniségén.

Természetesen, mint a két másik regényben is, nagyon karakteresen jelen van a könyvben a holland protestantizmus. Sylvie Matton nem emeli be a vallási különbözőség motívumát regényébe, mint Tracy Chevalier és Deborah Moggach. Chevalier és Moggach könyveiben a katolikus-protestáns ellentét, a katolikusok kisebbségbe szorítása fontos szála a cselekménynek. Hendrickje Stoffels vallásossága az ÓSZÖVETSÉG szóbeli költészetén alapul, akár csak gazdája, később élettársa, Rembrandt festészete. Ez az archaikus, orális hagyomány keveredik Hollandia történelmének szintén szóban elbeszél, folklorisztikus, hazafias narratívájával és a hiedelmek, babonák szerteágazó szövevényével. Ez a szellemi alapja Hendrickje Stoffels súlyos egyéniségének, mely kiegészül a testi érzékiség és érzékenység változatos megnyilvánulásaival, az alázatos – de nem megalázkodó – és állhatatos munkaszeretettel, a folyamatos tevékenységgel és önfegyelmével. Fontos, hogy egy regényben legyenek idézhető sorok, az olvasót elmélyülésre, saját sorsának átgondolására készítő mondatok. Sylvie Matton regényében bőven találunk ilyeneket: „*A mindennapi munkád olyan, mint egy imádság, és ahogy idősödsz, egyre inkább olyan lesz. Minden nap visszaadsz valamit Istennek abból a tehetségéből, mellyel megajándékozott.*” (52.)

A tárgyi világ szintén ennek a józan, kézzelfogható, érzéki világnak a része, de a teremtés által Isten világának része is, a tárgyaknak súlya, színe, formája, de önmagukon túlmutató jelentősége is van. Metafizikai jelenlétük nemcsak és nem elsősorban a műteremtés

tekben érzékelhető, hanem Hendrickje körül, vele összefüggésben értelmezhető. Bizonyos tárgyak erejét megsokszorozza a Hendrickje és Rembrandt életében betöltött szimbolikus szerepük – ilyen tárgy az eljegyzési ajándékkul kapott ruhásszekrény és az önarcképek festéséhez használt tükör. A tárgyakkal zsúfolt ház és a kiürített, visszhangzó, üres szobák ellentéte flamand közmondásokra emlékeztet: életed elején tárgyaidd rabja vagy, később tanulj meg lemondani róluk, elbúcsúzni tőlük. Készülj oda, ahová nem vihetsz magaddal semmit, gazdagodj belül, ne félj elengedni a tárgyi világ kezét. Eljön az idő, amikor elég a másik ember jelenléte, s nem lesz semmire sem szükséged, sem festményekre, sem régiségekre, sem fehérneműs szekrényre. Sylvie Matton Hendrickje sorsán keresztül képes hitelesíteni ezt a protestáns ethoszt, az élet és a halál iránti mély alázatot.

Tracy Chevalier ugyanazt az egyes szám első személyű narrációt választja Griet, a katolikus Vermeer házába került kis protestáns cseléd lány számára, mint Sylvie Matton. A helyszín Delft, Jan Vermeer, a festő otthona. Griet családja nehéz helyzete miatt jut cselédsorsra. Tracy Chevalier mindent megtesz, hogy narrátorának személyiségét minél pontosabban dokumentálja, mindenre kiterjedően felépítse. Talán ez a túlzott dokumentatív igyekezet fordul a visszájára, mindenesetre Griet alakjában van valami zavaró, nyugtalanító, aminek árnyéka a többi szereplőre is rávetül. Megbízhatatlan narrátorral lenne dolgunk? Nem használ Griet hitelességének az sem, hogy az író nő mindenáron valami rendkívüli esztétikai tehetség birtokosának igyekszik feltüntetni a kis cseléd lányt, aki így a magányos és meg nem értett Vermeer egyedüli társává válik az alkotásban. A festő alakja határozatlan, kidolgozatlan, nem áll a cselekmény gyűjtőpontjában, holott az eredeti írói szándék ott jelölte ki a helyét. Griet nem odaadó és nem jóindulatú szolgáló, idegen és kritikus megfigyelőként van jelen a Vermeer családban, határozott és irigy ellenfele Catharinának, a feleségnek, akit igyekszik a lehető legrosszabb színben feltüntetni. Mivel a jellemábrázolás felszínes, ezért megbomlik a hitelesség látszata, az egész regényvilág egyensúlya elmozdulni látszik. Növeli a bajt, hogy az író nő egyre látszólagban sorakoztatja a bizonyítékokat megbízhatatlan narrátora mellett, így igyekezővén megnyerni

és Griet oldalára állítani az olvasót. Az olvasó azonban legalább olyan gyanakvó és fondorlatos, mint Griet. Nem hajlandó hinni a sematikus helyzeteknek, kidolgozatlan karaktereknek (Maria Thins, Van Leeuwenhoek). A regény mélypontjaként értékelhető Griet és Van Leeuwenhoek beszélgetése. A lencsecsiszoló olyan közhelyes bölcselkedéssel árasztja el a modellé előlépett cseléd lányt, hogy a dialógus majdnem kacagató, s nagyon hasonlít a szappanoperákra. Griet soha be nem vallott mély vonzalmát gazdája iránt egy szimbolikus cselekedet, fülének fájdalmas kifúrása hivatott hitelesíteni. Mivel az érzelmet nem sikerült elenállhatatlannak ábrázolni, ezért ez az aktus tragikomikussá változik. Pedig ez lenne a regény csúcspontja, de hiába az igyekezet, az alapos előtanulmányok, a kreatív írói kurzus. Mindez kevés ahhoz, hogy az olvasót mélyen megérintő regény szülessen.

Minden fogyatékosága ellenére mégis Tracy Chevalier regénye ajándékozza meg az olvasót egy valódi cseléd karakterével. Sylvie Matton könyvében sem Geertje Dirx, sem Hendrickje Stoffels nem cseléd. Személyiségük törvényei szerint szeretik Harmensz van Rijnt, önfeláldozó, féltékeny, önsorsrontó, örültekházába vivő és parázsló szerelemmel. A háztartás ellátása, a holland tisztaság megteremtése, a piacra járás és az ételek elkészítése csak az élet kötelezettségeinek teljesítése a két nő számára, nem cselédmunka. Geertje beleőrül és elpusztul viszonzatlan szerelmébe. Hendrickje paraszti őseire, találékonyasága és hite támogatja a nehézségek Golgotáján gazdáját és társát. Az őaltala ismert varázslópraktikák, a túlélés babonái, az imádság és józan ravaszság mind Rembrandt, Titus és Cornelia érdekeit szolgálják. Csak a pestis képes megtörni ezt az életerőt, elpusztítani ezt a tevékeny szerelmet. Hendrickje halálakor nem egy cseléd lelhel ki a lelkét, hanem a hitves vesz az élettől méltóságát teljes bücsút.

Nem cseléd a TULIPÁNLÁZ Mariája sem. A regény szerepcseréje miatt Maria és Sophia egymás szolgálóivá és kiszolgáltatóitjaivá válnak. Maria és Sophia élete annyira összebonyolódik a történet útvesztőiben, hogy cseléd szerepről már szó sem lehet. Már csak azért sem, mert Maria eredendően nem cselédnek, hanem önmaga urának született.

Egyedül Griet egyéniségében működnek azok a személyiségjegyek, amelyek tökéletes

cselédde teszik. Cselédnek lenni külön minőséget jelent, a személyiség bizonyos torzulásával jár. Griet reakciói tökéletesen megfelelnek a cselédétől elvárható mintáknak. Kifigyeli, meglesi gazdáik szokásait, taktikusan kijátszsa a ház lakóit egymás ellen, megfélemlíti azt, akit meg lehet félemlíteni (Catharina és Cornelia), hízeleg annak, aki ezt várja tőle (Tanneke), alkudozik azzal, aki átlát rajta (Maria Thins) titkokat szed ki a gyermekekből, akik nem érzik még ennek a súlyát (a kislányok). Egyre többet hazudik, megszokja a hazugságot, s ami ennél még súlyosabb, birtokba akarja venni, ellenőrzése alá akarja vonni a háziak világát. Ez a vágy a birtokbavételre nem olyan ártatlan és őszinte álmodozás, mint Maria ábrándjai, Griet sóvárgása irigy és rosszindulatú, kíméletlenül kritikus és rideg. Jelzésértékű, hogy ő is gyöngyöt szeretne viselni, de nem akármilyen gyöngyöt, hanem ugyanolyat, mint úrnője, Catharina, akinek jogát a rendelkezésre egész egyszerűen megkérdőjelezi. Semmi nyoma nincs benne az együttélés nyomán kialakuló szolidaritásnak, családhoz tartozásnak, bármiféle meghitt, patriarchális úr-szolgá viszonyra való hajlandóságnak. Mindvégig megőrzi gőgös különállását, s azzal hízeleg megőrzi hiúságának, hogy ő Vermeer festőitkainak egyedüli tudója, mert csak ő méltó erre a bizalomra. Szerepét a festő életében kórosan felnagyítja, fontosságát kritikátlanul eltúlozza, már-már nélkülözhetetlennek tünteti fel magát. Áruklodni Vermeerhez siet, csip-csup házi torzsalkodással terhelve a festőt. A többiekkel kétszínű, saját volt világához pedig hűtlen. Vasárnapi hazalátogatásai során anyját és otthonát ugyanazzal a kíméletlen tárgyilagossággal szemléli, mint katolikus gazdáit. Hendrickje vagy Maria mély, őszinte hitének nyoma sincs Grietben. Ha valóban Griet Catharinán kitöltött bosszúja áll a füllukasztás-modellülés hátterében, akkor hajlamosak vagyunk az egész cselekménysort a nietszchei ressentiment megnyilvánulásaként értelmezni s az egész személyiséget ennek visszfényében értékelni. Griet igazi cseléd, a regény leghitelesebb figurája, a többiek csak halvány papírmásbábok a cselekmény erőltetett, olykor hiteltelen menetében. A nyelvi megformálás erőtlensége, a cselekmény közhelyes fordulatai és a vértelen mellékszereplők áruklodnak a kezdő író gyengeségeiről, viszont Griet jellemé-

nek felvázolása feltétlenül Tracy Chevalier dicséretére válik és tehetségéről tanúskodik.

A regényírói lelemények, a cselekmény feszültsége és fordulatossága, az alakok szépsége és hitelessége, a történet titokzatossága szempontjából vitathatatlanul Deborah Moggach *TULIPÁNLAZ* című regénye viszi el a pálmát. S bár a másik kettőben szintén fontos szerepet játszik a kép, a festmény születésének folyamata, Deborah Moggach regényében lép elő epikai szervezőerővé a vizualitás. A szerkesztés legfontosabb trükkje ugyanis nem más, mint a szereplők kimerevített portréinak gyors váltogatása. Ez a poétikai mesterfogás a filmkockák villódzásának dinamikáját viszi a szövegbe, megerősítve ezt a képiséget a mottóul választott flamand közmondások illusztratív jellegével. Ebben a kártyakeverés-gyorsaságú játékban középponti szerepet kap Sophia, amit dramaturgiailag egyes szám első személyű narrációval erősít meg az író. Az egyes szám első személyű narráció kizárólag Sophia kiváltsága, a többi szereplőről vagy Sophia, vagy egy másik narratív hang beszél.

A kártyakeveréses regénytechnika feszessé, dinamikussá teszi a szöveget, s az egyes portrék felvillanásakor érzékelhető az adott karakterhez tartozó saját ritmus, gondolkodás és nyelvhasználat. Így ez a technikainak látszó fogás a jellemek megalkotásának alapvető eszközeként funkcionál. A pillanatképeket legtöbbször Jacob Cats *ERKÖLCSI PÉLDÁZATOK* (1632) című művéből gondosan kiválasztott mottó vezet be. Ezek az idézetek megóvják a szöveget attól, hogy érzélgőssé váljon, ironikusan felülírják az eseményeket, ellehetetlenítenek mindenféle érzelmes, ellágyuló befogadói attitűdöt. „Az élet fele elmúlik, mire észbe kapunk, miről van szó” – hangzik az egyik Jacob Cats-bölcsesség Cornelis, a rászedett fétj sorsát összegezve, s ezt a mondatot akár Woody Allen is mondhatta volna. Bujkál valami rejtelmes, ironikus, képtelen az egész történetben, a józan ésszel elfogadhatatlannal könnyedén labdázik a regény alkotója, az olvasó pedig szívesen vállalja olykor a megtévesztett szerepét, mert a figyelmes olvasás mindentudással kecsegteti.

„A festészet nem egyéb, mint megtévesztés” – mondja Jan, a festő, Sophia kedvese (83.), s ezzel alighanem kimondta a regény kulcsszavát. Ezen nyugszik a történet, a megtévesztésen.

A kétségbeesés szülte örült megtévesztő játék kieszelője Sophia, a szomorú, tapasztalatlan, családja áldozataként egy öregemberhez férjhez adott szép fiatalasszony. A portréfestés hozza a házhoz a tragédiát, a gyanútlan Cornelisnek súlyos árat kell fizetnie ezért a megrendelésért. Sophia és Jan egymásba szeretnek, s Sophia szerelmes elméjében fogan meg a bonyolult és életveszélyes bűjőcska gondolata, melyet Jan eleinte kétkedő józansággal fogad. Sophia vakmerősége azonban leveszi a lábáról, s elindulnak mind a ketten a kiszámíthatatlan, csapdákkal teli ösvényen. Sophia álház látogatása Jan műtermében megfosztja Mariát jövődöbelijétől, a derék Willemtól. Willem ugyanis teljesen véletlenül szemtanújává válik annak a jelenetnek, amikor Sophia Maria köpenyében Jan műtermébe surran. Maria és Willem ígéretesen indult szerelme ideiglenesen vakvágányra fut. Mintha csak a grófnőt és a grófot, Figarót és Susannát, az égi és a földi szerelem archetipikus megtestesítőit látnánk Mozart operájából. Sem Maria, sem Sophia nem tudja, miért váltak egymás kölcsönös kiszolgáltatottjaivá. Az elhagyott, megesezt Maria egyetlen adu-ásza Sophia titkos randevúinak leleplezése, Maria terhessége viszont Sophia kezébe adja az elbocsátás hatékony fegyverét. A mindkettejüket megmentő zseniális gondolat Sophia agyából pattan ki, végül kölcsönös megegyezéssel belemennek a megtévesztés játszmájába. Sophiának el kell játszania a szeszélyes, elkényeztetett állapotos asszonyt férje és a külvilág előtt, Maria pedig szolgálójává teszi a törékeny és szerelmes Sophiát. Közben Sophia összeesküvést sző Janal a szabadulásra. A cseleszövés, hála Cornelis elképesztő hiszékenységének, hibátlanul működik, a feszültség mesterien fokozódik. Az utolsó lépésnél botlik meg a két szerelmes, a racionálisan kitervelt menekülési tervet a tulipánláz irracionális örülete semmisíti meg. Ebben a józan, kisúvikszolt országban a szerelem mint aberráció eltitkolható és eltitkolandó, de a pénzzel józanul kell bánni. A játékszenvedély megbocsáthatatlan, aki hazardjátékra cseréli a kiszámítható üzletmenetet, aki felelőtlenül kockáztat, az rajtaveszt.

Sophia eltűnik, kilép a regényből. A narrátor sem szolgál semmi kézzelfogható bizonyítékkal sorsát illetően, annál több bizonytalansággal, kéttelylel. Eddig ő állt a történet fókuszában, övé volt az egyetlen egyes szám első

személyű narratív hang. Eltűnése után egyes szám harmadik személyben folytatódik a narráció, így értesülünk az árván maradt alakok további sorsának ki- vagy beteljesedéséről. Az eltűnő középpont felszámolja a viszonyítás szerkezetét, a történet mintegy dekonstruálja önmagát. Minden megtörténhet. Tizenkét év telt el Sophia eltűnése óta. Jan a képekbe, saját csendéleteibe menekült, a megtévesztés és megkettőzés világába. Így mindig Sophia közelében maradhat.

Ki volt az apáca a piacon? Visszatér-e valaha Cornelis Sandvoort Amszterdamba? S egyáltalán, megérkezett-e Batáviába? Játszottunk, kockáztattunk, veszítettünk? Erről szól valamennyiünk élete?

Szerencsére egyik kérdésre sem kapunk választ. Arra az eredetileg feltett kérdésre azonban, hogy milyen regényeket olvastunk voltaképpen, változatlanul szeretnénk megnyugtató feleletet kapni. Mi ezekben a regényekben az új, izgalmas, megkapó? Milyen ismervek alapján kapcsolhatók össze, mi az a közös valami, ami miatt ennyire együvé tartozónak érezzük mindhármát, különbözőségeik ellenére?

A kép, a vizuális élmény beemelése az epikai közegbe teszi mássá és vonja azonos poétikai megítélés alá ezt a három regényt. Ezekben a szövegekben a kép fontos epikai elemmé válik, szerepet kap, nem pusztán díszítőelem, hanem működő erő. Gyakran a kép által konstituálódik a történet, abból indul ki, vagy abba tér vissza. A szöveg válik ikonná, és a képből ered a szöveg – kölcsönös dinamikájuk mozgatja a narrációt. A kép kiindulópont, szerkesztési elv és a megjelenítés eszköze. A holland kép rendje írja ezeket a regényeket, a holland képé, amely szerencsés esetben egyszerre ír le és beszél el. Akár a leírás, akár az elbeszélés kerül előtérbe az adott képen, működik a rend, ennek a klasszicista, racionalitásra épülő világnak a rendje. Az írói szem camera obscurája képpé formálja a cselekményt, és a képből eredezteti az elbeszélést. Az epikai fókusz a képre irányul, s ezáltal létrejön egy új narratív jelenség, a figyelmes olvasó hermeneutikai jutalma: a kicsit játékos terminus technicussal megjelölt *kép-regény*.

A három regény olvasásakor a Walter Benjamin-i bekebelezés gyönyöre hajthatja az olvasót. Geert Mak AMSZTERDAM – EGY VÁROS ÉLETRAJZA című könyve, bár a cím biztatása szerint

olvasható életrajzként, mégsem regény, hanem érzékeny kultúrtörténeti rátekintés egy rendkívüli városra. A harmincas évek végének európai elborulása idején sokan tartották fontosnak Johan Huizinga könyveinek olvasását. Huizinga a hollandság lényegét abban a sajátos ethoszban látta, amelyet Hollandia történelme, a köztársaság intézménye és a kereskedelemmel, hajózással összefüggésbe hozható emberi *szabadság* teremtett magának. (HOLLANDIA SZELLEMI ISMÉRVE. In: HUIZINGA, A REJTŐZKÖDŐ. Balassi Kiadó, 1999. 92–127.) Geert Mak Henri Méchoulan francia történészt idézi (84.), aki szerint Amszterdam a XVI. század végén egy új szabadságfogalmat honosított meg Európában. Sikeres kereskedővárosok máshol is voltak, Genova, Velence, Antwerpen jelentősége vitathatatlan. Amszterdam azonban más – itt a pénz egy új szabadságfogalommal társult.

„Először történt meg, hogy a pénz, a szabadsággal karöltve, kiszorította a »becsület« és a »hősieség« régi középkori kombinációját. Ezzel leáldozott annak az eszmének is, hogy a legfőbb erény a hódításban, a háborúban, a lovagban, a királyban, az udvarban testesül meg.” (I. m. 84.)

A kor hőse a kockázató, börzéző kereskedő, akinek szabadságában áll gazdaggá válni, felemelkedni. Nem kell ahhoz nemesi levél, hogy Dirck Spieghel a Nyugat-indiai Társaság igazgatója legyen, pedig nagyapja még csak heringárus, apja pedig szappanfőző volt. Az emberi szabadság és egyenlőség felvilágosodást megelőlegező eszméje az amszterdami börze lármájában született meg. Geert Mak szerint a XVII. század elején következett be egy csendes társadalmi fordulat, egyetlen generáció alatt megjelent az új típusú kereskedő, aki olyan árukkal kereskedett a tőzsdén, melyeket nem is látott. A tőke legnagyobb része ezeknél a kereskedőknél halmozódott fel, s ez a tőke vándorolt új földrajzi felfedezésekbe, építkezésekbe, hatalmas vállalkozásokba. Ugyanakkor a legnagyobb tőkeerővel rendelkező kereskedők által alapított társaságok kockázatában és sikerében bárki részt vehetett mint részvényes. A korabeli nyilvántartások szerint iparosok, prédikátorok, cselédlányok találhatók a részvényesek között. Szabadok és egyenlők a vállalkozásban, bárkire rámosolyoghat a szerencse befektetése arányában, de el is veszítheti azt.

Ennek a kialakuló, szorgalmon és bátorsá-

gon alapuló önbizalomnak a történetét meséli el Geert Mak most nekünk, mint annak idején saját kortársai okulására Johan Huizinga. Újra hallanunk kell ezt a történetet, mint gyereknek a mesét? Igen, újra, mert itt, az Oude Kerk, a börze és a kikötői kocsmák háromszögében született meg a *szabadság* és a *rend* kényes egyensúlya, amely oly elevenné, vonzóvá és élhetővé tette ezt a várost, s amely kényes egyensúly most ismét megbomlani látszik.

Geert Mak lelkiismeretesen végigvezet bennünket a város történetén születésétől napjainkig, a legszebb lapokat mégis a XVI. század végétől a XVII. század végéig terjedő időszak megelevenítésének szenteli. S itt kapcsolódik Amszterdam életrajza a három regényhez. Akár olvasásuk előtt, akár utólagosan lapozzuk fel Geert Mak krónikáját, többet fogunk érteni ebből a világból, nemcsak véleményünk, hanem tudásunk lesz róla.

Ajánlom mindenkinek ezt a négy könyvet, de elsősorban azoknak, akiknek nem bántja az orrát a nedves kötélcsomók, szurkos hajótestek, heringeshordók, kikötői kocsmák pipafüstjének szaga, akiket nem zavar az Oude Kerktől karnyújtásnyira a magukat kellett prostituáltak látványa. Akiknek nem hangos a börzei alkuszok lármája, akik szeretik a halszagú kikötőt, mert ez a szabadság szaga, sós szél frissíti fel, fűszerek aromája vegyül bele.

Kívánok mindenkinek kellemes vizitációt ebben a világban. Váljunk egy kicsit hollandokká!

Újvárosi Emese

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

TÚZBE FELÉT!

Nagy élvezettel olvastam a *Holmiban* (2002/4. 516–525.) Szalai Júlia értő elemzését Szabó Zoltán posztumusz könyvéről (DIASZPÓRANEMZET), melyet András Sándor rendezett sajtó alá (Osiris, 1999).

Mivel megtisztelő módon engem is idéz Szabó Zoltán írói munkamódszerének szemléltetésére, hadd fűzzek hozzá egy kis kiegészítést.

Az inkriminált szövegben ezt írta: „*Jó néhány-szor tanúja voltam, amint a »végleges« változatot állította össze, ilyenkor a kimaradt részek, kitűnően megírt miniszerek, mivel szerkezetileg nem illettek bele új elgondolásába, egyenesen a kandalló tüzebe repültek.*” Ehhez megjegyzést fűz Szalai Júlia: „*A »kandalló« nyilván képletesen értendő.*” (Az én kiemelésem – Cz. L.)

Most, hogy a szöveget újra olvastam, nekem is azonnal beugrik Kazinczy tanácsa Himfynek, hogy művének a felét vesse a tűzbe. Ám én nem vagyok annyira felkészült stilszista, hogy ilyen irodalmi reminiscenciák eszembe jussanak fogalmazás közben. Később pedig nem szoktam „irodalmiasítani” szövegeimet, mert ha valami csak „a rím kedvéért” kerül a szövegbe, az legtöbbször megárt az „epikai hitelnek”. Szalai Júlia pedig nyilván hozzászokott, hogy nálunk, Hegeltől keletre, a szerzők szeretik feltupírozni írásműveiket, a veretesség ezáltal emelendő. A jó kritikus azonban mindenkor átlát a szitán.

Szóval a tárgyra. A Szalai Júlia által idézett epizód 1975-ben történt, Szabó Zoltán jó barátja és fegyvertársa, Révai András posztumusz politikai tanulmányait rendeztem sajtó alá. Ehhez ő írt bevezető esszét. Ennek végleges változatát raktuk össze együtt Zoltán Temze-parti házában (4 Thetis Terrace, Kew Garden). Szemerklét az eső, hűvös, nyirkos este volt, Zoltán bedurrantott a kandallóba. Egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a hangulatkeltés eszközének kellene tekinteni a nyílt lángokat; abban a helyiségben, ahol dolgoztunk, történetesen ez volt az egyedüli fűtési lehetőség. Hogy melyik évszakban történt e nevezetes esemény, arra nem emlékszem, mégsem nyilvánvaló, hogy télen. Angliában ugyanis időnként, ha a rövidke nyár egy kedd délutánra esik, júliusban is be szoktak fűteni. Zoltán tehát pragmatikus ember lévén, a kivágott szövegrészeket egyenesen a tűzbe vetette, hogy ne legyenek útban az elkülönített kézírathalmocskákkal teli tölgyfa ebédlőasztalon. Túl-buzgó filosztiltakozásaimat, hogy még szüksége lehet az eldobott szövegrészekre, lelegyintette, mert saját elmeszüleményei iránt sem viseltetett megkülönböztetett megbecsüléssel, ha (már) nem volt (éppen) szüksége rájuk.

Nagyúr volt ő is, tudta Adyval, hogy „*a Vers csak cifra szolgál*”. (Ez persze csak képletesen értendő.)

Czigány Lóránt

Tisztelt Szerkesztőség,

kérem a *Holmi* áprilisi számában Szalai Júliától megjelent A HONFOGOLY KISZABADÍTÁSA (Szabó Zoltán: DIASZPÓRANEMZET) című írásával kapcsolatban a következő hibaigazítás és megjegyzés közlését. Kérem indoklása az, hogy az említett írás recenziórészében nem ismertem az általam szerkesztett könyvre; az engem morálisan elítélő passzusokban pedig magamra. Pereskedni nem kívánok, minimális elégtételre viszont igényem van.

Hibaigazítás.

1. Szabó Zoltán könyvének címe nem SZELLEMI HONFOGLALÁS (517. és 521. o.), hanem SZELLEMI HONVÉDELEM.

2. Nem igaz, hogy a DIASZPÓRANEMZET címet nyert könyvből „*legfeljebb egy füzetnyi – mintegy hatvan-hetven nyomtatott oldal – készült el. Ennyi volt az a többé-kevésbé egyívű fésült, megszerkesztett és tipográfiailag is előkészített anyag, amit szerzője valóban publikálásra szánt; a többi előjáték, jegyzet, kísérlet, előfutam és fogalmazási vázlat.*” (518. o.) A valóság az, hogy (a) Szabó Zoltán hagyatékában egyetlenegy „*megszerkesztett és tipográfiailag is előkészített anyag*” sem található; (b) a Szalai Júlia által privilegizált írás egyszerű gépirat, mint a többi, és messzemenően hiányos: „*Az első fejezetek töredékesen sem voltak fellelhetők*”, áll a szerkesztői jegyzetekben, amelyeket a recenzius mintha nem is olvasott volna (pontos ismereteinek forrását viszont nem nevezte meg). (c) Hogyan lehet, „*a kötet egyetlen összefüggő része*” az a szöveg, amelyik csak a 4., 5., 8., 10., 11. fejezetet tartalmazza, és egy bevezetőt, amely a jegyzetek szerint egy másik gépiratból került oda? (d) Hogyan mondhatja erről Szalai Júlia: „*Szabó Zoltán maga által is véglegesnek szánt nagyesszéje*”? (523. o.) Arról nem is szólva, honnan tudja, mit szánt Szabó Zoltán véglegesnek? (e) Nem igaz, semmiképpen sem bizonyítható az említett „*nagyesszé*”-vel kapcsolatos kijelentés: „*Szabó Zoltán szándéka szerint való volt, hogy a nemzetkérdés tárgyában nagyesszét és nem könyvet írt; a töredékek beemelésével könyvvé kerekített DIASZPÓRANEMZET pedig e szándék ellenében született.*” (518. o.) Először is három hosszú gépirat anyaga van a kötetben, nem egyé, és terjedelemben a másik kettő egy cseppet sem rövidebb a recenzius kinevezte „*nagyesszé*”-nél. Másfelől, kétlem, hogy a recenzius bizonyítani tudja, mi volt

Szabó Zoltán szándéka. Az, amit neki tulajdonít, aligha lehetett. Harmadsorban pedig, meggyőződésem szerint, Szalai Júlia nem tudhatja, ezért nem is bizonyíthatná, mi volt Szabó Zoltán szándéka a kötetben közzétett gépiratokkal, következésképp nem lehet igaz, hogy szerkesztésem „*e szándék ellenében született*”. (518. o.) Egyszerű hazugságnak vagy rejtélyes álomszövegnek tartom a következő kitélt: „*egy ember többször kinyilvánított szándékának meghágása egy cél jegyében*”. Ilyen „*többször kinyilvánított szándék*”-ről nem tudok, tudtommal (írások) nyoma nem is létezhet. (Mellesleg, úgy tudom, a „*meghág*” ige csak állatok közöskülésére vonatkozva használatos a nyelvben.) (f) Végül nem igaz, hogy „*az íróasztalfióknak szánt*” írások kerültek a kötetbe. Czigány Lóránttól idézi Szalai Júlia, hogy szövegrészek, amelyek nem illettek Szabó Zoltán szerint éppen munka alatt álló írásába, „*egyenesen a kandalló tüzebe repültek*”. Kommentárja: „*A »kandalló« nyilván képletesen értendő.*” Nem mondom, hogy mindig oda repültek, volt papírkosár is. A kandalló valóságos volt Kew-ban és Josselinben, a lángok közé dobott kéz- és gépiratok valóban elégték. Ez az egyik oka, hogy a hagyatékban olykor előzetes és közép-ső fejezetek sem találhatók meg.

3. Nem felel meg a valóságnak az sem, amit Szalai Júlia az én szándékaimról mond: „*Három szerkesztői megfontolás vezette.*” (523. o.) Az ELIGAZÍTÓ ELŐSZÓ első részében olvasható, mi vezetett. Ha olvasta volna, azt is megtudhatta volna, miről szól a DIASZPÓRANEMZET című kötet. Akkor talán szót ejthetett volna róla: arról, amit Szabó Zoltán élete utolsó tíz évében gondolt és írt a „*nemzet*” fogalmával kapcsolatban.

4. Ugyanis nem igaz, hogy „*a »disszidens« évek*” csak „*empirikus anyaggal*” szolgáltak. (517. o.) Az egész kötet – az ELIGAZÍTÓ is erről szól – azt bizonyítja, hogy Szabó Zoltán utolsó éveiben új helyzetben új módon állt hozzá ahhoz, amit feladatának érzett. Egyébként: azok az évek az ő számára (ahogyan a többi, magát emigránsnak tudó ember számára is) emigrációs, nem „*disszidens*” évek voltak.

5. Nem igaz, hogy akár egyetlen szemelvény is belekerült volna a kötetbe, amelyre akár megközelítőleg is illene a következő rosszindulatú és durván félrevezető ítelkezés: „*Ha most mégis könyomatva látjuk a megannyi okból kidobott darabokat, attól csak elpirulunk: valóban ilyen mélységig közünk volna egy ember magánéle-*

téhez, indulataihoz, magából kiirt, de fennhangon kimondani nem szándékozott keserűségéhez és – néhol – pikírségéhez?” (524. o.) Ebből csak arra lehet következtetni, hogy Szalai Júlia kézbe se vette a könyvet. (Ha megsértettem volna Szabó Zoltán „*személyiségi jogait*”, jogutódja és özvegye bizonyára felróná. Neki joga lenne hozzá.)

Megjegyzés:

Az olvasóra bízom, a magam eljárása volt-e „*morálisan nehezen igazolható*” (518. o.) vagy a recenziensé.

András Sándor

Kedves András Sándor!

Pontosabban: Kedves Andris (ami tízéves baráti és társasági kapcsolatunk okán nekem kézre állóbb és természetesebb megszólítás)!

Bármilyen meglepő lehet is számodra, azzal kell kezdenem: köszönöm a *Holmi* szerkesztőségéhez címzett leveledet. Annak ellenére köszönöm, hogy éles hangvétele és igazságtalan megjegyzései nem vittek bennünket közelebb egymás szempontjainak megértéséhez. De néhány fontos dologra felhívtad a figyelmemet, és ezért hálás vagyok.

Ezek közül az első a komputeres szövegszerkesztés ördöge. Mint az írás igazán alapos olvasója, nyilván észrevetted, hogy Szabó Zoltán 1990-ben a Héttorony Könyvkiadónál megjelent kötetének címe az első hivatkozásnál (516. oldal, lábjegyzet) még helyesen, SZELLEMI HONVÉDELEM-ként szerepel. Az inkriminált elírás később került a főszövegbe (SZELLEMI HONFOGLALÁS – nyilván a „*honfogoly*” hangzásbéli közelsége okán, teszem hozzá utólag, az elgépelés megfertéseként), és egyszerű kopírozással gördült tovább. Sem én, sem szerkesztőtársaim nem vettük ezt észre, és intő figyelemztetésedért csak hálásak lehetünk.

Ugyancsak köszönetemet kell kifejeznem azért, hogy leveleddel igazolod a mindannyiunk számára jól ismert triviális tételt: egy szövegnek több olvasata van. A DIASZPÓRANEMZET-ről az enyémet elolvashattad a recenzióban. A tételt kifejti a kötethez írt ELIGAZÍTÓ ELŐSZÓ (amelyet persze többször is elolvastam, mielőtt

recenzióm megírásába fogtam, de sem akkor, sem most nem adta számomra kimerítő magyarázatát a kötet összeállítását vezérlő valamennyi motívumnak), és dokumentálja maga a kötet. Olvasataink markánsan különböznek. Nemcsak azt illetően, hogy Szabó Zoltán általad közreadott kéziratföredékei szerves folytatását jelentik-e a nemzetproblematika tárgyában korábban kifejtett gondolatainak, vagy valóban az élete utolsó évtizedeit – és csak azokat – jellemző, radikálisan új megközelítésmódról van-e szó. Hanem például abban is, hogy összefüggőbbé, feszebbé és szilárdabbá válhat-e egy szöveg attól, ha eredetileg beléillesztett szövegrészeket (néha egész fejezeteket) végül kihagyunk. Bizonyára Te sem zárod ki az elvi lehetőségét annak, hogy ilyen előadódhat – ismerünk rá példát az irodalomból és a tudományból egyaránt.

És végül nem hiszem – Magad sem veted fel –, hogy a recenzióban a halott szerzők szellemi hagyatékának kezelésével kapcsolatban felvetett morális dilemmákból bármi insznuatív következne a Te jó szándékodra és tisztességedre nézve. Nem egy embert, hanem egy helyzetet kívántam elemezni – és továbbra is úgy gondolom, hogy a súlyos morális dilemma mindig fennáll, amikor egy szerzőnek már nincs módja beleszólni abba, ami a kézírataival történik. Nehéz, sőt lehetetlen itt általános elveket kimondani; a helyzet esetről esetre történő mérlegelést kíván. Biztosan megtetted ezt a mérlegelést Te magad is – változatlanul úgy gondolom, hogy nem szerencsésen.

Baráti üdvözlettel:

Szalai Júlia

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

A HOLMI az alábbi könyvesboltokban kapható

Budapesten:

- Atlantisz Könyvsziget, *V, Piarista köz 1.*
Bartók Béla Könyvesbolt, *XI., Bartók Béla út 25.*
Cartafilus Kft., *XIII., Visegrádi utca 5/B*
ELTE Filozófia Tanszék, *V, Piarista köz 1.*
Írók Boltja, *VI., Andrássy út 45.*
Láng Téka, *XIII., Pozsonyi út 5.*
Magyar Rádió – Pagoda, *VIII., Bródy Sándor utca 5–7.*
Magyar Televízió – Aula, *V, Szabadság tér 17.*
Múzeum Könyvesbolt, *V, Múzeum körút 39.*
Múcsarnok, *XIV, Dózsa György út 37.*
ODEON ART VIDEO, *XIII., Hollán Ernő utca 7.*
Osiris Könyvesbolt, *V, Veres Pálné utca 4–6.*
Pont Könyvesbolt, *V, Mérleg utca 6–8.*
Stúdium Könyvesbolt, *V, Váci utca 22.*
Sziget-bolt, *V, Váci utca 76.*
Sziget Rehabilitációs Szövetkezet, *VII., Murányi utca 21.*
Universum, Kossuth Klub, *VIII., Múzeum utca 7.*

Vidéken:

- Corvina Kiadó, Licium Könyvesbolt, *Debrecen, Kálvin tér 2/C*
JATE könyvtár, *Szeged, Petőfi sugárút 30–34.*
Sík Sándor Könyvesbolt, *Szeged, Oskola utca 27.*
Sziget Egyetemi Könyvesbolt, *Debrecen, Egyetem tér 1.*

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az *Új Forrás* szerkesztősége

interjúpályázatot

hirdet. Az interjúk témája a folyóirat jellegének, „profiljának” megfelelő legyen: irodalom, művészet, társadalomtudomány. Az egyes interjúk terjedelme ne haladja meg az 1 szerzői ívet (40 ezer leütés, „karakter”), de ne legyen kevesebb 0,5 szerzői ívnél. Fiktív interjúkkal a szerkesztőség nem kíván foglalkozni, éppen ezért pályázati feltételül szabja, hogy az interjút adó személy azonosítható legyen. (Címét, telefonszámát mellékelni kell a jeligét tartalmazó borítékban.)

A pályázatot jeligésen kell beküldeni az alábbi címre:

2800 Tatabánya, Pf. 1231.

Beküldési határidő: 2002. szeptember 1.

A pályaműveket a szerkesztőség által felkért zsűri bírálja el. Az *Új Forrás* szerkesztősége 3 díjat (100–110–120 ezer forint), valamint egy különdíjat kíván kiadni.

Eredményhirdetés az *Új Forrás* ez évi decemberi számában lesz. A nyertes, valamint a még közlésre érdemes pályamunkákat a folyóirat a 2003. évi számaiban (a szokásos honorárium mellett) közli.

Tatabánya, 2002. március 1.

Az *Új Forrás*
szerkesztősége